

Juhász Ferenc

Egyszerű Történelem

1.

Összevissza kúszán és keresztben hajlítja a szél a fákat,
feketén habzik, ráng, hörög az ég, mint egy epileptikus angyal:
reszket, sír minden körülöttem, a fű, a virág, a katicabogár, a vemhes állat,
a fecske sárkancsó-fészekébe bújva néz ki odú-ablakán barna szem-szirommal.
Nagy vihar jön. Eső-zuhataj jég-patákkal tájat tépve taposó dörgés.
És nem segít már éllel udvarra tett balta, vacogva-síró Istenhez-könyörgés.
És darázs-fullánk villámok szúrnak, a zöld tajtékban recsegő abrosz láng-repedések.
Mi lesz velünk? Mi lesz, ha egyszer atomtűzben óceánok, bércek, világrészek égnek?

2.

Gyermekkor-tájkép, a jövő szemei,
a néző iszony, a csillagköd éj hegyes bagoly-fülei.
Égő sárga petróleumlámpák: híg bagolyszemek
a sötéttel párosodva szikrázva üzekszenek.
Mi lesz velem, asszony, ha egyszer szíven talál
az ér-belső mész-lövedéke, a bennem növekvő halál?
Hová lett a könyörgő gyermek-kegyelem minden este.
Hisz úgy éltem életem itt: temetőkkal betemetve.
Hogy lesz majd, édes, a lehetetlen befejezése,
a befejező lehetetlen fagyból jég záró szívütése.

3.

Mind itthagytatok engem:
akiket szerettem, nem szerettem.
S nőök a halálban, mint magzat a nőben.
Aki vagyok: leszek-e majd a múltidőben.

*A halál-magzatburokból kiszülőben.
Szüret van. Puskás csósz. Szőlő-aratás az őszben.
Ki fogja majd a zöldlomb-tőkéről fürtöm levágni?
Ködös ősz, dércsipke-ház. És csak várni, várni, várni!
Hol van a fecskesivogás, gólyakelepelés, tücsökláng-szalma?
Csak varjú károg, veréb csipog. Megjött a gyász hatalma!*

4.

*Mennyi volt szenvedésed! Mennyi volt amit csodáltam.
Ott álltam önmagamra burkolt csöndben, mint nagy havazásban.
Fehér rácskereszt égi temetőben fekete télikabátban.
És vak voltam, mint aki napba néz az atomláng káprázatában.
Hiszen csak befelé néztem, mindig csak befelé néztem akkor:
a szív-jelenidőbe, az elmúlás-mámor jövő-virradatkor
ott függtek szemeid piros suhogás-ágon, darázlégy fehér virágon,
fekete-pupillás ragyogás-kút bölcsők, barna fényanyag-gyümölcsök,
mint hétközépen az a babonák napja, az a csütörtök,
kis sárga lepényfelhő-foltokkal, félig-alvadt lila hajszálér-tollpihékkal,
látás-repedéses piros hínárlomb-görbület haldoklás-igéekkel.
De csak káprázat, életremény-csönd, éhség-jaj, kenyérszeletnyi.
Csak fogtam a kezéd, mint kis feszületet. Nem tudtam hazamenni!*

5.

*Csalánnal ütötte szememet,
csaláncsokorral szemgolyóm
az aki gyűlölve szeret.
És rámteríti éjemet.
Létem ring tejútszeplő-folyón.*

6.

*Az egész fény-alak
szívacsos rög-salak.
Az egész lény-alak
szívároány-bűn salak.
Légyseme mélyén vak*

*szivárvány-tavak.
Fáj, hogy megbántottalak.*

7.

*Halott. Csönddé szülten.
Sárga márvánnyá kövülten.
Lábaidnál ültem
halál-üdvözülten.*

8.

*Habos égen vihar ring:
szappanlében szennyes ing.
Mintha nagymosna anyám
sorsa tavasz-hajnalán
a kis nyárikonyhában.
S én nőnek szent hasában.*

9.

*Ágak, ágak, ti hajnali
ébredés gyöngyfürt-ágai,
sóhajom álom-ágai,
sóhajom mézsváz-ágai,
sóhajom korall-ágai,
sóhajom viasz-ágai,
sóhajom alkony-ágai,
sóhajom fényév-ágai,
sóhajom csengő-ágai,
sóhajom vigasz-ágai,
amikor meg kell hallani
az álló időt, a téridőt,
tudni hogy jön a délelőtt,
tőprengni versírás-előtt,
jajgatni szerelem alatt,
tudni: jön a kéj-pillanat,
tudni, hogy akkor vagy szabad*

*ha léted be mered vallani,
ha sors-merész vagy. Az, ami.*

10.

*Tobzódik a pikkelyszívtoboz,
tobzódva hull a fenyő-árny földre.
A tág mindenség-fénydoboz
lángpettyet hint a tűlevél-kúp zöldre.
Lent hangyalánc-selyemharisnya:
éhség-hímzés szerelem-tarisznya
bizserereg, látó-vak sík selyemzászló.
Szól a rigó-hajnal. Az ég-pupilla harmat-parázsló.*

11.

*Azt mondom: elég!
S a világ kiég
fölrobbanva törve,
mint a villanykörte
aranyszék-trónocskája,
kócsagláb három-ága
fölött a fényrugó tűz-koronája
elszakadva lengve lóg:
szederfára szült hernyók
szelvény-selyme árny-porban.
Füstös üveghólyagban.*

12.

*Élek, míg létem halállal megtelik:
reggeltől estéig, estétől reggelig.*

13.

*Élek az elmúlásban,
megtartó piros lázban:
tűz-ingben, pára-ruhában*

*égek új virradásban,
mindig gyász sose-gyászban,
förtellem varázs-várban,
ég-habos földi sárban,
tajtékos támadásban
szikla-huzat űr-szakadásban.*

14.

*Ó, te két férfitenyér-széles szárnyú kék lepke: Aphrodité-Morfó!
Azúrlepke, szivárványlepke, vénuszlepke, kékcillag-selyemkoporsó.
Te csillogó kék, talán ezüst, vagy gyöngyházasan ragyogó üstökös-fehér,
fonákjukon szemfoltok, gyűrűk, szalagok, csipkefeketében a csillagos éj,
kék selyemtüzetek nem festékanyag adja, de a szárnyakat borító pikkelyek
parányi szerkezetei az opálkristály elve szerint működve kéklenek,
mert visszaszórják a fényhullámok kék fotonjait! Ti kék csillaghímek, csillaganyák!
Ti lobbanó, lángoló kék selyemnász karcsú és bordás égbolt-tiszta vitorlák.
Lobogtok, mint a kék láng, feszültség-ernyők, kékselyem óriás látó-legyezők,
őserdők lomb-förgetegének szüneteiben, fénypára térszigetek csöndjében evezők.
Ti árnyalakók, levélzöld gyülekezetek lángfejű, ásványpikkelyszitarács apostolai
tudjátok-e mért éltek, s halottak egyszer mért lesztek összetörve, foszladékká gyűrve,
vagy csak én tudom rátok-irigy gyönyörű kék csillagfutamok, nőből emberré kiszülve?
Ti Szárnyas Csodák, kézománc angyalutánzat opálkristály láng-ernyő feszülések
ha megfordulna a természet, mi lenne? Kék lepke én, s ti kék pillák: ember-szenvedések.
Ha egyszer az Isten összekeverne mindent, s így akarná önmagát magának újra kioallani.*

15.

*Mama szeme kék
homálykönnyűség,
nedves kék iszony:
hörbölve iszom.*

*Űrszikrák szemében,
űrszicklák szívében!
Fekete magánytömb
szülj magádba engem.*

16.

Ím, az Egyszerű Történelem!

A Múltról az Időt, mint üveg-koporsófödőt leemelem.

Először a bába jött, aki engem is kihúzott anyámból,

*két lábamnál fogva fölemelt, seggemre vert s kisírtam magam a nyálból,
apám óriás cinfazékban vizet forralt a sparherd-lángon,*

*s vitte a kis sárga fateknős szülőszobába tántorogva, köhögve az asszony-sikoltáson,
nyakba akasztott kék kantárú kék svábkötényben,*

derekán kék máslival, s térdéig ért a kötény a féltüdőserényen,

apró nagyanyám pörgött szuszogva, mint cérnaszobor-orsó,

pedig tudta, hogy nincs messze tőle már a hörgés-utolsó,

aztán a drótostót jött, aztán a fazekat foltozó cigány,

leült a földre, térdei közt kis üllő, kezében kalapács, csengő-csalogány,

s befoltozta a fazekat, a lábost nagy fehér alumínium-koronggal,

s szólt az üllő, szólt a kalapács, mint a sárga templomtorony nagyharanggal,

fekete keze futottak gyorsan, mint a nagy fekete pókok selyemcsillag-rácson

és szikrázott a nap kormos szép arcán, szakállas fején, a kalapácson,

aztán a vigéc jött, kis kopott barna-recés vulkánfiber-kofferral,

cúgospőben, kopott ruhában, kopott fején sűrű fehér korpahavazás-porral,

könyvet hozott, vásznat, cérnát, tűt, gyűszűt, horgolótűt, ziherejtűt,

selymet, selyemkendőt, cigányos rózsás pruszlikot, aranygomb-csengettyűt,

patentot, fekete-mellbimbós apró, kettőből eggyé nyomható fémgyász-gombot,

motringot: pamutköteget, kötőtűket, spulnis fekete cérnát, törőrongyot,

aztán a csendőrök jöttek fekete csizmában, szuronyos puskával,

benéztek a palánk-kapun, s látták a kakast szivárványsarló-farkával,

aztán Mariska jött vízéért a kútra két vödörrel

s ment haza a ringató súllyal, a csipkésen összetört vízzel,

aztán a dinnyés szekér jött, mint zöldpúpú kerekes állat,

hatalmas zöld gömbök mirigyhegye volt az, zöld teve-bánat,

aztán a rongyos-zsidó jött, öreg nyikorgó szekérrel, csontos, szürke gebe-lóval,

„csontot, rongyot veszek asszonyok” kiabálta, mintha lagziban lenne aranyhintóval,

s adott a kacatokért fehér cseréptányért, fehér cserépbögrét rabbiként vigyorogva,

az volt a mi étkészletünk, meg a vashímzés-virágnyelű evőkanál, kés, villa,

aztán a cigány köszörűs jött vastag köszörűkő-fejű hevederes doboz-talicskával

nyakában piros katicabogár-pettyes kendővel, piros gyertyalángként lobogó sállal,

aztán a juhtúrót áruló tót jött mezítláb, hátán fenéig érő szagos faputtony,

mintha az lenne háta púpja, a sárga fabordás puttonykosár-asszony,

aztán a pöcegödörös jött, a baromfiudvar klozetjából a sűrű-híg ürüléket kimerte

moslékosvödörrel, s a kis kertben a szétterített sarat a földdel összekeverte,

s bűdös volt ő is, meg a föld is, meg a levegő is, mint a Kárhozat,

a légyunyúzság-ingben illatozó szar-vitéz, a nagy bűnéért áldozat,

aztán a meszes jött gumikerekű doboz-szekérrel, izzadtan kiabálva,

„meszet vegyenek, nyers meszet”, s a mézsrögök, mint a krokodil háta,

aztán Trézsi jött, füles kék tejes vödörrel: mindenféle ételmaradékért,
aztán Sándor, égő gyertyás karácsonyfával kezében s énekelte a havazásban Isten születését,
aztán a varrónő jött, mint öreg sellő, habcsók-szírén, ondolált hattyú, dundi éden,
aztán a temetés-szelvényes fekete úr jött, szelvénykönyvecskével, ollóval kezében,
aztán a gyökérsír-száraz borbély jött, hogy nullásgéppel kopaszra nyírjon,
aztán a szomszéd jött ingben, hozentrágliban, bütyökgomba-virágzás a lábujjon,
aztán az orvos jött kis barna bőrhenger-táskával, hogy rábólintson a véres halott-fehérré,
aztán a koporsós jött, hogy a konyhaasztalon fekvő halottat pontosan lemérje,
aztán a borbély jött, megborotválni a halottat, könnyekkel beszélve
s a halott arcán a hab, a vastag fehér tajték-álarc, s a szőr-sercegés idénye.
Aztán a pap jött, meg a halottas-hajó, az aranycirádás üveghintó-szekér
fekete-csótáros barna lovakkal, a bakon a fekete szőrtarék-sisakos „gyia-vezér”.
Én addig sírtam, vacogtam, mint a kiboncolt agyideg-lomb vizelet-formalinban.
Egyik szárnyam a csillagpárolgás tejút volt, a másik a pokolban lobogott bűnbeesés-kínban.
Ím, az Egyszerű Történelem!
Ami már nem lesz velem. Ami már nincsen nélkülem.

Ferdinandy György

A ház

Úgy kellene mondanom: a kert, mert a ház, amit a szüleim ráépítettek, soha nem volt egészen a miénk. Ámbár, „ez az én házam!” – kiáltotta apám, amikor apósáék beleszóltak a dolgaiba. Nagyapa pedig – már a válóper idején – azt felelte, hogy „azt majd eldöntik az arra illetékesek”.

Mi, gyerekek nem sokat értettünk ebből a nyájas párbeszédből. Az azonban kétségtelen volt, hogy bármelyiküké is legyen a szülőházunk, az, hogy netán a miénk is lehetne, szóba se jöhetett.

Hogy az „illetékesek” hogy s mint döntöttek, lényegtelen. Röviddel az idézett szóváltás után katonák költöztek a házba, nagyapáék pedig szörnyethaltak a saját lakásuk romjai alatt.

A katonaság – a hadtáp –, mint mondták, kiigényelte apa rendelőjét. Majd rugalmasan visszavonult, amikor ez a ház is telitalálatot kapott. Apánk már eltűnt azokban az időkben, mi pedig – öcsémmel, húgommal, anyával – nem vonultunk vissza sehová. Takarítottuk a romokat.

Úgy képzeltük, hogy most már a miénk lesz ez a repeszek szaggatta, megtört szemű épület, ahol esernyőket nyitottunk a fekhelyek fölé, ha kint esett.

Hát nem, nem egészen. Még ekkor sem volt ilyen egyszerű a dolog. Amint odalent felszabadult a város, megérkeztek a kibombázott rokonok. Lajos bácsi, az építész, Kázmér, a felesége és a gyerekek. Belekerült egy évbe is, mire kiutáltuk őket. Akkoriban ilyenek voltak a rokoni kapcsolatok.

Alighogy magunkra maradtunk, kiigényelték a lakást. Beköltözött hozzánk egy rakás idegen. Ami minket illet, vidékre kerültünk. Anya pendlizett.

Azt sem sokáig. A minisztériumban, ahol dolgozott, „szolgálati érdekből” lefokozták. A két munkáspárt azokban a napokban egyesült, és anyánk nem lépett át vagy be, pontosan nem tudom. A lényeg, hogy még aznap felmentették. Ma ezt úgy mondanák, kirúgták. Fel is út, le is út, mehetett.

Mi pedig vissza, Budára. A házunkban – mert hiszen erről lenne szó – addigra már csak a garázs állt üresen. Oda hurcoltuk be a szekrényeket és a matracokat. Attól fogva ott laktunk, apa Topollinója helyén, különös háztulajdonosok.

Nem egyedül: velünk élt a kutya és a kecske, egy egész állatsereglet – mondtuk gúnyosan. Anyánk pedig mi mást tehetett, vett tíz darab kétförintos okmánybélyeget, és a három gyerek nevére íratta „dunaparti 8014/5 helyrajzi számú ingatlanát.”

– Mától fogva a tiétek! – jelentette ki büszkén, amikor bejegyzésre került ez a fura tulajdoni jog.

Mi persze kineveltük őt, ott lent, a garázsban, hálátlan kamaszok. Nem értettük, mire jó, ha ezentúl Budapest Székesfőváros Árvaszéke védi az érdekeinket, és nem anya. Pedig hát ennek a szerződésnek köszönhattük, hogy a nagy államosítások idején, amikor mások mindent elveszítettek, a mi házunk megmaradt.

Egy ilyen ingatlanban – a házat, ahol születtem, így nevezték a gyámok és az ülnökök – persze nem volt sok öröm. A budi és a vízcsap kint csepegett a gangon, fűteni – kémény nélkül – nem lehetett. Tetvesek voltunk, apró piros poloskák nyüzsögtek a falon. Mi ketten, öcsémmel egy emeletes vaságyban aludtunk, anya és a húgom lent a földön, lószőr matracon.

Múltak az évek, iskolába jártunk. Így fejeztem be a gimnáziumot.

* * *

Csoda-e, hogy amikor erre alkalom nyílt, szabadságharcos lettem én is, és odaát, a vadnyugaton folytattam a tanulmányaimat! Mondanom se kell: albérletekben. A tulajdonosságba egyszer már beletörött a fogam.

A helyem nem maradt sokáig betöltetlenül. Hamarosan húgom vőlegénye, Ernő költözött a garázsba. Az ifjú párnak ráadásul leánygyermekke született.

Azokban az időkben nem lehetett csak úgy felmondani. Így jutott anyánk eszébe egy úgynevezett hármás lakáscsere: egy olyan ügylet, ami teljesen érthetetlen odaát, Nyugaton.

Az történt dióhéjban, hogy Sinka István, a koszorús költő ötödik felesége megbetegedett. Tüdőműtéten esett át szegényke, és mire kikerült a szanatóriumból, hites ura már másfelé terelgette a nyáját.

Egy szó, mint száz, kisebb lakást keresett a Déli pályaudvarra néző ötszobás helyett. Az utóbbit anyánk felajánlotta az egyik lakónknak, Kiséknek. Nekik mi foglaltuk el a helyüket, Sinkáné pedig az üresen maradt garázsba költözhetett.

1958. május elsején anyámék fent voltak újra az emeleten! Ezt a bekezdést még egyszer el kell olvasnia annak, aki nem ismeri az ilyen háromismeretlenes egyenleteket.

Kisék lakása kétszobás volt. A régi gyerekszobába húgom családja költözött, az ebédlőbe pedig öcsém és anya. Külföldi olvasóinknak azt is el kellene magyaráznunk, hogy ezekben a leválasztott és elfelezett, közös lakásokban a szobák nem külön bejáratúak. Húgoméknak – útban a konyha felé – anyámon és öcsémen kellett átjárniuk.

Érthető, hogy az öröm nem tartott sokáig. Ernőt gyakran megittatták az ügyfelei, megtudhatta, hogy anyáknak az ordítózásban milyen nagy gyakorlata van. Húgom is beletanult a szerepébe, csak édes öcsém hallgatott. Jó alvó volt, és messze – Délegyházán – tanított.

Érthető, hogy egy ilyen eszmecsere után anyánk hirtelen elköltözött. Kivett egy albérleti szobát a Lágymányoson. Azután – nem tudta volna fizetni? – egyszer csak visszaérkezett.

Mindezt fenntartásokkal, természetesen. Ő maga soha nem beszélt ezekről az időkről, amit elmondok, csak öcsémtől és húgomtól tudom.

A megoldás az lett volna, ha Sinkáék – nincsenek. Így azonban megkezdődött a harc a két család között. Anyánk, szokásához híven, ismét hármasként javasolt, ezúttal a Virányos úton. Visszaautásítás esetén jöhetett a feketelevés. Vízmelegítő felszerelését nem engedélyezték a gázművek, és Sinkáék „leválasztása, illetve oldalbejárat építése” ugyancsak akadályokba ütközött. A garázs – velük is – garázs maradt.

– „Szeretnék mielőbb visszakerülni a saját tulajdonomba!” – ezzel a segélykiáltással zárul anyánk levele. Azt, hogy nem volt már saját tulajdona, nehezen szokta meg.

Időközben a házban is zajlik az élet. Kishúgom orrba vágja – „tettleg bántalmazza” – Pétert, a Sinka gyereket, és ez feljelenti őt. A kiküldött nyomozó megállapítja, hogy Zsóka fel sem éri Sinka Péter orrát, és lezárja az ügyet.

Másnap Sinkáék befalazzák a lépcsőt, nem tud kimenni a család. A falat Ernő ledönti, öcsém pedig lezárja a házmesterlakáson át vezető kéménycsövet. Fűteni ezentúl nem lehet. A kémény bekötése – mondják – amúgy is törvénytelen.

Anyánk tehát visszaköltözik az ebédlőbe. Folytatódik a harc, ezúttal közte és húgom között. Anya mindent a gyerekeire íratott: ha elmegy innen, kint van az utcán. Állása nincs. Most először keríti hatalmába a félelem.

* * *

Az utolsó csepp – mert mindig van egy utolsó csepp – az, hogy anyáknak udvarlója lett. Ő pedig hazahozta ezt a Bandi bácsit, mi mást tehetett. Csak úgy. Zsóka benyitott a fürdőszobába, és hát ott trónol egy idegen. Anya még azt is elvárta volna tőle, hogy ő mossa ki a vén gavallér szennyesét. Teknőben, mert akkor ugye nem volt még mosógép, és a gyerekekre Zsóka amúgy is mindennap mosott.

És mintha mindez nem lett volna elég, egy szép napon vele is kikezdett ez az aktakukac. Húgom gyesen volt, ez pedig elkezdett udvarolni, délelőtt, amikor mindenki dolgozott. Zsóka nem szívesen mesélte ezeket a részleteket. Ölelgette őt – így mondta: ez a „vén takony”. Még egy levelet is írt neki.

Lett valami dulakodás, Ernő azt mondta: szólj anyádnak, mert én agyoncsapom! Anya pedig Bandi bácsinak fogta pártját, érdekes, hogy az ilyen esetekben nem a lányok mellé állnak az asszonyok.

No mindegy, anyánk lekurvázta Zsókát, az aktakukac pedig telket vett a Törökbálinti úton.

Akkor, 1963 tavaszán kapott anya először vízumot. Kint vártuk őt, az osztrák határon, a feleségem és a két gyerek, az apró francia népkocsiban.

Haza szeretett volna hozni minket, most már ezt is értem. Mi akkor éppen külön éltünk, munkám se volt, de arról, hogy hazatelepüljek, szó sem lehetett. Pedig még csak nem is sejtettem, hogy anyám honnan, a pokol milyen mély bugyrából érkezett. Ha tudom, talán vissza sem engedem.

Ő maga semmit se mesélt. Egyetlenegyszer mondta, azt is már csak este, mikor lefeküdt, hogy minden más lenne, „ha te velünk élnél, fiam...”. Eggyel többen lennénk! De ez akkor, mondom, eszembe se jutott. Olyannyira nem, hogy hazaküldtem hozzá nyaralni szegény, gyanútlan kisfiamat.

Nagy tévedés volt ez a francia út. Ambíció és idealizmus? Nem is értem. Hogyan képzelhette anyám, hogy csak azért, mert amnesztiát hirdettek, hazarohanok?! Itt már megjelentek a könyveim, látnia kellett, hogy ha szűkösen is, de valahogyan megvagyok. Elmúlt egy hónap, és mi semmiről se beszéltünk. Öcsém akkor már házasodni készült, mi több, építkezni akart. A tervrajzokat magával hozta anyánk, lett volna abban a házban nekem is egy lakás, de azután nem merte megmutatni a családi fészket, amiről egész úton álmodozott.

Még az ajándékokkal megtömött koffert is bontatlanul hagyta az albérleti szobámban, az ágy alatt.

Öcsém csendesen, a maga módján élte túl a hadiállapotokat. Az esküvője után anyósáékhoz költözött, a fényképeken, amit elküldött nekem, egy szép fiatal lány is mosolyog. Arról, hogy mi más történt a családban, ő is és húgom is mélyen hallgatott.

Úgy képezem, hogy öcsém és Bandi bácsi távozása után lett a házban egy kis nyugalom. Ernő és anya jól megértették egymást, ha valami nem tetszett nekik, legfeljebb ordítottak egy nagyot. De utána visszaültek a képernyő elé. Anya a Vasasnak, Ernő pedig az Újpestnek, a lila-fehéreknek szorított.

Apánkhoz rendszeresen bejárt a húgom. Hazahozta és kimosta a szennyesét, levágta a körmét, felvarrta az ingére a gombokat. Apa lediktált neki egy-egy levelet látogatónapokon.

Ezekből az episztolákból azonban nem tudtam kihámozni az otthoni állapotokat. Legfeljebb annyit, hogy az elfekvőkórházakban béke volt, nyugalom, és hogy apánk most is, mint kislánykorában, bálványozta a húgomat.

* * *

A telkem – anya ajándéka – továbbra is ott árválkodott az utca végén. Már lemondtam róla, azoknak, akik Nyugatra távoztak a forradalom bukása után, ajánlatos volt minden ingó és ingatlan vagyonukról lemondani.

Most azonban öcsém eladta a részemet. Kétszer is, mert az első vevőtől visszavette. Annak, aki egy ügynevezett jogállamban él, nehéz elképzelni az ügyeskedések és kombinációk változatait, amiket produkált az élet a távoli Kelet országaiban.

A lényeg: míg odaát, a szomszédban állt a harc, Alex elkezdte építeni a házat. Igaz, hogy hamarosan abbahagyta, a pénz elfogyott. De addigra már álltak a falak.

Meglett az újabb lakáscsere is. Rakovszkiné, a házmesterlakás bérlője ugyanis húsz év után végre megkapta az útlevelét, és Ausztriába távozott. Anyánk elfoglalta az apró alagsori lakást, és így öcsém után végre-valahára ő is elköltözött.

A garázsba öcsém anyósa került, az ő krisztinavárosi szoba-konyhája pedig Sinkáék tulajdona lett. Amikor meghalt a mama, öcsém sógora vette át a helyét. A garázsban soha semmi sem volt végleges.

Anya a házunk alagsorában, a házmesterlakásban élte le a fél évszázadot, amit odaítéltek neki az égi „illetékesek”, akikre anno nagyapánk hivatkozott.

Ilyen körülmények között látogatott meg minket másodszor. Akkor már a burgundi birtokon éltünk, és összeházasodtunk harmadszorra is. Arra, hogy hazatelepüljünk, egyre kevesebb volt a remény.

Anyám ezúttal sem volt beszédesebb, mint első utazása idején. Hatvanéves lett, a születésnapján érkezett, de nekünk még ezt se mondta meg. Ott, a francia tanyán látnia kellett, hogy hiábavaló volt a házért és a kertért való évtizedes küzdelem. Hogy ez a kis tanya itt a mi számunkra előreláthatóan végleges.

Akkor történt, hogy összecsomagolt, és elindult a vasútállomás felé. Egyedül, gyalog. Aznap láttam utoljára sírni. Azon a keskeny földúton.

Ezek már Miklós bácsi évei voltak, az utolsó szerelem. Mellette hosszú, szép öregkora lett. Tanítványok jártak ki hozzá, megbékült a világgal. Elmúlt már nyolcvanéves, amikor ágyának döntötte egy buta baleset. Az állatvásárban, ahová évről évre kijárt, fellökték – mint mondta – a nyugatnémetek.

Öcsém minden reggel átment hozzá az utolsó években. Befűtött, elkészítette a reggelijét. Az ebédet is ő hozta neki, ételhordóval, az iskolából, ahol tanított.

Zsóka bevásárolt, és ha rászánta magát, kitakarított. Ez a munkamegosztás hosszú éveken át hibátlanul működött.

Amikor átnéztem a papírjait, megdöbbenett, hogy anya milyen sokat betegeskedett. Ő maga soha nem panaszkodott, mi pedig még azt se vettük észre, hogy már régen rokkantnyugdíjas, hatvanévesen. A gyerekek azt hiszik, hogy a szüleik örök életűek. Számomra is természetes volt, hogy minden hónapban kaptam tőle egy szálkás, németes betűkkel írt hosszú levelet.

Utolsó éveiben kiült a kapuba, amikor tudta, hogy már leszállt a gépem. A repéri buszt még ma is ott állítom meg, a kiskapuban. Nézem a régi házat. Anyám őrhelyét, amit nem hagyott el soha, és ami most végleg rám maradt.

Buda Ferenc

Bal-jobb

Mondókák

*bal-jobb
bal-jobb
jönnek a majmok
mennek a majmok
kezdődik a lakodalom
teli van a csarnok*

*

*csődül a csorda
billen a torta
leesik a porba
aki abból egyet harap
bedugul a torka*

*

*féltizenkettő
fekete a kendő
ha a múltat kihevered
jöhet a jövőndő*

*

*bal-jobb
bal-jobb
legelnek a barmok
van aki a füvet eszi
van aki csak hajlong*

*

*borjak bógnak
apadnak a tőgyek
homok veri a vetést
oda az előleg*

*

*bal-jobb
bal-jobb
mennek a majmok
jönnek a majmok
micsoda egy sokadalom
leszakad a csarnok*

*

*hupikék
jajveres
tiri-tari-tarka
jobbfelől meg balfelől
felírva a falra
böngészheted öreg estig
se füle se farka*

*

*bal-jobb
bal-jobb
ide-odahajlok
ki a bírót lefizeti
az lesz a bajnok*

*

*egy-kettő
bal-jobb
elúsznak a partok
azt se tudom ide avagy
odafele tartok*

*

*pont tizenkettő
zakatol a bendő
torkodig ha telirakod
minek a jövőendő*

*

*bal-jobb
bal-jobb
közeleg a bajnok
vigyorog a bajnok
vigyen el az öreg ördög
ki ideszalajtott*

*

*macska te sicc ki
kutya takarodsz ki
majszolhatod ami marad
a kenyered meg a vajad
eleszi a spicli*

*

*bal-jobb
bal-jobb
vonulnak a majmok
nyomulnak a majmok
valaki egy nagyot durrant
s betojik a bajnok*

*

*hé te mogorva
állj be a sorba
zsebbe való a dohány
karika az orrba*

*

*bal-jobb
bal-jobb
jönnek a majmok
harsog a dalnok
élen a bajnok
körülötte tíz gorilla
száz hivatalnok*

*

*látod
látom
görbe a lábom
rövid a kabátom
de
közel a barátom
ha a körből kimaradok
becipel a pártom*

*

*bal-jobb
bal-jobb
itt vannak a majmok
bent vannak a majmok
fenekestül felfordítják*

*ezt a diliházat
pedig egy sem eredeti
csak orangutánzat*

*

*egyet
kettőt
hatot tizenkettőt
lőhet aki nem lőtt
az éjfelet ha elüti
jöhetnek a mentők*

*

*hallgat a néma
fekszik a béna
szól a sziréna
ki-ki hazatakarodik
üres az aréna*

*an-tan-té-nusz
szó-raka-té-nusz
szóra ki süke kuka
mi neki e rébusz*

fratres oremus

Tor(zó)

– Egy szedési hiba ürügyén –

*Sem orátor, sem agitátor:
voltam – ha voltam – litterátor,
egyszer-egyszer tán jóra bátor
(rám is rogyott néha a sátor).*

*Aranyam nincs, hogy földbe ássam.
Fű közt a gyík, béka a sásban,
(vagy: toronyőr a mélygarázsban) –
el-eltűntem a hallgatásban.*

*Megbízta egykor mentoromban,
Utóbb egy-két correctoromban,*

*s bizony mondom: öregkoromban
nem mindegy már, milyen torom van.*

*Ép elmével ha még megérném,
a belépőt én visszakérném,
s prosectorom a pálya végén
protectorra biz elcserélném.*

Őszi derű

– Dithyrambos –

*Törődj bele végre: munkád javadalma-
ként nyirkos avarba hullong a vadalma.*

*Föl-föllebeg olykor egy röpke utalvány,
csupa rózsaszínű, csak a számjegye halvány.*

*Lappadt zsebeid ha leszívoja a számla,
vers helyett keserű szitok jön a szádra,*

*s vakon tusakodsz vélt ellenfeleiddel.
Neved ér valamit? Ó, kötve se hidd el:*

*firkantsd oda frissen a tértivevényre,
s tűnj el mihamar te a hűs televénybe.*

Németh István

Mini(mális) próza

Helló, Dzsó!

Ne haragudj, hogy zavarlak, még hozzá egy olyan nyelven, amelyiknek talán egy szavát se érted. Meg azért se neheztelj rám, ha majd ezt a telefonhívásomat kinyomtatva is a kezvedbe veszed s láthatod, hogy még a nevedet se tudtam leírni angol helyesírással. Én, tudod, aj em, egy kis létszámú nép fia vagyok, a te nyelveden hangri, vagy ilyesmi, mégis fel kellett hogy hívjalak, mégpedig a saját nyelvemen, mert én no szipiking inglis, jóllehet már az egész emberiség ezen a nyelven kommunikál, de hát mit csináljak, ha már ilyen botnyelvűnek születtem. Mert, ugye, ha léteznek botfülűek, miért ne lehetnének botnyelvűek is?

Volt egy költőbarátom, s történt vele, amikor még nekünk, jugómagyar, vajdasági, délvidéki magyaroknak is volt tengerünk, abban a régi szép időben történt, hogy költőbarátomat lent a tengerparton megszólította egy angol turista, mire ő bocsánatkérően azt válaszolta, hogy nem tud angolul, mert ő hangri, mire a turista tört a kezében lévő szendvicsből egy darabot, és készségesen átnyújtotta neki. Mert a turista azt hitte, hogy éhes a megszólított. Úgy látszik, az ő nyelvén, amely nyelv a tiéd is, kedves Dzsó, a magyar meg az éhes szóhangzásban közeli, különösen, ha egy angolul nem tudó magyar ember szájából hangzik el.

Persze ma már hasonló eset mind ritkábban fordul elő, lévén, hogy az egész világ ért és beszél angolul, különösen a fiatalok. Ezt, többek között, megköveteli a globalizmus erőteljes térhódítása is. Mert e térhódítás napról napra fokozódik. Épp a napokban hallgattam egy rendkívül perspektivikus fiatalembert, aki a kommunikáció még szélesebb kiterjesztésén fáradozik. Elmondta, többek között, hogy eme téren jelentkező új kifejezések, szavak mind angol nyelven jönnek létre, találódnak ki, magyar megfelelőjük nincs, de nem is érdemes arra törekedni, hogy legyenek, mert az akkora küzdelemmel járna, hogy fölérne egy újabb magyar nyelvújítással. Arra pedig, teszem én hozzá, semmitelen-semmi szükség ebben a nagy fene nyelvi globalizációban, amikor már a háromnapos csecsemők is mind angolul gagyognak szerte a világon.

Helló, hallasz még engem, kedves Dzsó? Kérlek, ne kapcsolod ki a mobilodat, aj moment, kis türelmet kérek még.

Volt egy költőnk, ő is megmártózott az Adriában, ami csak egy lokális tengerecske, de annál gyönyörűbb, különösképpen a partvidéke; ha egyszer bekarnyarodsz a Földközi-tengerbe, kukkants be ide is, nem fogod megbánni. Szóval ez a költőnk nem csak az Adria vizében mártózott meg, de alaposan az anya-

nyelvében is, nagyon szerette a magyar nyelvet, élt-halt érte, nem csoda, ez volt a legmegbízhatóbb nyersanyaga költészetének fölépítéséhez. A magyar nyelv egyik mestere volt. Mestere? Szolgája és imádója! Mindene. De az anyanyelvén kívül más nyelveket is szeretett, el is sajátított belőlük jó néhányat, és ebből a soknyelvűségéből többek között azt a tapasztalatot vonta le, hogy az egyetlen nyelv az anyanyelv, amelyik az embert nem fárasztja ki használat közben. Számára a legszebb tíz magyar szó ez volt:

– Láng, gyöngy, anya, ősz, szűz, kard, csók, vár, szív, sír.

Utóvégre az összeset még ő se sorolhatta föl. Bár a verseiben, prózájában alighanem kísérletet tett erre.

Sajnos nem tudom, kedves Dzsó, hogy a te nyelveden a mi láng szavunk hogyan hangzik, vajon lobog-e, mint a miénk? Sok mindent nem tudok, s már ott tartok, hogy azt is elfelejtettem, amit valaha tudtam.

Egyvalamiről azonban nem volna szabad megfeledkeznünk: ha valamelyik írástudatlan őszünk az idők mélyén nevet tudott volna adni ezernyi bogárnak, fűnek és virágnak, a mai, iskolázott tudós koponyáink se legyenek restek a te nyelveden megszületett szó-csecsemőknek a Kazinczy nyelvéen is megfelelő nevet találni.

Nem tudom, Dzsó, értesz-e engem?

Helló, hallasz még?

Kikapcsoltad. Igazad van. Hiszen amit itt elmondtam, tulajdonképpen nem is neked szántam. Ebben az ügyben talán nem a legmegfelelőbb személyt hívtam föl. Az ENSZ-et, az EU-t vagy direkt a M. T. Akadémiát kellett volna? Zavarban vagyok. Ne csodálkozz ezen, kedves Dzsó, én egy lokális, provinciális, kihalófélben lévő nyelv foglya vagyok.

*

Új(vidéki) magyarok

Kényelmesen, ráérősen hárman sétálnak előttem Újvidék főutcáján. Hallgatom, kihallgatom őket. Lépteimet az övékéhez igazítom. Mintha jómagam is kényelmesen, ráérősen sétálnék, báméskodnék. Pedig sürgős dolgom volna, máris kések, a három előttem haladó beszélgetése, a kíváncsiság mérsékeli nekilódult lendületemet.

Nem csoda: az előttem haladó három személy – valószínűleg vidéki nagymama, a helybéli lánya s a minden jel szerint hozzájuk tartozó kisfiú – magyarul beszélget. Magyarul Újvidék szívében! Hangosan, hiszen minden szavukat hallom. A város eme pontján, tehát a szoros központban magyar szót legföljebb akkor hallani, ha a katedrálisnak nevezett katolikus templomból magyar miséről szállingóznak ki a maradék magyar hívek. Ők hárman nem onnan szállingóztak ki, csak úgy besétáltak a városba, talán a vidéken élő nagymama kedvéért, aki leutazott egy-két napra a lányához unokanézés ügyben. Meg-megállva sétálnak, a hátuk mögött haladva én is meg-megállok, mintha először járnék itt, gyönyörködve a színes látnivalókban. Pedig nem a már sokszor látott látnivalókban fürdetem a

tekintetemet, nem azokban gyönyörködöm, a magyar szavak után kullogok, nem akarva hinni a fülemnek, hogy még ilyen szavak is elhangzanak itt, a város főutcáján, ahol sok-sok évvel ezelőtt még természetes, MAGÁTÓL ÉRTETŐDŐ volt, ha elhangzottak ilyenek. Elképzelem magamban, illetve az a képtelen gondolat ötlök föl bennem, hogy ha száz év múlva valami csoda folytán visszapottyannék ide, vajon hallanék-e itt még magyar szót, melyre rögtön az a válaszom, hogy erre nem kell száz évet várnom, szinte máris, ma is megtapasztalhatom ezt a szitot. Miközben morfondírozásomból az előttem haladó kisfiú erélyes, erőszakos hangja riaszt föl:

– Oda atajok menni!

Megáll az utca közepén, toporzékol, és olyan hangerővel ismételteti, hogy aki akarja, az utca végén is meghallja.

– Oda atajok menni! Oda atajok menni!

S mert a mamája mintha nem is hallaná, a nagymama, a vidéki nagymama hajol le hozzá:

– Hova akarsz menni, nagymama szeme fénye?

– Oda! – mutat hátrafelé a kis hisztérika.

– Hova oda, drága szentem? – guggol le elébe a nagymama, nem is guggol, szinte már térden állva könyörög a megvadult kölyöknek.

Járókelők állnak meg, a fejüket csóválják, a mamát ez szemmel láthatóan nem zavarja, egyáltalán nem zavarja, egy intó mozdulatot se tesz a kis sakál felé, s szégyenletében, hogy egyszülött fia ilyen jeleneteket produkál a nyílt utcán, még csak el se süllyed.

– Oda atajok menni! – ordítja toroka szakadtából a kis haramia, miközben a nagymama két tenyere közé fogja unokája eltorzult arcát, úgy kérdezi:

– De hova? Mondd meg szépen a nagymamának, hogy hova?

Az unoka elbőgi magát:

– A spjiccejőhöz!

– Az micsoda, hol van? – fordul most már a nagymama a lányához.

– Hát a szökőkút, vagy hogy hívják – válaszol duzzogva a mama. – Ott van a katolicska portán. (A terecske neve: Katolikus porta – N. I. megjegyzése.)

Ez már, túlhaladva rajtuk, otthagya őket ütötte meg a fületem. A fületem ütötte meg, mégis mintha főbe kólintottak volna. Mert ami még maradt belőlünk, új(vidéki) magyarokból, ezzé, ilyenné silányult.

Sietve, megszegyenülve hagytam el a színteret. S elhatároztam, írok egy apróságot, a címe azon nyomban meg is fogamzott bennem: Spjiccejő a katolicska portán.

*

Kukacos föld

Eső után előbújnak a földigiliszták. Bizonyára nem én vagyok az első, aki ezt észreveszi. Ellepek a betonjárdát, ott pusztulnak el, agyontapossák őket a járókelők. Mondom, nem én vagyok az első, aki ezt látja, a világ azonban halad tovább

a maga útján. A földigilisztáknak eső után nem volna szabad a betonjárdákat választaniuk. Afféle átjáróknak. Számukra a betonjárda a pusztulásba vezet. Ezen morfondírozva született meg bennem egy verssor: Kukac kőre ne kússzon! A magyarázat egyszerű: kukac, giliszta kőbe nem férhatja be magát. S ha mégis kőre kúszik, ott leli halálát. Ha a „verssoromból” kiiktatom a tagadószócskát, akkor a mondat végére a fölkiáltójel helyett kérdőjel teendő: Kukac kőre kússzon? A világért se! Maradjon ott, ahol a helye: az almában, a körtében, a föld mélyében. Így „találmányom” inkább megfelelné szólásmondásnak, mint versornak. Mert ebből a „versből” csak egy sor született. Egyetlen sorhoz pedig ha nem párosul legalább még egy, akkor annak a versnek az a sorsa, mint a kukacnak, aki kőre kúszott.

Persze mondandómnak nem ez a veleje. A „verssorral” utalni szeretnék valamire, szólni az egyedüli, egyetlen értelmes lényhez, az emberhez. Mert hiába mondom én a kerge, kúszó kukacnak, hogy kőre ne kússzon, ha ebből a Teremtés Tökéletessége nem vonja le a tanulságot. Magyarán, hogy fedetlen fővel fálnak ne rohan! Zűrös, zavaros időben. Mert betöröd a fejed. S mégis mennyi közöttünk a ürge felelőtlen. Különösen zűr-zavaros időben. Zengzetes záporok, zivatarok után. Amikor a betonjárdákat ellepik a giliszta.

Így talán már valamelyest érthetőbb és világosabb voltam.

*

A nagy herceg

Június 29-én, hétfőn reggel a rádió bejelenti, hogy valamikor a múlt század elején (az évszámot nem jegyeztem meg) ezen a napon született Antoine de Saint-Exupéry. A kis herceg szerzője.

A könyv gerincén gyakran végigfuttatom a szememet, lapjával vízszintesen fekszik egyéb, talpon álló, sorakozó könyvek tetején, így hát nem kell kicsavarni a nyakamat, könnyűszerrel leolvashatom a gerincéről. Antoine de Saint-Exupéry A kis herceg. A saját gerincemen ugyanakkor végigfut valami: még mindig nem vetted a kezébe ezt a remekművet! Így nem is tudod igazán, hogy az-e valójában. Nem győződte meg róla. Ha valaki megemlíti, te is rábólintasz, hogy remekmű, minden meggyőződés nélkül. (Az igazsághoz tartozik azonban, hogy réges-rég, vagy negyven évvel ezelőtt, amikor megvásároltam, belelapoztam, néhány oldalt talán el is olvastam belőle, de azóta vár rám, mint még megannyi remekmű.)

A rádióhír hallatán keményen elhatároztam, hogy ma, tehát az író születésnapján kezembe veszem A kis herceget, s le se teszem addig, míg el nem olvasom.

Kemény elhatározásomat még aznap délután tett követte. Kivonultam az erkélyre s együttömben elolvastam a regényecskét. Csak akkor álltam meg egy lélegzetvételnyre, amikor úgy éreztem, meg kell állnom; meg kell jegyeznem ezt vagy azt a sort, alá kell húznom a könyvből.

Például ezt:

„Szomorú dolog elfelejteni a barátunkat.”

Vagy amikor azt mondja a kis herceg újdonsült barátjának:

„Tudod, az ember, ha olyan nagyon-nagyon szomorú, szereti a naplementéket...”
Továbbá:

„Olyan titokzatos világ a könnyek országa.”

Egyszer azt mondta egy bölcs király a kis hercegnek:

„Ha egy generálisnak megparancsolnám, hogy változzék tengeri madárrá, és a generális nem engedelmeskednék: ebben nem ő lenne a hibás. *Én lennék a hibás miatt.*” (Aláhúzás: N. I.)

Úgyszintén a bölcs király mondta:

„Magunkon ítékezni sokkal nehezebb, mint másokon. Ha sikerül helyesen ítékezned saját magad fölött, az annak a jele, hogy valódi bölcs vagy.”

Továbbá:

„Aki hiú, az csak a dicséretet hallja meg, soha mást.”

És az egész könyvecske erős tartóoszlopa:

„JÓL CSAK A SZÍVÉVEL LÁT AZ EMBER.”

Nem tudom, gyerekkoromban mely sorokat húzgáltam volna alá. Talán a regény minden sorát? Vagy egyet se? Hiszen akkor még meg se született a könyv, így le se fordíthatták. Ennél sokkal fontosabb, izgalmasabb: ma, amikor jó ideje „rendelkezésre” áll e remekmű, vajon olvassák-e még a gyerekek s tudják-e a felnőttek, hogy jól csak a szívével lát az ember?

*

Ká kák

Könyvvásár van Újvidéken a Szerb Nemzeti Színház előtt. Jó néhány sátornyi áruval. Azelőtt a főtéren tartották az ilyen rendezvényeket, most a borfesztivál kiszorította a színház elé. Talán jobban is illik ide. Színház, könyvek, kávézók mind egy rakáson.

Délelőtt tíz óra. A sátrak előtt még nem nagy a forgalom. Tolongás talán délután se lesz. Manapság könyvekért nem túlságosan tolonganak az emberek. Válság van. Nem csupán a gazdaságban és a pénzvilágban, a könyv és az emberek kapcsolatában is. Minek rontani a szemünket az apró betűkkel, amikor széles képernyőről szemlélhetjük a világ eseményeit. Elsuhanóban van felettünk a Gutenberg-galaxis.

Mondom én ezt akkor, amikor hatalmas terített asztalokon kínálja magát a szebbnél szebb, a pazarabbnál pazarabb kiadvány. Elhaladva, meg-megállva a könyvsátrak előtt szinte érzem, miként csorog virtuális intellektuális nyálam a bőséges kínálat láttán. Itt beszerezhetném az összes Nobel-díjast, de hiába tapogatom a zsebeimet, üresek. Úgy látom, azoké is, akik megállnak, sóváran báméskodnak s továbbmennek. Figyelem, míg a sátrak előtt ólalkodom: vásárol-e valaki? Fél óra alatt senki. Egy hölgy főlemel ugyan egy kötetet, belelapoz, megkérdezi az árát, aztán sajnálkozva, szomorúan visszateszi a többi közé, a helyére.

Úgy látszik manapság, amikor gomba módra szaporodnak a kiadók, Könyvet Kiadni Kockázatos, Kalandos, Könnyelmű Kísérlet, Kész Kárhozat,

Komolytalanság, amikor Könyvtárak Könyörögnek Kölcsönzőkért és Kölcsönökért, amikor a Könyvkereskedések Kongnak a Könyvvásárlóktól, sőt íme a Köztéri Könyvvásárok Közönsége is Könyv nélkül Kóborog, mind Kilátástalanabb tehát a Könyvek sorsa, hiába az elvétve fölszakadt sóhaj, ó, hol vagy Királyunk, Könyves Kálmán s te másik, a nagynak távoli unokája, ki elrejtőz Csókán, talán amiatti szégyenedben és bánatodban, hogy erre a sorsra jutott egykori produkciód, a könyv: mintha eltelt volna vele a világ. (A Forum Kiadó egyik volt igazgatójáról van szó – N. I. megjegyzése.)

*

Kisebbségi konyhanyelv

Komisz Körülmények Közé Kényszerített Kisebbségi Kommunikációs Képződmény.

Térey János

„Áthelyeztek a huszadik századhoz”

Jó ajándékba egy mihaszna óra
Mindszent havában. Atálló idő.
Blanka nem tűnik föl egész vasárnap.
Zakóit szortírozza Mátrai
A nyitott erkélyajtónál. „Kihíztam.
Ezt hivatalba nem. Ezt kidobom.”
Elképesztően jó a levegő
A Duna fölött. Ragyog a kopott part.
„Ilyen pauza Blankával, azt hiszem,
Ilyen még nem volt.” Nem tulajdonít
Jelentőséget a csöndnek, de morcos:
„Nem extrém, nem ijesztő, csak... fura.”
Nem éhes. Kihagyja a vacsorát,
És beéri egy orbáncfűteával.
Éjfélkor dől le: nyolcra jár be, hatkor
Kel általában, könnyen és rugózza;
Most minden ízében ropogva. Reggel
A Parlamentben van találkozója
A protokollós kollégával. Aztán
Egy nővel koccan össze eljövet,
A kék szőnyegre lépve. „Fruzsina...
Sziával köszön, tehát tegeződünk.
Megint megakadt rajta a szemem.
Gyorsírónő? Ma rendkívül csinos.
Nagyon néz. Nagyon megnéz, évek óta.”

És újra minisztériumi hétfő
Az élére vasalt Skultétivel.
„Átgondoltam. Nos, Jávor, a szakács,
Akit tavalyelőttről örököltünk,
A legkevésbé sem való közénk.
Más iskola, más korosztály... Idős,
Konzervatív. Valami olaszos
Vonalat kéne vinni lent a menzán,
S ő zsírosan főz. Ómagyarosan.

Maga szerint?" A lábával dobol
Skultéti. Mátrai nevet, s időt nyer.
„Na lám, talán csak nem egy új Burány?
Gratuláljak az újabb szerzeményhez?“,
Morfondírozik magában, miközben
Komor, grafitszín festményt néz a bézs
Falon. És úgy dönt, adja a naivat.
„A séf? Hogy én, személyzeti ügyekben?
Nem vagyok illetékes.“ Habozik.
„Ínyenc létére, konyhai ügyekben
Nem foglal állást, hm, Mátrai? Értem.“
„De uram...“ „Ő guelf, én pedig ghibellin“,
Mondja Skultéti nyomatékosan.
„Ilyen alom vagy amolyan alom?
Én nem gondolkodom pártvonalon,
Ha muszáj, sem.“ „A koszt központi kérdés.
Én whig, ő tory... Elkülönböződik.“
„A konyhán is köteleződni kell?“
„A semlegesség kéje, Mátrai?“
Mátrai tudja, hogy most tesztelik.
„Ez a konyhás?... Lehet, hogy guelf; de mindegy.
Attól még lehet bármiféle ember,
Akármiféle kormány hagyatéka.
Mit bánom én, hogy guelf avagy ghibellin:
Öreg, s pártállástól függetlenül
Nem főz olyan jól.“ „Jó, ez a beszéd.“

Tíz éve, hogy Skultéti s Mátrai
Egyszer nyaraláskor összefutottak.
A barnának és barátságtalannak
Tetsző Firenze volt a nyári hely,
„Ahol csupán három embertípus van,
A kereskedő, a múzeumőr,
S akit pesztrálnak és levesznek ők:
A vendég (a viláért sem turista)“ –
Skultéti mondta így, mikor megálltak
Az Arno partján, nedves délelőtt.
Tapasztalták, a sor betölti az
Uffizi-képtár teljes U-betűjét:
„Ez, kérem, alsó hangon három óra.“
„És felső hangon?“ „Négy.“ „És mit csinálunk
Négy óra hosszat?“ „Hát, majd barkochbázunk.“
„Örömmel.“ „Mondja, maga rokona
A főkertész Mátrainak?“ Figyel
A nagy miniszter. „Ő volt az apám.“

„Képzeld, együtt voltunk katonák.
Ügyes lövész volt.” Ennek öröme
Együtt is ebédelték: Mátrai
És Evelin, a régi-régi nője,
Skultéti és Skultétiné, a Vilma.
„A chiantit még most is úgy iszom,
Just like in old days. Akkor, Evelinnel.”
Összebarátkoztak valamelyest
A Skultéti családdal, bár azért
Öt lépés távolság mindig maradt;
G és G: ezt a nyaralást idézik.
„Guelf vagy ghibellin, tényleg fütyülünk rá?”
„Nem számít ezer teendőnk között”,
Feleli Mátrai. Kínai stáb jön:
Zavartan táskájába csomagol
Minden vonatkozó aktát, siet.

„Egy kicsit flegma, egy kicsit beképzelt,
De jó szakember, nem igaz, Kovács?”,
Faggatja később Skultéti Kovácsot.
„Ühüm.” A folyót nézi a miniszter.
„Impulzív alkat ez a Mátrai.
És messziről jön. Ismertem az apját;
Kertész volt, az egy andere világ.
Ágoston jogot végzett, riteként.
Kölyökkorában dolgozott az ENSZ-nél.
Tel-Avivban volt attasé, utána
Prágában titkár, Brüsszelben tanácsos,
Észtországban követ. Nem, nem családos.
Amikor három évre hazahívtam
A Külügy óvó szárnyai alá,
Ó, semmiképpen nem volt tévedés.”
„A politikai érzéke józan?”
„Megbízható. Nemcsak hogy semlegesnek
Mutatja magát kifelé – az is.
Komoly protokolláris ismeret,
És nagyfokú tapintat... általában.”
„Lehetne picit simulékonyabb.”
„Újabban kicsit dacos lett, igen.”
„Egy icipicit smírglis modorú, nem?
Második éve itt a protokollnál:
Harmincnégy ember fölött diszponál,
És nem mindenkivel elég szívélyes.”
„De gyors és rutinos, ha szervezésre
Kerül sor.” „Nagyrészt jól jártunk vele.”

*„Igen-igen.” Témát vált a miniszter;
Érdeklődése gyors, mohó, futó,
Tulajdonképpen csak embertani.*

*A Dunán köd van. Mátrai kaput zár,
S benéz Karányival a Bambiba:
Munka után másfél sör jár nekik.
Körben kisiparosok dominóznak.
„Nézd, Blanka... Szavam sincsen, amelyikbe
Nem köt bele.” „Igen?” „Sajnos, igen.
Kicsit kisajátít; átalakít,
Átalakítana, ha tudna, bárkit.
És kifogásol, de mindent. A Bécsben
Rendelt kabátom színét, anyagát.
Ha a kenyérem száraz vagy fehér
Vagy barna, burgonya: semmi se jó.
Elvár és számít. Nem szeretem az ilyet.”
Karányi elnyomja a cigarettát.
„Másodjára meséled ugyanazt.”
„De még egyszer sem figyeltél oda.”
„Én ebbe nem akarok belefolyni.
Ez a ti ügyetek.” „Kár volt beszélnem.
Magadnak való ördög vagy, barátom.”
Karányi elvékonyítja a hangját:
„Családi ügy, nem?” „Súlyosabb, szerelmi.”
„Kicsit sok ez a nő.” „Lehet, neked sok.”
„Grófnő.” „De kicsit parazita grófnő.”
Egy második kört is rendelnek, aztán:
„Én óva intelek ettől a nőtől.”
„Miért?” „Mert érzelmi analfabéta,
Azért. Nincs tisztában a tettei
Súlyával.” „Én ezt nem gondolom így.”
„Túl közel mentél hozzá.” „Igazán?”
A levegő lassan megfagy közöttük.
„És ha közel?”, gondolja Mátrai.
„És mit csináljak? Mit kéne csinálnom?”
„Beszüntetni e botrányos viszonyt.”*

*Gyorsan taxit hív. Ilyen hat után
Egy bizalmatlanná váló szerelmes,
S a táskájával ilyen hat után
Egy megcsömörlött köztisztviselő.
Elfáradt. Ölében tenyérnyi palmtop;
A gond halvány redői homlokán.
Lehunyorja a szemét. Eszébe jut*

A szlovák követ arca három nappal
Korábbról, a feszezős díszebédéről.
Skultéti késett, s a szlovák követ
Némán dühöngött (bár perfekt magyar).
Elemi fölháborodása csak
A folyosón kapott hangot. De ott
Erősen. Majdnem ordított a végén.
Jól megsértették. Ő is sértegetne.
Ez látszott rajta. És alig evett.
Majdnem sajnálta Mátrai. Azóta
Skultéti többször összehívta stábját;
És most, a „tiszteletteljes barátság”
Szavával a száján, Pozsonyba készül,
Hogy megnyissák „az új fejezetet”.
„Mindkét ország kölcsönös érdeke,
Hogy elmélyüljön a kapcsolatunk.”

Pillantás, taxijából kifelé.
Egy új jelenség az Andrassy úton.
„Amiről fogalmam sincs, micsoda,
E kvarcit-padlós, villogó terem,
Átlátszó, színes, műanyag csodákkal
Bevilágítva, ez alighanem
Designszalon vagy távközlés-szaküzlet”,
Gondolja Mátrai. „Mindegy. Viszont
Blankával mi lehet? Ma sem hívott föl.
Csalódás, lassan, apró adagokban.
Nem mint egy egész két fele, hanem
Mint véletlenül összekoccanó
Bolygók, mi úgy...”, gondolja Mátrai.
Itt a Szépművészeti Múzeum.
„Látnom kell, most.” Hétfőt, a teremőrök
Vasárnapját választja, tudva tudja,
Hogy Blanka aznap is bent van. Tehát
Bemegy hozzá, kerüljön bármibe.
Mi lesz? Nem számít semmi meglepőre.
Még jól emlékszik, mikor a találkát
Szemrebbenés nélkül lemondta: „Sajnos
Összetorlódott minden, ugye érted?”
„Na ja, meghatározza a halandót
Az idejéhez fűződő viszony:
Sokat mond róla például, ha azt
Kommunikálja – jelentős időt
Igénybe véve –, hogy »Nincsen időm.
Fontos vagyok, súlyos vagyok, jelentős,

És lélegzetvételnymi, csöpp időm sincs.
Ezer dolgom van. Úszik mindenem«,
Így Mátrai. Aztán meglátja Blankát
A zebránál megállva, várakozva,
Ahogy a Múcsarnok felé siet.

Követi a nőt, nagyon ügyesen,
Surranva, oldalazva és cikázva.
Tényleg zökkenőmentes követés.
És egyszer csak: ott áll... Nincs egyedül.
Kivel van? „Ezt nem hiszem el... Buránnyal.”
S a férfi keze ott a derekán.
A csarnok lépcsőjén összefonódnak.
A hideg rázza Mátrait. Lehunyja
Szemét. A szíve szaporán dobog.
A pulzusát tapintja. Negyedórát
Enged magának, szemtornázik. Enyhül
Minden kicsit. Amikor bekopogtat,
Blanka odabent ül az irodában.
Csak a kolléganője van vele.
Egy monstre Klimtre készülnek tavasszal,
Egy nagy kiállításra, tíz teremben.
Mátrai sóváran, óvatosan
Nézi Blanka tarkóját. „Áthelyeztek
A huszadik századhoz?” „Besegíték.
És elsejtetől itt is dolgozom.”
„Esés, emelkedés?” Mátrai nézi.
„Emelkedés, naná. Fölfele buktam,
És mégis lefelé terjeszkedem.
Jövőre jön a bővítés, tudod,
A rég várt bővítés a föld alá:
Nyitunk pár termet a Hősök tere
Alatt. Ott látható lesz minden eddig
Raktárban eldugott anyag.” „Igen?”
Kérdi a férfi, fölületesen,
Míg végigméri Blanka birodalmát.
Réz levélnehezék az asztalán.
„Apámnak volt ilyen.” A régi Blanka!
Amikor visszajött az Államokból,
És fiatal gyűjteménykezelő lett
Az antik tárlóknál, milyen kecses volt!
És most a harmadik ember a házban.
„Nekem szól ez a grófnői derű?”,
Így töpreng Mátrai búskomoran.

Kimegy kávézni a kolléganő.
„Na és velünk mi van?“, kérdi a férfi,
Amikor végre kettesben maradnak.
„Mi volna?“ Elfáradtak. Hol van az már,
Mikor még rekedten a szerelemtől,
Állandó mámorittas, lila ködben...
A kezdeti borzongás – az hová lett?
„Könyörgöm, drágám, két hónapja kezdtük.“
„Novákék meg tizenkét éve.“ „És?“
„És nem megy. Találkozunk kevesebbszer?“
„Vagy sokkal többször“, dorombolja Blanka.
Amire Mátrai: „Ne már.“ De Blanka
Kioktató. „Nem akarok olyan
Férfit, aki elhúzódik, mikor
A vállára hajtánám a fejem.
Nézz a szemembe. Nem tudom, miben
Mesterkedsz, Agoston. Idefigyelj,
Meg ne próbálj elhidegülni tőlem,
Mert megjáród.“ „Igen?“ „Igen, nagyon.“
„Inkább te vagy nekem gyanús. Igen, te,
Édesegy Blanka. Drága bogaram,
Te mondtad le az estét, nemdebár.
Te képes volnál mással ugyanezt?...“
„Sosem“, szuszogja a fülébe Blanka.
A lábán sűrűn szótt, hímzett harisnya.
„Combfix; és nem miattam vette föl...“
Gondolja Mátrai. De Blanka közben:
„Akartam volna még egy gyereket.
Velázquez képéről a kisleány...
És csakis tőled, akárhogy is.“
„Múltkor még nem akartál.“ „Mert te sem...“
„Negyvenkét éves vagy, gyönyörűségem.“
Azt mondja Blanka: „Hadd meséljek
Valami szépet, jót és finomat.
Majdnem szépet és majdnem finomat.
Van egy udvarlóm, majdhogynem komoly.“
„Ki az?“ „Burány.“ „Nem értem a nevét.“
„Ért hozzá, megelőzte a gyanúmat“,
Gondolja Mátrai. És Blanka vall:
„Burány Dezső.“ „Burány... Pont ez a pöcs?
E borvirágos orrú, ritka mester?
Láttalak vele a Hősök terén.
Tapogatott, szabad neki? Szabad?
Szégyellj magad.“ „Ha-ha. Szégyellj magad te.“
„Életmű, egy érvényes pillanat,

Egyetlen mozzanat nélkül. De hát sztár.
Nem eseted, hm. Bár, valami föltűnt
A Falk Miksában. Összenéztetek.
Na... mi van köztetek?", emeli hangját.
„Nincs semmi különös. Túlreagálsz...
Évekkel ezelőttről ismerem.
Nagyon heves vagy. És még valami.
Nézd, ő legalább nem a rokonom.
Nem hozzáférhetetlen, mint te gyakran.
Legalább nem fantom: reális ember.”
„Zsarolsz”, állapítja meg Mátrai.
„Gondolod, hogy ezzel... kedvet csinálsz?”
„Gondolom, igen”, dorombolja Blanka.
„Hát nem vagyok reális?” „Nem, nekem nem.”
„Örülök, hogy kimondtad.” „Jó, de tréfa.
Keresek valami reálisat.”
És Blanka meghámozza Mátrait,
A szájába veszi, és szopja, szopja.
És fölragyognak. És némák utána.
„Ha egyszer nem, hát nem. Na jól van.”
És újra ez a grófnői derű,
Mellyel kiküldi Mátrait a végén.
„Úgy irigylem az angyali nyugalmát.
Dühöngeni és megzuhanni: nem”,
Fogadkozik magában Mátrai.

Este a cseh követség fogadása;
Úgy hívják, Vendelín, a követet,
És több, mint rokonszenves ember. Úr.
„Én azt hiszem, kedvel”, így Mátrai
Magában. „Tán szellemesnek talál?”
„Jak se cítite?”, ezt kérdezi tőle
Szelíden Vendelín, hisz tudja róla,
Hogy Prágában volt követségi titkár.
„Děkuji, vřborně”, így Mátrai.
Sör-knédli. Bugyborékoló kacaj
A hölgyasztaltól. Mátrai fülebe
Azt súgja roppant titokzatosan
Kovács: „Milyen jókedvű a világ.”
„Ne dőlj be”, ríposztzik Mátrai.
Óráját nézi, mikor kezdjen inni:
Hét óra hús; nyolc óra múlt; kilenc tíz;
Tíz óra van, fogy a szesz, fogy a rosszkedv.
A vacsorát, mindazt, mi fölgyülemllett,
Azt kell most szétcsapatni egy töménnyel.

A mosdóba már imbolyogva megy ki,
A csapnál egyensúlyoz Mátrai,
És félspiccesen hívja taxiját.
Fogmosás közben a kislányra gondol,
A gyorsíróra, akit egyre többször
Lát utcán, parlamenti folyosókon
Vagy páternosztérből kiszállni: „Hogy
Hívják? Nem Horváth Fruzsina? Talán úgy.
Beszélt egyszer a koncentrációról.
Igen, hatalmas koncentráció kell
A Parlamentben, hogy fél szó se vesszen
A maszlagból, mit összehordanak.
Világelsőkünk vannak gyorsírásban.
Hogy ő is az lesz, nem kérdés előttem.
Úgy pillantott rám, hogy elvörösödtem.
Nem zárható ki, hogy tetszem neki.
Ő is nekem. Blankát elveszteni –”

Jó ébredés. Másnap látogatást tesz
Mátrainál a nyurga, új követ,
Husszein. És fölmennek a panoráma-
Teraszra. El van ragadtatva, látva
A pesti oldalt, Husszein. „Persze. Jó táv,
Jócskán szépítő. Tetszik neki. Jó, hogy”,
Mosolyog bajsza alatt Mátrai.
A Jordán Királyság akkreditálta.
„Oh well... Átruccantam Petrába egyszer
A Holt-tengertől”, mondja Mátrai.
„It was like... wow!” Jó volt, de régen is volt.
Egyedül. „I was really fascinated.”
A rózsaszín sziklákra gondol, aztán
A mély aknára, melybe bűnözőket
Löktek, kemény rúgással, élve. Döggút.
„So long ago.” A büszke, nyurga Husszein
Átadja a megbízólevele
Másolatát e szép nap folyamán
A helyettes államtitkárnak. Úszik
Futószalagon az egész. Egyeztetések,
Lekérdezések, lassú csekkolás:
Szokásos két hónapos procedúra,
Ahogy kell. Behajtja az ajtót Mátrai.
Fáradt. Nincsen semmi baj, csupán
Utálkozik a teendőitől.

De Blanka vonzza, rettentő erővel.
Ott van nála a megbeszélte időben.
„Tudod, apás hétvége van.” Ilyenkor
Mindig Gézánál van a szép Juli,
És lánya nélkül Blanka egyedül
Marad ott fönt, az óriási házban.
„Veled kirándulok, pedig Novákék
Erősen hívnak.” „Jó, Ágoston, áldozz.”
Ahogy már többször, még esőben is,
Kettesben átkelnek a Csúcshegyen,
Át a kacskaringós, erdei nyergen,
S tikkadtan elsétálnak Gercsepuszta
Ős templomához. Most nyugtalanok,
Pedig megbabonázza őket e
Szélfúttá hely: nyitott a völgy felől.
Egy gyökerestől kifordult vörös-
Fenyő eltorlaszolja útjukat.
Mészkőrögök a sűrű gyökerek közt.
Lyukak, rések. Parányi fedezékek,
Dongófészkek az omló löszfalon.
Felroppenő méhraj. És Blanka reszket,
Mikor kilépnek az idilli rétre,
Amely élő selyem. Ahol a templom
Áll nyolcszáz éve. Fehér feszület
És hamvas tűzrakóhely, fapadokkal.
Liláskék őszirózsa: „Mit jelentett
Tegnap, hm?...” A sekrestye ajtajának
Kőkeretén – „Nicsak, mi ez? Figyeld csak” –
Filtcollal írott hirdetés áll. „Jézus.
Hogy filccel, hát ez tényleg döbbenet.”
Egy hatvanéves vegetáriánus
Férfi „hasonló feleségre” vár.
Telefonszáma lent olvasható.
És alighanem ő maga ül itt,
A fűben hever, degesz hátizsákkal,
Csak néz, szakadtan. A kirándulók
Dehogyan mernék megszólítani.
Mátrai közelít hozzá. Leinti Blanka:
„Na. Ugye nem az ördög bújt beléd?”
A hatvanéves feszülten figyel.

Indulna már, s egyéb programjait
Sorolja halkán Mátrai: „Novákék
Valami békés tüntetésre hívtak.
Mi lehet velük? Vigyáznak magukra?”

Fáradtan vágja rá nagyvégre Blanka:
„Szerintem oda kellett volna menned,
Mert látod: ott se vagy, és mégis ott vagy...
Egyfolytában Novákékról beszélsz.
Novákék így meg úgy. Mindig Novákék.
A távollét is egyfajta jelenlét.
Látatlanban vetesd észre magad”,
Így Blanka. Félrefordul Mátrai:
„Na jól van, akkor utánuk megyek.”
„Ágoston, usgyi.” Más jár a fejében.
„Dehogyan utánuk...” Csak el, innen el.
„Ne haragudj” – szó nélkül elrohan.
Visszafelé indul, a kocsijához.
Gyújtást ad, nem néz hátra, ádáz,
És nem várja be Blankát. „Édesmindegy,
Hogy jut haza. Van pénze taxira.”
Csörög, de nem veszi föl a mobilt.

És órák hosszat bámulja a plazmát,
Sürgetve valami kemény zenét
Valamelyik csatornán – fémzenét.
És eszébe jut hirtelen az apja,
Ahogy négy-ötfogásos lakomákon
Az ismerősöket parodizálta;
Fülig szájjal, lelkesen grimaszolt,
Amúgy ritkán szokott volt viccelődni.
Az utánpótlásban eminens tehetség,
De nem hagyta nagyban kibontakozni
A család – „Ez csak kamaszoknak áll jól”.
„Micsoda hülyeség”, gondolja Mátrai.
Pedig oly briliánsan „vette le”
A sógorát, a Gerdesits tanár
Urat, ahogy azt mondja: „Szerrrrousz”, enyhén
Torokhangon és szertartásosan;
A Blanka apját, Gerdesits Lacit.
Tudták, maximálisan hipochonder
A bácsi. Végül utolérte sorsa,
Azóta tényleg nagybeteg, de tudják,
Hogy egyik kórisméje sem halálos:
Így elhúzhatja hosszú évekig,
Gondolja Mátrai. Elnehezül.
Órákra kikapcsolja a mobilját.
Néma és boldog, mint a terroristák
Öt perccel az önrobbantás előtt.

*De Blanka éjjel utoléri házi
Telefonján. És hajnalban becsönget.
„Sajnálalak.” „Nem kell sajnálni, jó?”
„Ágoston. Jaj. Rossz volt így látni téged.”
„Fogd föl, drágám, hogy kristályos magányra:
Teljes egyedüllétre vágytam. Értsd meg,
Kész voltam teljesen. Nem kell tanú;
Tudom, ilyenkor csak teher vagyok.”
És kétségbe esve szeretik egymást;
És nincs kilátás, semmilyen kilátás,
Hogy egyensúlyba jussanak kicsit:
Kuzin, kuzen. Utolsó éjszakájuk
Nem lehet ez, ha az lesz, sem lehet.
Ma nem tudnak betelni semmiképpen
Sem Blanka, sem a komor Mátrai.*

*Álmában húszforintosok hevernek
A parti, nagy lángosbüfé előtt.
Fölemel párat, s mindjárt látja, gyári
Hibásak, mert a szépségfoltja mindnek
Egy apró fémdudor a peremen.
Akad köztük olyan is, amelyik
Megtévesztően épnek látszik, ámde
Közről... Bevásárolhat azokkal?
Becsaphat pénztárosnőket, ha hagyják?
Hajnalig forgolódik Mátrai.*

Markó Béla

És hányszor még?

*Reggelre megtelt millió darázzsal
a mezítelen aranyeső-ág,
tele a kert tavaszi lánghalással,
szárnyával verdes, zúg minden virág.*

*Hányadik már ez az aranyló zápor?
Hány éve gyúl fel a sárga parázs,
s már hányadszor lelkesedem a lángtól,
ha szúrja szívem a tavasz-darázs?*

*És hányszor még? Megrémít, felkavar,
ahogy rajta marad a napvilág,
s fénylik éjjel az aranyeső-ág,*

*míg egyszer rám zúdul, halálra mar,
kering fölöttem, ujjong, szerteszáll
a sok fullánk a szélben: itt a nyár.*

Kézbe vesz s belénk olvas

*Nézegeti színes könyvét Balázs,
megunja, becsukja és félredobja,
s kirepül belőle egy-egy darázs
vagy lepke, hogyha ismét fellapozza,*

*egy fényes csillag kipördül s elgurul,
látszik, ahol megégette a Göncöl
a lapot, s egy madártoll is kihull
a mindenféle titkot rejtő könyvből,*

*ha kézbe vesz s belénk olvas egy gyermek,
vagy ránk csukja a csillagos eget
az Isten, kinyit minket, nézeget*

*reggel, hallgatja, ahogy énekelnek
kertünkben a rigók, és abbahagy
sötétedéskor, ha lemegy a nap.*

Kihűlő kertünk

*A fűben egyre lassabban köröz
a sündisznó, akár egy barnásszürke,
homályos nap, sugarastól kihűlve,
megáll, ismét elindul, rögtönöz,*

*s pályájáról egymás után letér
sok színes bolygó, sorra elszakadnak
a láthatatlan szálak, s ott maradnak
külön-külön a fák, egymáshoz ér*

*még egy-egy ághegy, de felszabadul
minden, ahogy a rendszer szertehull,
a tüzes körték egyenként keringnek,*

*ránk sem emlékszik, mindent elfelejt
a körtefa, és mindent földre ejt,
s ha hozzányúlunk, végigkarmol minket.*

Sötétedünk mi is

*Elszenesedett szilvák sisteregnek,
amint végigver a kerten a zápor,
szöcskék szikráznak, levelek peregnek,
semmi sincs már a nyári ragyogásból,*

*csak itt-ott egy parázs a fűben: tücskök,
s a bokrokon alig egy-két láng: rózsák,
szertefújja eső után a füstöt
a szél, s nézzük tündöklő kertünk romját,*

*ahogy felépült, s hirtelen leomlott,
az ajtó és ablak nélküli bokrok
gerenda-csonkjai elfeketülnek,*

*sötétedünk mi is, még megmerítjük
hűlő arcunk a fényben, s melegítjük
Balázs izzadt, kócos fején kezünket.*

Bent a mindenség

*Titkolnak tőlünk valamit a fák,
amikor arra járunk, megrezzennek,
bújtatja verebét vagy darázsát
mindegyik, s ki tudja, mit rejtegetnek*

*még, pókot, pillangót vagy csillagot,
mert ott bent élnek ők is, kint a fényben
csak zöld héj, s bent a mindenség ragyog,
felgyúl, kihűl, dereng a vaksötétben,*

*nyüzsög, és szúr, vág, harap, simogat,
kívül még ép, bent lassan szétrohad,
s rémülten figyeli saját zúgását*

*a szilvafa, mert kint még csupa nyár,
de bent a madár ide-oda jár,
s hallja az ágak csontváz-ropogását.*

Olasz Sándor

Regény a 20. században – a 20. század a regényben

Évszázada történt, hogy az induló *Nyugat* első számában megjelent Szini Gyula tollából egy prózaelméleti szempontból is figyelemre méltó esszé a mese „alkonyáról”. Az írás mintegy műveket, korszakokat megelőzve azt fejtegeti, hogy „az elbeszélő művészet valódi súlya tehát nem azon van, amit mondunk és ami alapjában véve igen véges, hanem azon, hogy hogyan mondjuk, ami viszont végtelen.”¹ S valóban, a modern regény története tele van parafrazisokkal, átírásokkal, az irodalom irodalmat generál eseteivel. Márai Sándor *Szindbád hazamegy* című regénye elválaszthatatlan Krúdy Szindbádjától, tehát egy másik író teremtett világától, sőt, annak a másik írónak a Jókai-élményétől. A regény izgalmát, érdekességét azonban mégsem az egyébként zseniális pastiche, stílusutánzás adja. A szerző gondolatritmusos szövegében olykor szinte mániákusan újra és újra arra kérdez rá, hogy mit jelentett a régi Magyarország, milyen képünk, élményünk van róla, mi változik, s mi tűnik el belőle. Ez figyelmeztet bennünket arra, hogy olykor a leginkább szövegszerűnek tetsző regényeknek is megkerülhetetlen világszerűségük van. Ez a mindenkori regényírás nagy paradoxona: miközben – teljes joggal – minden más akar lenni, mint dokumentum, bármilyen másnál hitelesebben és maradandóbban dokumentál. Az angol vadkapitalizmus nyomoráról könyvtáryit írtak. Arról, hogy igazán milyen volt, Dickens regényei mondanak legtöbbet. A franciák pedig joggal mondhatják, ha Párizs valamilyen rejtélyes okból eltűnne, a francia regény Balzac-tól és Flaubert-től a közelmúlt nagyjaiig mégis megőrzi ezt a világot.

Milan Kundera írja *A regény művészetében*: „*A regény: elmélkedés a létről, képzeletbeli személyeken keresztül kifejtve.*” De ő mondja ezt is: „*Az ember nem úgy viszonylik a világhoz, mint az alany a tárgyhoz, a szem a festményhez; még úgy sem, mint a színész a díszlethez. Az ember és a világ úgy kapcsolódik egymáshoz, mint a csiga és a háza; a világ része az embernek, a dimenziója, s ahogy változik a világ, úgy változik a lét (in-der-Welt-sein) is. Balzac óta létünk »Welt«-jének történelmi jellege van, s a regényhősök dátumokkal kicövekelte időben élik életüket. A regény immár sohasem fog megszabadulni ettől a balzaci örökségtől.*”² Pedig a mögöttünk lévő században – különösen az időben előrehaladva – gyakran úgy tűnt, ez az örökség kínos, fölösleges, meg kell szabadulni tőle. A folyamat a 19. század második felében kezdődött. A regényírók nemcsak a cselekményt igyekeztek eltüntetni, hanem azzal együtt a referencialitást is. Pedig a „valóság-effektus” (Roland Barthes), az „ábrázolt tárgyiasság” (Ingarden) a mű

1 Szini Gyula: *A mese „alkonya”*. *Nyugat*, 1908. január 1. In: *Nyugat 1908–1929. Válogatás. Viták, programok, kritikák*. Válogatta Kenyeres Zoltán. Bp. 1988. 13.

2 Milan Kundera: *A regény művészete*. Bp. 1992. 51., 107.

kiiktathatatlan része. A 20. század irodalmában sokáig mindez nem is volt vita tárgya. A század utolsó évtizedeiben azonban a „nyelvi megelőzöttség”, a „tisza nyelviség” tézise kirekesztő, más felfogásokat semmibe vevő kategóriaként jelent meg. A tétel azonban a nemzetközi elméleti irodalomban egyáltalán nem evidencia, mivel a nyelvnek inkább valamiféle közvetítő szerep és nem merev determináció tulajdonítható a világ megtapasztalásában.³ Az irodalom mint nyelvi képződmény persze sokféleképpen kapcsolódhat a maga szociológiai, történelmi létmeghatározottságaihoz. Angyalosi Gergely szerint három változat, három „olvasati szerződés” képzelhető el. Az egyikben a referencialitás-elv, az „igaz történet” jelleg dominál. A másik fikcióként olvasandó, de a referencialitás nagyon fontos benne. A harmadikban minimális a reprezentatív funkció, s tiszta textualitással van dolgunk.⁴ Persze még az utóbbi sem jelent élethenkívüliséget, holmi született vakságot minden korról és étellel szemben.

Tovább árnyalja a képet, hogy a 20. századi regényben a történelem látványos elemei, a nagy mozgások jóval ritkábban jelennek meg, s ennek minden bizonyos oka lehet a történiával együtt súrlódó, csiszolódó, esetenként azt alakító személyiségek eltűnése. A roncsolt, széthullt élet a belső körre vonul/szorul vissza. Miközben a század talán minden korábnál nagyobb mértékben és olykor elborzasztó módon hozza (Szini Gyulához visszatérve és némiképp cáfolva) a „mit” újdonságait. Mi vehető ki abból a képből, amit a magyar regény erről a századról ad? Domokos Mátyás *Regénytükör által homályosan* címmel több tanulmányban is körüljárta a „létező szocializmus” regényirodalmát, leltárhányát, tabuit és (ön)cenzúráit.⁵ Arra a következtetésre jut, hogy a fordulat évével kezdődő négy évtizedben semmivel sem volt kevesebb tehetség, mint korábban, de lényegesen több volt a korlátozás. A rendszerváltozás óta azonban újabb két évtized telt el. Húsz év, melynek időtartama alatt elvileg mindenki arról ír, amiről akar.

Kérdéseink látószögében természetesen még csak minden fontos mű sem mutatkozhat meg. Másfelől témánk elválaszthatatlan a század bőséges modernitás-változtatától, regény-poétikák változásától. Noha minden formaváltás mögött ott rejlik valamilyen világképi, világnézeti probléma. Ámde egyelőre maradjunk a „boldog békeidők” végénél. Hogy mi történt a szűkebb értelemben vett 20. századig, vagyis 1914-ig, arról olyan művek adnak hírt, mint a filozoptersége miatt kárhozottatott (I. Szabó Dezső pamfletje) Babits-regény, a *Halálfiái*, Kaffka Margit családregényt és impresszionizmust ötvöző *Színek és évekje* vagy a jóval később, az 1930-as években íródott Bánffy-trilógia, az *Erdélyi történet*. Az induló 20. század azonban elsőként mégiscsak Móricz Zsigmond és Krúdy Gyula műveiben koncentrálódik. Az egyik életműben sokáig csak az erős társadalmi-szociológiai beágyazottságot volt szokás méltányolni, a másikban pedig kizárólag a képzelet melankolikus álomvilágát. Ma már látjuk, milyen megtévesztő álca mindkettő. Mindaz, amit az első jelentős Móricz-regényekben olvashatunk, társadalomtörténetileg is leírható, a szegénységről és a kiszolgáltatottság mélyvilágáról ez az író tud a legtöbbet. Ám azok az indulatok és szenvedélyek, melyek szinte korlátozhatatlanul szabadulnak el a *Sárarany* paraszthorrorjában vagy az *Isten háta mögött* kilátástalanságában, már a körvonalazódó „szép új világ” démonikus arcát villantják föl. Ezt az ontológiai pesszimizmust és negativitást emeli ki az újabb Móricz-irodalom, különösen Balassa Péter újraértelmezése. Így, ilyen kondíciókkal, ilyen fékezhetetlen indulatokkal és ilyen riasztóan kiüresedve nézünk a század megpróbáltatá-

3 Erre a jelenségre utal napjaink – többek között Bevezeky Gábor kezdeményezte – polémiája. L. Bevezeky Gábor: *Irodalomtörténet a senki földjén*. Pozsony, 2008.

4 Angyalosi Gergely: *Prózaí fejttörök*. In: *Romtalánítás*. Kritikák, esszék, tanulmányok. Bp. 2004. 291.

5 Domokos Mátyás: *Regénytükör által homályosan*. (A „létező szocializmus” regényirodalma, Valami az öncenzúráról, Tabuk és cenzúrák). In: *Hajnali józanság*. Esszék, viták, elemzések. Bp. 1997. 7–27.

sai elé, melyek elviseléséhez, esetleg megoldásához sokkal komolyabb emberi értékek is kevésnek bizonyulnának. Ne feledjük, ezek a korai regények is olyan időszakban születtek, amelyben a szimulákrum, adott esetben egy milleniumi önhiúsággal leöntött fikció uralkodik. A művek tehát a legteljesebb mértékben példázzák és megelőlegezik, amiről Odo Marquard beszél *A művészet mint antifikció* című munkájában.⁶ De említhetjük Móricz művei közül a sokszor és sokféleképpen félreértett *Rokonokat* is. Egyfelől a szocialista realizmus valójában pontosan soha meg nem fogalmazott követelményeinek való erőszakos megfeleltetés, másfelől a fölényes legyintés a poros, 19. századi realizmus mintapéldájára. Holott egyik megközelítés sem igaz. A személyiség felmorzsolódásáról, a küismerhetetlenül szövevényes hatalmi struktúrákról, karkai helyzetekről beszél ez a regény. Fikció létre messzemenően antifikció.

A Kalligram Kiadó jóvoltából újabb és újabb arcát megmutató Krúdy-életműben a „gordonkázó” stilisztza, a szerepeket próbálgató és cserélő irodalmi író álarca mögül rendre előbújik a valóság fanatikusa. Nyírségi és felvidéki tájak, emberek az ő nézőpontjából íródtak belénk. Miként a századforduló, századelő Budapestjéről is enciklopédikus életanyagot fognak össze művei. Bori Imre szerint Krúdy *A vörös postakocsival* kezdődően a magyar „Comédie humaine” felé indul.⁷ Ha túlzás is ez a kijelentés, annyi azonban bizonyosan igaz belőle, hogy a Kundera emlegette balzaci örökség a 20. század legkülönfélébb regényváltozataiban bukkan föl. A szerző ugyan köszönetet mond Kiss József szerkesztő úrnak, amiért nem követeli meg „*azt a bizonyos valószínűséget*”, ám ezekben a „*pesti regényekben*” – ide sorolva az *Asszonyságok díját* is 1919-ből – egy nagyon régi, ha nem is balzaci, de még korábbi szándék működik. Le Sage sánta ördögéhez hasonlóan nyitogatja itt a narrátor a házak tetejét, díszletek, jelmezek mögé pillant, s a lét elviselhetetlensége tárul föl. „*Kis levonóképecskék vannak itt egymás mellé sorakoztatva, melyek mást mutatnak előről és mást, midőn ujjhegyünkkel ledörzsöljük róluk a papirost.*”⁸ A minden ízében modern regénypoétika fölfedezésre váró ismeretlenek felé mozdul.

Háború, forradalmak, az ország összeomlása – a magyar regény ebből a fájdalomosan összetartozó folyamatból, az 1914 és 1922 közötti időszakból mintha nagyon keveset mutatna meg. A regénytermés felől közeledve is igazolódik Illyés Gyula megállapítása: „...a magyar nép 20. századi legsorsdöntőbb esztendeiről, ahol minden nagy bajunknak a forrása van, a szellemi élet nem adott méltó ábrázolást. Nem tudjuk, hogy mi történt, érte úgy, hitelesen nem tudjuk, mert hisz még történetileg se tudjuk világosan: mi is történt a magyarsággal 1918 és 1925 között.”⁹ *A Beatrice apródjait* és *A Szentlélek karavánját* mint kései visszatekintéseket minden bizonnyal Illyés is adósságtörlesztésnek szánta. A háborúról még csak születnek maradandó művek, s itt elsősorban Tersánszky Józsi Jenő *Viszontlátásra, drága* és *A margarétás dal* című regényeire kell gondolnunk. Kassák Lajos autobiografikus írására, az *Egy ember életére*, mely „*az élet reflexét*” akarja adni „*szinte iskolázatlan egyszerűséggel és mechanikus pontossággal*”, valójában a művészet mint antifikció tételét példázva. Az olvasó számára négy évtizedig a *Kommün* című fejezet nélkül, mondván torzképet fest a 133 nap vezérkaráról. Hogy ezek a történelmi évek milyen traumákat jelentettek alulnézetből, a társadalom aljára szorított népcsoportok életében, arról szuggesztív erővel beszél Móra Ferenc műve, az *Ének a búzamezőkről*.

6 Odo Marquard: *A művészet mint antifikció*. Pannonhalmi Szemle, VI/3., 1998. 83–100.

7 Bori Imre: *Krúdy Gyula*. Újvidék, 1978.

8 Krúdy Gyula: *Asszonyságok díja*. In: *Nyolc regény*. Bp. 1975. 530.

9 *Válság – de merre? Domokos Mátyás interjúja Illyés Gyulával*. In: *A költő felel*. Beszélgetések Illyés Gyulával. Bp. 1986. 695–696.

Kosztolányi Dezső az első, aki nagy történelmi változások ironikus rajzától sem riad vissza. A kép nem hősies, nem tragizáló, nem patetikus, s többnyire állást sem foglal. A *véres költő*ben ez a történelemszemlélet körvonalazódik. Abban a római történetben is lejátszódik valamilyen forradalom, de mintha mi sem történt volna. Az *Édes Anna* ironikus keretfejezetei aztán minden más szövegheleynél jobban érzékeltetik a szerzőre olyannyira jellemző sztoikus-pesszimista magatartást. A jól ismert jelenet a regény elején: Kun Béla menekül, rablott ékszerek és sütemények potyognak a repülőgépről. Emlékezetes játék a regény végéről: néhány szereplő az utcáról nézi a verandára kilépő Kosztolányit, aki „*mindenkivel és senkivel*”. (Annál nagyobb rejtély, hogy néhány évre a Kosztolányi-publicisztika képzeletbeli ingája miért leng ki az egyik szélsőség irányába.)

A 20. századi magyar történelem kihívásaira adott regényválaszok közül nem hagyható ki a két háború közötti időszak legolvasottabb könyve, Szabó Dezső *Az elsodort faluja*. Vitatott regény még vitatottabb empirikus szerzővel, akiről éppen Kassák írta: „*Szuggesztív egyéniség, aki nem ismerte lényegében, könnyen hatása alá került. Átkozódó rabbinus, puritán keresztény, filozófus, karakterszínész és hordószónok egyszemélyben.*” „*Íróművészként*” azonban nagyra tartotta. Ennek a sokat emlegetett, túlfűtött, túldimenzionált regénynek a hibáit a kortárs recepcióban Fülep Lajos tanulmánya összegezte a legpontosabban. „*Mivel arra vállalkozott, hogy a mai magyarságot minden ízében és oldaláról mutassa be, szüntelenül keresi, mit és hogyan nem mutatott még be, s ahol csak alkalma van (és mindig van), kiegészíti bizonyos összekötő tagokkal a nagy szerkezetet. A fő tételek közé betéteket, az egész hangok közé félhangokat helyez el: a skála teljes, kétségtelen. Összefüggő vonal azonban mégsem lesz azzal a módszerrel, hogy két pont közé pontokat helyezek. A pont pont marad, akárhányat teszek mellé, egyik nem függ össze a másikkal, a kép művészi összefüggése és művészi totalitása helyett a felsorolás és leírás lexikális sorozatát és totalitását kapom. Történeti arcképcsarnokot, melynek mindenik lapján más-más hős van leképezve, s az egészet csak a gyűjtő kegyelele fűzi össze. Élő organizmus helyett anatómiai preparátumot, melyben az egyszer elválasztott izületeket semmiféle kocsonyával sem lehet többé egymáshoz porcogózni.*”¹⁰ Pedig egy grandiózus körképregény lehetőségét puskázta el az egyébként világirodalmi babérokra törő szerző. Együtt van itt minden: a falu, a nemesi középosztály és a nagyváros világa. Stílusban is sokféleség: romantika naturalizmus és mindaz, amit Szabó Dezső a modern regényből tanult, s amelyekről néhány évvel korábban a *Nyugat*ban publikált esszéiben beszámolt. A magyar regényhagyományból is sokféle előképre gondolhatunk: a *Sárány* és a *Galamb papné* falusi értelmiségére és kisnemességére, fölsejlik Révész Béla *Vonagló falvak* című munkája, az éppen csak kialakult városi, nagyvárosi milió rajzában pedig *Az éhes város* (Molnár Ferenc), a *Kristálynézők* (Harsányi Kálmán) és a *Szegény magyarok* (Oláh Gábor).

Az 1920-as, 30-as évek olvasói azonban (különösen a fiatalok) nem a regénypoétikai ügyekre figyeltek. A temetési jelenet, az országra törő háború, az 1916-os román betörés jelenetsora emocionálisan vált fölkavaróvá. Mintha az 1919 májusában megjelent regénytorzó totálképekben vetítette volna előre az elsodort ország képét. Gróh Gáspár joggal állapítja meg, hogy a korszak ifjúsága valószínűleg építési programot is kiolvasott a regényből. „*Mert bármennyire elpolitizálta is Szabó Dezső a regényt, Bőjthe János modellje éppen a minden politikától elhúzóadás, az életet teremtő munka eszményét fogalmazta meg számukra.*”¹¹ Ugyanez az eszmény fogalmazódik meg Móricz Zsigmond *Erdély-trilógiájában* is, mely többek között éppen a (Szabó Dezsőnél fájdalmasan hiányzó) organikuság miatt nevezhető a magyar regény kiemelkedő monumentumának. Németh László írta az immár

10 Fülep Lajos: *Szabó Dezső regénye. Az elsodort falu*. In: *A művészet forradalmától a nagy forradalomig. Cikk, tanulmányok*. 2. köt. Bp. 1974. 180.

11 Gróh Gáspár: *Egy regény utólete*. In: *Szabó Dezső: Az elsodort falu*. Debrecen, 1989. 555.

befejezett trilógiáról: „Kimeríthetetlen gazdagság; egy gyűjtő élet gyűjteménye az életről s mégis: egyetlen regényében sem uralkodik Móricz fölényesebben az ő Magyar Múzeumán, mint itt. Az életképek, igaz, lazán függenek össze, inkább egymás mellett vannak, mint egymás után, de az egész mégsem válik szétesővé...”¹²

A két háború között induló nemzedék meghatározó írói, Németh László és Márai Sándor, a regényben (és nem csak az esszében és naplóban) is szembenéznek a század nagy kihívásaival. Pedig az irodalomtörténet a modern regénnyel való szinkronitást bizonyítandó inkább a tudatteremtést, a tudatfolyamatok újszerű ábrázolását hajlamos kiemelni. Németh *Emberi színjátékában* – miközben „egy erkölcsi beállítású félkegyelmű” rajzát állítja középpontba, s a címmel (is) valójában Balzac *Comédie humaine*-jére visszautalva – metszetet ad a századelő magyar társadalmáról. A *Bűnt* író Németh László – a hős, a tér és az idő mitizálása helyett – „valóságérzékét” (az író szava) hagyta működni. Nem utánzó, nem másoló, inkább teremtő, átalakító realizmus ez, ami a lélekábrázolással és a modern gondolati problémákkal (itt az egzisztencializmussal) kapcsolódik össze. Hét részre tervezett regényciklusával eredetileg a magyar Balzacot akarta megteremtteni. Az elkészült kötetek ugyan elkanyarodnak ettől az enciklopédikus igénytől. A paraszti életből (*Kocsik szeptemberben*) a katolikus kisvárosba (*Alsóvárosi búcsú*), az 1920-as évek szellemi útkereséseibe (*Szerdai fogadónap*), s végül a kurzus úri világába (*A másik mester*) csöppenő Jó Péter a kortársi (főleg francia) regényfolyamokhoz hasonló utat jár be.

Az *Égető Eszter* félszázados ábrázolt időtartama, generációk életét magában foglaló, nagyívű cselekménye, a gazdag figurapanoráma – mind-mind annak a régi, múlt századi realizmusnak az emléke. A motívumos szerkesztéssel, a narráció újdonságával azonban a klasszikus történeti realizmustól idegen elemek jelennek meg. Legföljebb ezek az újabb regényepoetikai jelenségek nem könnyen fedezhetők föl. Az olvasó a gazdaköri ünnepség, az Amál-nap, a városközi irodalmi est kényelmes tablót és lassú tempóját élvez. A formálódásában korszakokon átívelő *Irgalom* Kertész Ágnese körül ott kavarog az 1910-es, 20-as évek világa, a címben is jelzett metafora történelmünk traumatikus idejében bomlik ki. Nem is szólva a regényként olvasható és így fölfogható *Magam helyett* kettős játékaról, mely egyfelől az autobiografikus tényeket fikcionálja, ugyanakkor kitephetlenül be is ágyazza több mint fél évszázad történéseibe. Különösen fontos ebből a szempontból *A kommün* és az *Összeomlás* című fejezet. Annál föltűnőbb, hogy az 1944–45-ös fordulóról valójában nem az író, hanem egyik leánya, Németh Magda ad képet *Mélységből mélységbe* című írásában.¹³

Témánk szempontjából tanulságos lehet megemlítenünk az 1950-es évek közepén *Aranykor* címmel tervezett regényt. Hogy nem készült el, az a „létezett szocializmus” anomáliái közé tartozik. Az *Aranykor* ugyanis a jövő, a minőség és a nemzeti feladatok felől tekintett volna a közelmúltra. A történet 1942-ben indult volna a Balaton melletti konferencián diákjaiba aranykor-álmokat csöpögtető mester jelenetével. Hogyan foszlanak szét a következő évtizedekben ezek az álmok, majd hogyan maradnak meg mégis a jövő számára. Ez lett volna a szétszóródó, az agonizáló nemzet ellenpontjaként megírandó regény. A művet persze nem írhatta meg egyedül: szüksége lett volna „egy fontos munkatársra: a tovább világosuló történelemre”. A történelem azonban inkább elsötétült. Németh László a

12 Németh László: *Móricz Zsigmond: Erdély*. In: *Két nemzedék*: Bp. 1970. 532.

13 Németh Magda: *Mélységből mélységbe*. Az 1944–45-ös korszakforduló Németh László életében. In: „Európai látókörű magyar.” *Emlékezések Németh Lászlóra*. Szerk. Monostori Imre. Szeged, 2006. 385–408.

teljes illúzióvesztést nem akarta megírni, a jövő számára megfogalmazható reményhez pedig a történelem nem adott elég muníciót.¹⁴

Korszak végével zárul Márai Sándor *Egy polgár vallomásainak* első kötete, a boldog békeidőknek vége, kitört az eső világháború. A regényként és nem dokumentumként olvasandó könyv azonban olyan ténybeli összefoglalását adja a régi Magyarország polgári létezésének, ami szinte egyetlen műben képes világot, mentalitást földézni. Hasonló összegzést ad persze a *Puszták népe* is Illyés regényében – szociográfiákkal versengő adatgazdagsággal. Korszak végével zárul a *Föld, föld!...* című, „emlékezések” alcímet viselő, ám ugyancsak regényként olvasandó Márai-mű. Amikor Márai Leányfalun az első orosz katonával találkozik, Spenglertől nyilván nem függetlenül a nyugati civilizáció végét látja igazolva. Közben formálódik a kötet lapjain a nagy elhatározás, az emigráció gondolata, hogy aztán a későbbi Márai-művekben megteremtődjön egy nagy 20. századi létmetafora, az emigráns, a száműzött, a kivonuló, a helyét sehol nem találó ember jelképe. Ahol ez az újklasszicista jelképiség maradéktalanul érvényesül, maradandó, nagy művek születnek – a *Béke Ithakábantól az Ítélet Canudosbanig*. Érdekes módon az író történelminek nevezett műveiben olykor (például az *Erősítőben*) éppen az a zavaró, hogy a fikciót mindenáron a kortárs valósággal kívánja megfeleltetni. Mindez azt a – fiatal Márai által izgalmasan tárgyalt – jelenséget érinti, hogy a valóság (nem szó szerint idézve az eszmefuttatást) az író számára gyanús anyag, csak valamiféle első szinten létezik. (Lásd még erről Ottlik Géza *A regényről* című esszéjét.) Márai életműve – Kosztolányi örökségét folytatva – is jelzi, hogy a magyar prózában milyen erős vonulat (lett volna) az ember mindenkori condition humaine-jének bemutatása. A nagy létösszegzések közül néhány: Ottlik iskolája vagy Kertész Imre sorstalansága.

Németh, Márai, Ottlik, Kodolányi, Hamvas, Szentkuthy, a fiatal Határ Győző – csak néhány név a negyvenes évek második feléből és az évtizedfordulóról. Ahány író, annyi kísérletező kezdeményezés, melyeknek jóformán egyike sem folytatódik a magyar irodalom 1948-ban bekövetkezett „deliterarizációja” miatt. A felsorolt törekvések között van realista alapú és a realizmust vesztetten gúnyoló, rövidebb-hosszabb kiiktatásuk irodalmunk pótolhatatlan regénypoétikai vesztesége.

Szűkebb értelemben vett témánkhoz visszakanyarodva: mit mond a magyar regény az 1940-es évek nagy megrázkódtatásairól? A háborúba sodródó magyarságról. Az emlékiratok talán többet, a regény kevesebbet. Balázs József méltánytalanul elfeledett *Magyarokja*, Székely János *A nyugati hadtestje* hiánypótló művekként tűnnek föl. A holokausztról már 1945-ben van egy mű: Szép Ernőtől az *Emberszag*. Ám évtizedeknek kell eltelni ahhoz, hogy a jellegzetes antifasiszta visszaemlékezések után a vézskorszak szépirodalmi feldolgozása is elkezdődjön, az irodalom „a túlélés poétikai problémáival” szembesüljön.¹⁵ S itt nemcsak a *Sorstalanságról* van szó, hanem olyan művekről, mint Ember Mária *Hajtűkanyar*, Gergely Ágnes-Fenákel Judit *Hajtogatós*, Márton László *Árnyas fűtca*, Sándor Iván *Követés* című munkája.

Hogy a háború vége, a szabadulás valójában nem szabadulás, arra Márai 1945 nyarán írt regénye (*Szabadulás*) döbbsenti rá a kései (2000-re datálható az első kiadás) olvasót. A regényt elemző Fried István írja: „A Szabadulás személyisége annyit könyvelhet el a maga számára, hogy valaminek vége van, így annak az életnek/életformának is, amelyben személyisége addig formálódott, amelynek gondolkodását, nyelvét, szokásrendjét köszönheti. Ez a végjáték

14 Az *Aranykor* tervéről: Németh László: *Interjú a Városmajorban*. In: *Megmentett gondolatok*. Bp. 1975. 213.; Németh László: *Aranykor*. In: *Utolsó széttekintés*. Bp. 1980. 667.

15 Kálmán C. György: *A túlélés poétikai problémái*. In: *A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Bp. 2007. 417–427.

nem előlegezi a személyiség újjászületésének ígérését.”¹⁶ A következő években, évtizedekben azonban ez a látásmód tilos, a hatalom a *Budapesti tavasz*hoz hasonló műveket (Karinthy Ferenc) várja. A ma már elképesztő huzavonákra és vitákra (Felelet-vita) most nem térek ki. A korszak siralmas összképében persze rengeteg kezdeményezés indul(na). Mekkora lehetőség volt például Sarkadi Imre föllépése, a móríci, Németh László-i hagyományt modern szemléleti és poétikai elemekkel megújító munkássága, mely az 1950-es években mégiscsak a *Gál János útjába* torkollik. Tehát arról, hogy mi történt a háborús években és az ezt követő másfél évtizedben, a magyar regény – az „igazságelvonás” (Domokos Mátyás kifejezése) miatt – csak jóval később beszélhetett. Galgóczi Erzsébet 1984-ben megjelent *Vidravas* című regényét említhetjük. Galgóczi olykor minden stilsztikát mellőző, brutális prózája 1952-ben indul, s az ábrázolt időtartam vége 1956 nyara. A regény két szinten, a legfőbb politikain (MAORT-per) és a legalsó (a Képzőművészeti Főiskoláról kizárt és parasztnyomorba csöppenő Rév Orsolya) szintjén. Ennek a sokáig tabuként kezelt időszaknak a hiteles képe jelenik meg Sándor Iván *Ködlovas* című regényében. A hős előbb a háborús országot kalandozza végig, majd az évtized második felében bűnbak egy nagy-szabású koncepció perben. A lovas huszárból ekkor lesz igazán ködlovas. Követhetetlen, értelmezhetetlen szabályok szerint történik minden – „*mértani pontossággal berendezett labirintusban*”. Poszler György pontos megfigyelése szerint a mű azt a mechanizmust is megmutatja, amely a lehetséges demokratákat kizárja, s helyettük náciakat, félnáciakat épít be a diktatúra gépezetébe.¹⁷ A negyvenes évek délvidéki történései Gion Nándor nagyszabású tetralógiájának újabb köteteiben (*Ez a nap a miénk, Aranyat talált*) jelenik meg emlékezetesen – egyúttal egy működőképes „dúsított realizmust” (az író kifejezése) is igazolandó.

A 20. század magyar valósága – minden kompromisszum és ellentmondás ellenére – tör át a hatvanas évek temperált irodalmi életén. A Béládi Miklóstól „igazmondónak” nevezett regények – noha többnyire külső és belső cenzúrával viaskodva jutottak el a megjelenésig – friss levegőt hoztak, tematikájuk újszerű volt, eszközeikben a magyar próza legjobb hagyományaihoz kanyarodtak vissza.¹⁸ Újításaik kissé megfakultak ugyan az időben, igazságtalanság lenne akkori szerepükről, jelentőségükről megfedkezni. Csak emlékeztetőként: A *gyáva*, *Rozsdatemető*, *Hideg napok*, *Húsz óra*, *Próféta voltál, szívem*, *Egyszál magam*, *Az orvos halála*, *Tartozik és követel*, *Makra*, *A ménegazda*. Ám ezek az „igazmondó” regények sem mondhattak igazat a Kádár-korszak legnagyobb tabujáról, az 1956-os forradalomról. A *Rozsdatemető*ben a forradalom csupán intermezzo. Az *Egyszál magam* zűrzavarról és fölizgatott kedélyekről beszél. Kertész Ákos regényében a főhős az októberi napokban kivonja magát a forgalomból, szanatóriumban időz. Először talán Jókai *Anna Napok* című regényében olvashatunk torzítás nélkül a nevezetes „eseményekről”. Addig a magyar olvasóközönség jelentős része Berkesi András regényeit falja. Miközben tucatszámra íródnak a korszak nevezetes parabolaregényei, melyek olykor nem létező, fantasztikus világokba visznek (*G. A. úr X-ben*, *Epepe*), mégis félreismerhetetlenül a 20. század léthelyzeteiből születnek. Hogy Mészöly Miklós *Saulusába* a személyiség transzformáció mellett az akkori közelmúlt deformáló viszonyai (fanatizmus, alkalmazkodás) is

16 Fried István: „*Én mikor leszek szabad?*” Jegyzetek Márai Sándor *Szabadulás* című regényéhez. In: *Siker és félreértés között. Márai Sándor korszakok határán*. Szeged. 2008. 123.

17 Poszler György: *Keleti „Emberi Színháték” – a „szövevény poétikája”*. Sándor Iván: *Ködlovas – és utódai*. Forrás, 1998. 1. sz. 31.

18 Ennek a roppant ellentmondásos regénytörténeti jelenségnek a tanulmányozásához már korábban kívántam szempontokat adni: Olasz Sándor: *A magyar status praesens felvételei. Szempontok a hatvanas-hetvenes évek regényeinek vizsgálatához*. In: *Mai magyar regények. Poétikai változatok fél évszázad regényirodalmában*. Bp. 2003. 51–62.

beleolvashatók, aligha kérdőjelezhető meg. Avagy mit sugall rendkívüli erővel a korszak lepusztult szürkeségéről a *Pontos történetek útközben?* Pedig – a nouveau roman szabályai szerint – szinte csak leírást kapunk.

Ebbe a furcsa, többszörösen ellentmondásos helyzetbe aztán a születő posztmodernről fölvetett vívóállás és harcos területfoglalás hoz új elemet. Bár a gyakran elhangzó vádakat is óvatosan kell megközelítenünk. Hiszen az, hogy a hatvanas évek közepétől szárnyait bontogató, majd a jelentős művekkel a hetvenes évek közepén berobbanó új próza mindenféle hagyományt lesöpört volna, fölöttébb kétséges. Nádas Péter pályájának első évtizedei a késő modernitásba ágyazódnak, Esterházy Péter a magyar próza sokáig háttérbe szorított (néha kissé lenézett) örökségeihez (Mikszáth, Csáth, Kosztolányi, Ottlik) kanyarodik vissza. A hetvenes évek levegőtlen, perspektívátlan, tét nélküli világáról talán éppen a *Termelési regény* mondja el a legtöbbet. *Biblia, Egy családregény vége* – egy víziókkal, hallucinációkkal teli milió érzékelteti az ötvenes évek atmoszféráját, noha a korszak politikai eseményeiről, szociológiai vonatkozásairól árva szó nem esik. Érzékelhető a váltás: az új magyar regényírók abban a hiszemben élnek és írnak, hogy az alkotónak a legszemélyesebb életével és nem egy általánosan érvényes, mindenre és mindenkire egyaránt vonatkozó társadalmi valóság igazságával és hamisságaival kell számolnia. Amit a regény veszít a réven, megnyeri a vámon. A személyes történelem élmény, a szubjektívre hangolt történeti tudat példája lehet Nádas *Emlékiratok könyve* című munkája. Ebből is a *Temetések éve* című 1956-os fejezet. Miközben a névtelen elbeszélőt zavarja, hogy a tömeg kizárólag ideológiai és politikai fogalmakban gondolkodik, ő a „személyes forradalmát” akarja fölidézni, azt, ami a legszemélyesebben rá vonatkozik. Mindez nem zárja ki, hogy az elbeszélő a Szent István körúton hullámzó tömeg ritmusában „a közösség érzetét” tapasztalja.

Igaz, az újabb magyar prózatörténetben van egy legalább másfél évtizedes időszak, amikor ijesztő mértékben sokasodnak azok a besorolhatatlan, műfajok fölötti szövegek, amelyek gátlástalan szójátékaikkal, semmitmondásukkal és rébuszaikkal, a történet mindenféle fogódzóját kiiktató módszerükkel mindenféle szembenézésnek, a próza elemi fölfedező igényének hátat fordítanak. Számukra nincs fölfedezésre váró ismeretlen.

Néhány évig Márton László *Átkelés az üvegen* című regénye válik kanonizálандó kultuskönyvvé. A manapság ritkán emlegetett mű („a valóságok tetszőlegesen szaporíthatók”) mintha Balassa Péternek azt a hasonlatát szemléltetné, mely szerint összetörjük a dolgokat még nagyjában egységben láttató távcsövet, s a kaleidoszkóp ezerféle színes darabjára hull minden. Kérdés – mondja Balassa –, mit látunk így. A regény azonban – noha a legteljesebb mértékben amorf műfaj – sok mindent túlél és elvisel. A regény halála, a történet, a nagy elbeszélés halála – mind-mind tévhiteknek bizonyulnak. Az utóbbi évtizedek arra is számos példát adnak, hogy a regényszerűség leírt, kiiktatott kritériumaival egyre gyakrabban találkozunk. Ilyen mű volt már a nyolcvanas évek sikerkönyve, Krasznahorkai László *Sátántangója*, mely – miközben ízig-vérig modern próza – még a hősök szociológiai rajzáról sem feledkezik meg. Ilyen a néhány évvel ezelőtti könyvsiker, Spiró György *Fogsága*, mely a nagyregénynek, a nagy elbeszélésnek, a korrajzos, koridéző, sok szereplőt mozgató, kalandos történetre épülő művek folytatása.

Nemrég konferencia tárgya volt, hogy a rendszerváltozás miként jelenik meg a magyar irodalomban. A regényirodalomból is hozhatók példák (Grendel Lajos *Einstein harangjaitól* Csiki László *Ajakír* című regényéig), az újabb regényre azonban mintha ugyanaz volna érvényes, ami Závada Pál *A fényképész utókorára* című munkájának egyik hősére: mintha átaludná ezeket az éveket. Mintha nem igazán merítene abból az aggodalomból, bizonytalanságból, hullásból és bomlásból, ami az utóbbi két évtizedben sajnálatos módon lét-élményünk lett. Áttételesen persze igen. Sándor Iván *A szefforisi ösvénye*, Krasznahorkai László *Háború és háborúja* – többek között – olyan közérzetet vésnek az olvasóba rendkívüli

erővel, amely – még ha történeti is a tematika – a legteljesebb mértékben napjaink sajátja. Érvényes ez az utóbbi öt-tíz év történeti narratíváira, ideértve a föltűnően sokasodó, múltkereső, szembenéző apa-regényeket is (Esterházy Péter, Kukorelly Endre, Schein Gábor, Györe Balázs).

Lényeges fordulat következett be a műfaj történetében. Eltűnt – miként Esterházy Péter írja *A Bermuda háromszögben* – az a tévhit, hogy nem lehet nagy kérdésekkel foglalkozni. Egyszerre több jelentős író rehabilitálja (nem a hagyományos változatban) a történetet. Kiderült, hogy a referencia, a „*valóság-effektus*” (Roland Barthes) akkor is létezik, ha valaki semmibe veszi. Esterházy *Harmonia caelestise* regény, fikció, de a magyar história elékesztően sok valós tényével telezsúfolva. A valóságból fikcióba, fikcióból valóságba való gátlástalan átjárás aztán megrajzol egy magyar sors- és történelemértelmezést – játékosan, ironikusan, de a mesélés elemi jogait helyreállítva. Szilágyi István 2001-ben megjelent *Hollóidő* című regénye mellett említhetjük a 2009-ben megjelent Darvasi-regényt, a *Virágzabálókat*, ami talán nem oly szeszélyesen vezeti történeteit a fantázia birodalmában, mint *A könnyemutatványosok legendája*, a történeti anyag (ha csak a szegedi vonatkozásokra gondolunk) lenyűgözően gazdag.

A regényírás persze nem tartozik a gyorsan reagáló műfajok közé. Arra a (világ)káoszra, melyben élnünk adatott, nem könnyű megfigyelő pontot találni. Bizonyára a mindenre rátelepedő és sekélyesítő politika is taszítja a szépprózát, s tereli a mai témákat az esszé, a publicisztika, a napló, a jegyzet mint fontos alapozó műfajok felé. Ám a kialakult egyensúlyállapot (a regényhagyomány és újítás libikókája helyett a megnyugvás) mindenképpen biztató.

Bombitz Attila

Sztyepan Pehotnij feltámadása

Kommentárok és jegyzetek Baka István
életműkiadásához

1

*Nem lettem sírra, így hát visszajöttem,
Van föld alattam, ám nincs ég fölöttem,
S volna is, mit kezdenék vele, –
Annak az égnek úgyszincs istene.*

*Találkoztam, míg éltem, angyalokkal,
Nem eggyel, azt se mondhatnám, hogy sokkal,
De szárnyuk mára zúzmarás, hideg, –
Nem űznek el, de meg se védenek.*

*Voltam, ki voltam, s vagyok, ki vagyok,
De nem leszek – csak ennyit tudhatok
Előre, biztosan, de semmi mást,
Így ítélj meg s a bűnöm így bocsásd!*

2

Baka István életműve a Tiszatáj Kiadó gondozásában 2003 óta jelenik meg, és 2009-ben a hatodik kötettel fejeződött be. Az életmű egyes kötetei műfaji reprezentációknak köszönhetik önálló és egységes voltukat; a vers, a próza, a dráma, a tárca, a szerzővel készített beszélgetések, a műfordításokon belül pedig a nagyságrendeket kijelölő orosz vers, illetve dráma, valamint a nyers fordításokból készített versek korpusza e szemlélet érvényesítésével nyerte el az összegyűjtött művek végső státusát. Baka művei az életműkiadásban annyiban igénylik az összegyűjtött jelzót, hogy az életében megjelent könyves és folyóirat-, valamint napilapbeli publikációi első alkalommal olvashatók egész mű gyanánt. A hat kötet egésze ugyanakkor nem kritikai kiadás igényével készült, de tartalmazza Baka első verseskötete óta mindazon szövegét, amely árnyalni és gazdagítani képes rendkívül szigorú és koncepciózus írásművészetét. Ennek megfelelően tartalmazza például a *Versek* (2003) kötet azt a plusz ötven oldal függelékét, amely, ha szűkösen is, de bepillantást enged a költői műhely alakulástörténetébe, a szövegrostálás és -válogatás eszményinek tartott eljárásfolyamatába. Hiszen közismert Bakának az a törekvése, hogy csak tökéletes szöveg kerüljön ki a keze közül, az utólagos javításokat is mindegyre följegyezte saját példányába. Ezért is rendelkezünk gyéren kéziratral, az életműkiadás alapvetően kész szövegeket gyűjt egybe, a mindenkori szerzői javításokat figyelembe véve. A *Próza, dráma* (2005) kötet már a kötetkompozíció kérdését is fölveti, hiszen a vékony verseskönyvek mellett vegyes műfajú köteteket is publikált Baka, nemegyszer a versből való fölszabadulásban bízva, s ezek a több mint kísérletek mégis egyre a komponálás technikai szabályrendszerét, próza és líra, dráma és líra köztes határterületének átjárhatóságát hangsúlyozzák. A *Publicisztikák*,

beszélgetések (2006) kötet szintén Baka kétarcúságát mutatja: tárcái, napi dolgai olyan hangot ütnek meg, amelyek távol állnak versnyelvezetének mély, borús, apokaliptikus hangnemtől: itt a mindennapi-karcos, a hétköznapi-nevetséges dominál, miközben a beszélgetések egy magát tisztán látó, ugyanakkor mindig relativizáló, nyugtalan önképet rajzolnak ki. Bakó András, a tárcanovellák egyik fő alakja, Baka István, a beszélgetések fő alanya: ugyanaz a szerepkeresés és -találás, amely a versek maszkjátékában artikulálódik, vagy a prózák figurális világában mutatkozik meg. Mindezekhez képest a *Műfordítások* három kötet nem csupán mennyiségileg bizonyítják Baka irodalomközi érdekelttségét, hanem a legmagasabb fokon jelenítik meg a kultúráközvetítés, a kultúratranszfer életművön belüli fontosságát. A *Műfordítások* első két kötetének (2008) teljes, 19–20. századi orosz vonzata van, Puszkintól Olga Szedakováig első alkalommal mutatja föl Baka orosz irodalmi és kulturális kötődésének teljes hozadékát, ehhez kapcsolódik a harmadik, orosz drámákat és további, nyersfordításokból készített verseket tartalmazó, zárókötet (2009). A *Műfordítások* teljes gyűjteménye azt a kérdést veti föl, vajon a saját vers és a műfordítás között miféle dialógus nyílt Baka életművében, mennyiben hatott a saját nyelviségre és költői tematikára a másik, az idegen iránti elkötelezettség, s tekinthetjük-e például a saját műveire kivételes módon ható Cvetajeva, Brodskij, Szosznoza és Tarkovszkij műveit „saját versnek”? Állítható, hogy Baka költészetére a legtermékenyebb hatással az a személyes tapasztalattal átítatott műfordítói aktivitás volt, aminek legfontosabb szublimációja a pszeudoorosz költő, Sztjepan Pehotnij testamentumának magyarra „ültetése”, a megélt és a műfordítói lét köztes metatextualizálása. Az életműkiadás nem véletlenül helyezi kitéüntetett pozícióba Baka műfordításait: egy különös életmű különös szegmensét meghatározó módon veszi figyelembe, szerves egységet képezve az életmű fundamentumát képező *Versek* és a *Műfordítások* között; az orosz versfordítások éppen a dupláját teszik ki saját verseinek. Az életmű egyes kötetének műfaji beosztása vagy a műfajokon belüli vegyítés a szerzői korpusz ilyen jellegű sajátosságainak felel meg. Az egyes szövegek jelenlegi státuszának gondozását minden Baka saját kezével javított kötetpéldányai, fénymásolatai és kéziratjai, a kötetek egészének szerkesztését, esetleges válogatását pedig ugyancsak a szerzői intenció visszaemlése határozta meg. A *Versek* és a *Próza, dráma* megtartja Baka korábbi könyveinek domináns ciklusszerveződését, a *Publicisztikák, beszélgetések* és a *Műfordítások* pedig, lévén életében gyűjteményes kötetek e szövegekből nem jelentek meg, e ciklikus, tematikus rendszerező elv a két szerzői anyag tematikus és műfaji sajátosságaihoz illeszkedik. A publicisztikai írások így Baka korábbi tárcasorozataihoz illően kerültek egymás mellé, a beszélgetések időrendben követik egymást, a műfordítások első két kötet az orosz költészetet fogja át ugyancsak időrendet követően, míg a harmadik, utolsó kötet a műfaji felosztás mellett (drámafordítások, versfordítások) térségi-kulturális olvasási irányt is magában foglal. Az életmű minden egyes kötet kiegészült azokkal a hagyatékban megőrzött kéziratok publikálásával, amelyek árnyalhatják Baka írásművészetének alakulástörténetét. A közölt szövegek filológiai adatai, így első közlés, kötetpublikáció az egyes kötetek jegyzetapparátusába kerültek. A korábbi sajtóhibák és elírások korrigálására is a megőrzött kéziratok, illetve a szerzőileg javított kötetpéldányok alapján került sor. A kötetek összeállításával, kompilációjával, a bibliográfiai adatolással, a publicisztikák és a beszélgetések, valamint a műfordítások esetében a minimális szerkesztői válogatással Baka műveinek filológiailag pontos rendszerezése volt az életműkiadás célja. Ehhez a filológiai célkitűzéshez kapcsolódik, és formájában is a Tiszatáj Könyvek életműsorozatához illeszkedik az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* (2006) című tanulmánykötet.

(kommentár1) Baka életében hét, vékonynak nevezhető verseskötetet publikált, a nyolcadik, még általa összeállított versgyűjteményének megjelenését már nem érthette meg.

A *Magdolna-zápor* (1975), a *Tűzbe vetett evangélium* (1981), a *Döbling* (1985) válogatott versei, valamint a *Döbling* után írt versek alkotják, új cikluselosztás szerint, az *Égtájak célkeresztjén* (1990) reprezentatívnak tekinthető kötetét. Baka válogatásában és újabb cikluselrendezésében a már posztumusz *Tájkép fohással* (1996) ezt az utóbbi metszetet veszi alapul, néhány korábbi vers felvételével (*Megtalált versek* ciklus), tematikus átrendezésével, valamint annak az 1990 után publikált három kötetnek a teljes, ciklusba rendezett közlésével, sőt azokon túlmutató újabb versekkel (*Március, Tavaszvég, Toldi, Üzenet Új-Huligániából*), amelyek költészetének csúcspontját jelentik. Ez a három kötet a *Farkasok órája* (1992), a *Sztyepan Pehotnij testamentuma* (1994) és a *November angyalához* (1995). Közülük is a Sztyepan Pehotnij-kötet az, amelyik nem csupán Baka kezdődő betegsége miatt, de szokatlan, és nem éppen aktuális kulturális kódoltsága következtében, ugyanakkor a szerepjáték és az intertextuális eljárás módok korszakos divatjának köszönhetően a legnagyobb kritikai elismertségre tett szert. Az eredeti vékony verseskötetek a világot másként látni és megélni tudó költő nyelvbe öltöztetett tapasztalatainak keresztül megkönyvítható, sőt el is mélyítheti a beavatásra mindig nyitottan várakozó olvasó léttapasztalatát. A megtapasztalható világ túl nagy az egyén számára; részeibe mégis behatolhatnak egyesek, akár a sors kegyeltjeként, akár kegyvesztettként. A híradás a lényeg, a hagyományozható tapasztalat. Baka költészete ezt az utat követi: azok közé az alkotó művészek közé tartozik, akik önmagukban is teljes világot alkotnak: a klasszikus értelemben vett hagyománykövető és nyelvileg új korrespondenciákat feltárni kész költői alanyiség jogfolytonos tapasztalata ez. Baka a világot írja (vagy írja újra) művészi eszközeivel, a világot értelmezi, értelmet ad neki, kutatja mikro- és makrokozmosz, ember és világ, alfa és omega közötti metaforikus összefüggéseket. A klasszikus modernnek útkövetése ez: Baka sajátos nyelvezetével és képi világával alakítja költői világlátását és világlátomását, amely részeiben és egészében is szerves egységet alkot. Folytonosság is ez korábbi és későbbi munkáinak hálórendszerében: korábbiak jelennek meg újabb szempontú szerkezetekben, nyelvének motivikus és tematikus meghatározottsága oda-vissza értelmezi az egyes darabokat, s fűzi fel őket időtlen, egységes világlátomásba. Ez a gazdagság aprólékos, szinte már leltárszerű szerkezetet feltételez, de nem öncélú és koncepció nélküli a világ „dolgainak” e poétikai megragadása. Tudatos birtokbavétel ez a nyelvvel megfogalmazott és kimondott világértelmezés. Költői világlátása pedánsan következetes: verseiben olyan metaforikus világ nyílik meg, amelyben a legapróbb (és leghétköznapibb) mozzanatok is világmagyarázó funkcióval rendelkezhetnek. Baka világlátomásának alapképei első kötetétől kísérik költészetét: „Az éj, e csillagokkal kivert / vaskesztyű Isten kezén”, vagy „A felhők közt bakancsszögek: / rúgások csillagképei”, vagy „A zivatar ezernyi tűje / kihímezi a réteket” struktúrái megtalálhatók minden kötetében. E metaforikus látásmód korrespondencia-teremtése mikro- és makrokozmosz, illetve a mindennapi léthelyzet és az egyetemes törvényszerűség között dialogizál rendkívül összetett, többszörös áttétellel működő képsoraival. A teremtett poétikai alapanyag a világalakító korrespondenciákat az egyén fokozatosan mélyülő és az egzisztenciális rettenetből fakadó semmisség és megsemmisíthetőség tudatáig fokozza. Baka kétpólusú képeinek egyik oldalán mindig a makrokozmoszt jelölő motívumok állnak (Hold, csillagok, Tejút), amelyek képi síkon világegész-genezist reprezentálnak, míg a másik oldalon az alapléthelyzet szükségyszerűségei sorakoznak (leves, zsírkarika, fűszer, fűrészpör), vagyis mindaz, ami megteremti, ha szűkebb körben is, az individuális léteret. A kétpólusosság azokban a többszörös áttételű képekben válik meghaladottá, amelyekben az önreflexivitás világalakító funkciója mellett hangsúlyos, motivikus-szimbolikus létértelmezésként artikulálódik: „Itt bent, a tompa, téglából rakott / Boltív – a menny silány paródiája – / Alatt havas mezők: papírlapok / Fagyán ropog a tollam, és a tájra // Krikszkrakszol róka-üzte nyúlnyomot: / Verssorokat – még menekül az eszme, / S ha végül felbukik, prédául esve, / Fröcskölnek, mint a vér, a mondatok.”

(*Tél Alsósztrégován 2*) Az egzisztenciális rettenet elviselhetősége Baka költészetében három alappilléren nyugszik: a bor, a kéj és a zene hármasságán. Baka klasszikus műveltsége és verseinek szigorú formája apollóni látszatkiűlőst mutat. E mögött a belenyugvó és lemondó álarc mögött azonban Dionüszosz fékezhetetlen gyönyöre, vágya, fájdalma és kínja bújik meg. És e kettősségben éppen a minden kereteket meghaladó dionüszoszi életpár győzedelmeskedik a valós világ fájdalmai felett, mert hiába Dionüszosz szétmaratott istenisége, száz és száz maszkban lép újra elő és példázza a mindenkori egyetlen, egyéni rettenetet. Mert övé a mámor. A mámor ideje azonban korlátozott, elmúltával annál kínzóbb éhség gyötri a Dionüszosznak hódoló: kozmikus tágasságú apokalipszissé változik az egyén rettenete. A *Változatok egy gyerekversre* korábbi macska-istenei és csillagegerei ilyen előképei a *Szturnusz gyermekei* későbbi világlátomásának. Az *Apokalipszis szakácskönyvből* című versben az embert „felzabálják” az istenek, „megfőzetik” a lét „levében”. A Szytepan Pehotnij-ciklus harmadik füzetének szimbolikusan kulináris genezise már meghatározóan a „Nagykonyha” kontextusából meríti képeit. Dionüszosz összes maszkja mögül – Lisztől, Széchenyin keresztül, Yorickon át Szytepan Pehotnijig, Hány Jánosig és Toldi Miklósig – a szerepekre, illetve darabokra szakítottság létállapota tükröződik vissza. Hogy ezek a figurák, s a rajtuk keresztül megszólaló alanyi költő oly rezignáltan és letisztultan állnak a végzet, a sors előtt, az Apollón megrendültsége, mert minden egyes kép és „sorstörténet” mögött ott bujkál a fájdalom, a panasz, a vágy és a szenvedély. Hiába a klasszikus, zárt forma, a mérték és belátó lemondás, Dionüszosz mítosza annál inkább áttűnik a világ rettenetén. A rejtőzködőnek, a maszknak egy célja van: a jelenbe sűrített múlt és jövő pillanatát szándékozik kimerevíteni, azt a pillanatot, amikor az ellentétek, az ellentmondások egymásban feloldódva és kioltódva változnak a nyelvben kimondhatóvá. A kimondhatatlan kimondása segíti hozzá Baka költészetét is ahhoz, hogy megváltoztassa a változtathatatlant: „*De fellázadnak egyszer a szavak, / és ha a dallam nem fog szövegén, / a szöveg változtat majd dallamán.*” (Egy József Attila-sorra)

(jegyzet1) A versszöveg változhatatlansága a célja a *Verseknek*, Baka művei első kötetének, mely a költő verseinek eddigi legteljesebb gyűjteményét tartalmazza. A versek gerincét a Jelenkor Kiadónál megjelent *Tájkép fohással* című kötet alkotja, mely bár posztumusz műként látott napvilágot, tartalmát még Baka állította össze. A *Tájkép fohással* 1996-os kiadása, melyet az Unikornis Kiadó híven követett 1998-as, Kormos István és Baka verseinek közös kiadásában (*A magyar költészet kincsestára*, 66. kötet), két olyan verset tartalmaz, melyek nem szerepelnek a költő által kinyomtatott tartalomjegyzékben. Azzal, hogy a *Rapszódia* és a *Sellő-sonett* kikerül az Új versek ciklusból, ez felel meg a *Tájkép fohással* szerzői elképzelésének. Baka a nyomtatott tartalomjegyzékre utólag kézzel írta rá utolsó versének címét (*Üzenet Új-Huligániából*), melyet még fel kívánt venni gyűjteményes kötetébe. A *Sellő-sonett* korábban íródott, mint más, a kötetbe bekerült vers, a *Rapszódia* pedig a költő halála után került elő. Mindkettő a neki megillető, méltó helyet kapja a kötet függelékében, mely a *Tájkép fohással* eredeti kompaktságát és zártságát hivatott ellensúlyozni az oda fel nem vett, de Baka életében megjelent, valamint a hagyatékból előkerült versek, változatok és vázlatok közlésével. A Versek függeléke tematikus szöveggenetikai, valamint formai nézőpontok szerint oszlik részekre. Minden esetben egyfajta időrendi szemlélet is érvényesül a szerkesztésben a versek keletkezését és esetleges publikálását illetően. A tartalomjegyzék címlistáján szereplő első zárójeles évszám a keletkezési évre vonatkozik (amennyiben az megállapítható), a második zárójeles egység tartalmazza az első, illetve kötetbeli publikáció dátumát. Amennyiben az első zárójeles évszám után nincs további jelzés a megjelenés dátumát, valamint helyét illetően, minden esetben a hagyatékban található kéziratok alapján történik a közlés. A függelék

nem tartalmazza a zsenyéket, fiatalkori költeményeket. Mind a Baka életében megjelent, mind a kéziratból történő közlések időrendi „kezdetét” a *Magdolna-zápor* kötet jelenti. A függelék első része azokat a verseket tartalmazza, melyek Baka egyes köteteiben megjelentek, de gyűjteményes kötetibe (*Égtájak célkeresztjén*, ill. *Tájkép fohással*) nem kerültek be (így a *Magdolna-zápor*ból később kimaradt *Hajnaltól reggelig*, *Szép fácska, dunna volt...*, *A lombon átszűrt*, *Már egyre több eget*, *A udvar fája*, *Che*, *Temesvár után*. *Az erdőn*; a *Tűzbevetett evangéliumból* kimaradt *Tó-szoknya*; a *Döblingből* kimaradt *To be or not to be*). Azok a versek is itt olvashatók, melyek csupán folyóiratokban, napilapokban léteznek (*Régi este*, *Ha volna*, *Nocturne*, *Évszakok*, *Köd*, *A hazatérő Thészeusz*, *Mozart-mambó*). A függelék e részében kap helyet Baka kötetbe fel nem vett, de folyóiratban megjelent verse, a *Sellő-szonett*. A függelék második és harmadik része a költő tréfás, illetve alkalmi verseit közli, bizonyítván, hogy minden komoly költészetet, még ha nem is gyakran, játékra csábít a rím, a metrum, s e játék során – a formát és a költői eszköztárat illetően – mesteri munkák születnek. Ilyen egyszerű művek az *Egy (kis) éjjeli zenetörténet*, a *Lyukasóra felkérésére írott Szonett-játék* vagy a Népszabadság hírlapjára szerzett *Ebergassing*. A *Vidám üzeneteket*, melyek a Kincskereső szerkesztőségében íródtak a nyolcvanas években, *Baka István vidám üzenetei* címmel Regős Helga publikálta a *Tiszatáj* 1996-os Baka-émlékszámban. A függelék negyedik részében variációk, töredékek és vázlatok olvashatók. Részben a költő életében megjelent folyóirat-publikációk azon darabjai tartoznak ide, amelyek újraközlés során alapvető átváltozáson mentek keresztül, részben azok a késznek aligha nevezhető versek, amelyek a hagyatékból kézirat formájában kerültek elő. A már publikált, a későbbi továbbírás következtében azonban már előszöveggé vált, illetve a kevés számban megmaradt kéziratos variációk betekintést engednek néhány vers alakulástörténetébe. A *Bánat* kéziratainak két részéből csupán az első, a *lombon átszűrt...* jelent meg önállóan. A *Szakadj*, *Magdolna-zápor*nak két, egymástól lényegesen eltérő változata van *Zuhogj*, *Magdolna-zápor* címmel. Az *Oly bizonytalan* kötetváltozata két versszakból áll, a hagyatékban talált kézirat négyszakaszos. Az ugyancsak kéziratból most publikálásra kerülő *Esik később Ősz*, majd *Október* címen nyerte el végső formáját. A *Téli dal* metaforái és a *Nocturne* a *Kép-epigrammák*ba kerültek, míg a *Téli reggel* már csak egyetlen szakaszból áll. A hat tyúk 1970-es változata kéziratból került elő. Számos verse címét Baka az egymást követő publikálások során megváltoztatta. A *Régi este Szép este* címen íródott, a *Ha minden széthull* kéziratos címe *Balti Pályaudvar* (Baltyijszkij Vokzal), a *Változatok egy orosz témára Álomban... Liszt Ferenc: En rêve*. *Nocturne* címen, illetve alcímen maradt fenn a kéziratok között. A *...nak* című vers Ajánlasként került gyűjteményes kötetbe, a *Körvadászat* először a *Régi vadászat*, a *Végvári dal* a *Balassi-ének* címet kapta. Az *Apokalipszis szakácskönyvéből* második része *Karácsonyi ének* címmel önállóan is megjelent. A puszta kötetkompozíció, vagy más okokból megváltoztatott címek esetében a függelék nem él az újraközléssel. A változatok között nem található továbbá olyan vers sem, mely a későbbiekben változtatás nélkül nagyobb versegységek része lett. Ilyen a *Vörösmarty* című, 1972-es vers, mely *Vörösmarty*. 1850 címmel került két részből álló versként publikálásra, vagy a *Háborús téli éjszaka* külön részekként – és címek alatt – is megjelent betétversei, a *Dal*, vagy a *Passió*. A *Mint vámpír...* kezdetű vázlatot három változatban Árpás Károly publikálta Varga Magdolnával közösen írt könyvükben (*Kettős tükörben. Cikkek, tanulmányok, verselemzések Baka István életművéről*, Szekszárd, 1998). Az *Anyakönyvi kivonat*, mely *Átutazóként* lett ismert, valamint a *Pügmalion* változata, a *Délután*. *Nyár*, a *Phaeton bukása* és az [*Oly messzi-messzi minden...*] kezdetű vázlatok kéziratban maradtak fenn. A *Pügmalion* változata hagyatéki kézirat alapján megjelent a *Nappali ház* 1996. 4. számában. A vázlatok, szemben a függelék utolsó részének ver-

seivel, verskezdemények. A függelék utolsó részének három verse, a *Bábjáték*, az itt új helyére kerülő *Rapszódia* és a *Sztyepan Pehotnij feltámadása* kéziratból került közlésre. A *Rapszódia*, ahogy az *Anyakönyvi kivonat* is, Erdélyi Ágnes jóvoltából jelent meg először a *Forrás* 1996-os, illetve az *Új-Dunatáj* 1998-as Baka Istvánról készített emlékszámban.

(kommentár2) Befogadástörténeti nézőpontból vitathatatlan, hogy Baka versei prózájához képest nagyobb, kritikai mércével is jelentősebb hatást gyakoroltak az irodalmi közéletben. Nem mellékes azonban az a tény sem, hogy első két verseskötetének megjelenése után, bár rendszerességről esetében nem lehet beszélni, verseivel párhuzamosan jelentkező prózai, illetve vegyes műfajú kötetekkel (*Szekszárdi mise*, 1984; *A kisfiú és a vámpírok*, 1988). 1991-ben, *Beavatások* címen az addig publikált hat prózai munkájából ötöt ciklusba rendezett, s így, kedves szavát idézve: kisregényeit új, önálló életre keltette. Baka, saját bevallása és igénye szerint is, harminc fölött kezdett prózaírással foglalkozni. A *Kortárs* 1979. 3. számában publikált *A város és az idegen* (kötetben később: *Transzcendens etűd*) című elbeszéléssel kezdődik ez az ív, s tart a *Beavatások* prózasorozatát folytatni hivatott *Fantasztikus szimfóniáig*, melynek befejezését, végigírását betegsége akadályozta meg. A kéziratban maradt töredék az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* című kötetben olvasható (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006, 188–189.) Baka misztikus, irracionálisba hajló prózái multikulturális őstörténetükkel leplezik le az ideológiától egyáltalán nem mentes hétköznapi világot, s annak politikátörténetileg is hazug látszatletét. A mítoszok, az intertextuális utalások ismétlődőrendszere reális misztikát teremt a szövegeibe kódolt hétköznapiokból. Elbeszélői terét, kisvárosi apokalipszisét is hagyományos elbeszélői eljárásokkal teremti meg. A fantasztikum részletgazdag, s így valóságos megalkotása, a „korrespondenciák” érzéki-misztikus és esetlegesen ironikus feltárása jellemzi Baka elbeszélői erőnyeit. Kisregényei labirintusokkal, megkísértésekkel, mindent átható erotikával és ironikusan értelmezett történelmi rekvizitumokkal telítettek. A *Vasárnap délután* (Tiszatáj, 1980. 11. sz.) mind alaptörténetében, a szerelem vadromantikus visszaidézésében, mind társadalomkritikai orientáltságában, az ironikus mitologizálásban erősen kötődik még *A város és az idegen*hez. Főszereplője, egy kamasz fiú erotikus fantáziálással reménytelen szerelmére gondol, miközben egy zöld borítójú Rilke-kötetet olvas. A felbukkanó Isten nem angyal, de nem is Rilke iszonyú angyala: eltöpörödött, tehetetlen vénemberként jelenik meg. Két kísérője azonban, Gábiel arkangyal és a bukott Sátán ereje és hatalma teljében lép színre: „iszonyú” világrendet képviselve. A sakk itt az a kozmikus játék, amellyel a Jóisten és a Sátán eldönti a világ menetét. A megkísértés-históriák kelléktára jelenik itt meg a köd- és homály-motívumokkal, miközben misztikussá és álomszerűvé is lesz a történet. Negálódik benne a fény-isten jelentéskapcsolat: a Jóisten a hatalmas köd és félhomály uralta képből lép elő és csak a ködbe fúródó fényben jelenik meg. A *Szekszárdi mise* (Tiszatáj, 1981. 9. sz.) Séner János egykori dalárdista és karnagy kudarcait villantja fel. Séner élete és mestersége párhuzamot mutat a hozzá képest sikerrel érvényesülő Liszt Ferencével. 1896-ban, Liszt halálának tizedik évfordulóján felmerül benne az egykor létre nem jött MESSE SZEKZÁRDIQUE, vagyis a Szekszárdi mise bemutatójának gondolata. Vonatra száll, hogy Budapesten megtalálja a zenedarab partitúráját. Keresése hiábavalónak bizonyul. Hazafelé a halottaiból feltámadt Liszt Ferencel találkozik, s disputájuk során Séner feltárja elkallódott tehetségének panaszát. Az irracionálisba ívelő apparátus arányos viszonyrendszert alkot adatszerű (történeti) és imaginárius (allegorikus) világ között. Külső és belső eredetű meghatározottságok kapcsolódnak össze, a kudarc és a mulasztás az egyéni felelősségben mutatkozik meg, illetve a társadalmi determináltság globális, nem csak az egyénre vonatkozó veszélyét festi fel Baka a millenniumi pavilont szétromboló vihar allegóriájával. A kisregény tartalmilag leg súlyosabb része a Liszt-

jelenet, mely a nemzetiségek asszimilációjának paradox voltát tematizálja. Séner német-horvát családból származik, Lisztnek ugyanakkor németté, franciává kellett lennie ahhoz, hogy elismerjék. Míg Séner a nemzeti identitás sérülékenységét szenvedő alanyként, addig Liszt kívülállóként, ugyanakkor világpolgárként definiálja ugyanazt a léthelyzetet. A Liszt-jelenet kísértetiessége e diskurzus ideológiai töltetét ellensúlyozza. Sénert holtan találják az újjvárosi templomban, arcán boldog elégtétel mosolya. Holtteste körül azonban ócska slágerkották hevernek, a befejezés kettős lezárása elégtétel és önámítás ambivalens érzetét kelti. A *Margit* (Tiszatáj, 1984. 3. sz.) története a *Vasárnap délután* ellenpontozása. A *Vasárnap délután* Jóistene által adományozott tiszta és beteljesületlen szerelem kerül a főszereplő gondolatvilágának középpontjába: a kísértő Sátántól elfogadja az ajánlatot, visszamenőleg elcsábítja kamaszkora szerelmét. A *Margit* szövegvilágát az előző kisregényekhez hasonlóan körbefonja a történelmi-politikai háttér ironikussága. Itt az ötvenhatos események fókuszálásában formálódnak a szövegvilág valós és hazug történetei, amelyek determinálják a szereplőket. Baka itt is álomszerűvé, bizonytalanná teszi a tér és idő konstruálta világot, az álmos és ködszerű tér és az időszerkezet adja a történetek misztikusságát és az irracionális valóság és létértelmezés lehetőségét. A szövegvilágon belül paradox teret találunk: egy külső, valóságos és földrajzi teret, valamint egy misztikus teret, a fel nem ismerhető, az elmosódottat, az irracionálist, amely az ablakon kitekintő főszereplő(k) világ- és térlátását határozzák meg. A *Margit* szövegvilágának idejét az órás képében megjelenő Sátán irányítja. A könyvtáros órájáról eltűnnek a számkijelzések. Az órásműhelyben csupa régi órát lát, a számlapokról hiányoznak a mutatók, ketyegésük azonban hallható. Az időzónák egyezményesek, de melyiket igazították a nagy kozmikus óra járásához, tevődik fel a kérdés. Baka világerértelmezésében: az egy és oszthatatlan világidőben az örökkévalóság minden pillanata egyszerre és együtt van jelen. Ez az immanens világmagyarozó elv ad lehetőséget Margit elcsábítására. A *kisfiú és a vámpírok* (Tiszatáj, 1985. 11. sz.) horrorisztikussága alkalom Baka visszatérő témájának újabb variációs kibontásához: a közelmúlt történelmének ironikus látásmódja, az első szerelem meghatározó élménye, az élet lehetőségeinek elmulasztása stb. bontakozik ki e kisregényben is. Gomolygó köd és paplansűrű szürkeség jellemzi a külső teret. A világra kitekintő figurák szenzuális-tapasztalati képessége azonban belülről is meghatározott: baljós előérzetek és nyomasztó érzések korlátozzák megismerő funkcióikat. Az árnyyszerűség és a kontúrok elmosódottsága, a belső érzékelés elbizonytalanítása itt is a világ és a szubjektum dialógusának zavarát szimbolizálja. Az irracionális átpoetizálása az imaginatív világteremtést szolgálja. Baka ismert alakokat, neveket idéz, erősen kötődik előszövegeihez, miközben ironizálja is azokat. Ő maga is maszkot ölt, nem is egyet a kisregényben: Bakó András levéltárosét, aki az életet örök kudarcnak tekinti, egy nyolc éves kisfiúét, aki a körülötte zajló politikai lármából nem sokat ért, régi képesújságok és könyvek rejtekébe bújik, Bakó András költő ősenek maszkját, akinek válogatott verseit olvassa a későbbi leszámrazott. A *kisfiú és a vámpírok* antiutópia, melyben történelmi-társadalmi regressziók jutnak kifejezésre. Tajvani katonák várják benne a negyven éve megígért hazaszállítást, a történelmi múltat és dokumentumokat a hatalom érdeke szerint hamisítják, a kisregényben ábrázolt felkelés implicit módon utal az 1956-os forradalomra, a világegés, mint a második világháború és a despotizmus, mint a kádárista diktatúra kap magyarzó szerepet a cselekménymodellben. Ebben a megrekedt világban nincs előbbre lépés, az individuális létezés a hatalomvágy és hazugság örületében megkérdőjeleződik. Bakó András passzív ellenállása a *Szekszárdi mise* Séner Jánosának pozícióját erősíti meg. Az *Én, Thészeuszban* (Tiszatáj, 1990. 3. sz.) Borges hatása figyelhető meg: a szöveg világot egy Ada márkájú csokoládé ábrája teremti meg. A csokoládépapír ábrája, mely egyszerű perspektivikus érzékcsalódáson alapul, oly módon lényegül át, hogy az egyenes úton haladó elbeszélő ugyanazt a teret

látja maga előtt, mint ami a papíron szerepel; a párhuzamos vonalakat, amelyek a végtelen egy pontjában összeérnek. A kettős térábrázolás megfelel a történet kettős cselekményszálának: egymást váltják a jelen és a múlt idejű események mindaddig, amíg a múltban történt dolgok el nem érkezik lineárisan a jelen idejű események kezdőpontjáig. A tizenkilenc éves elbeszélő-főszereplő azért érkezik a kisvárosba, hogy találkozzon titkon és reménytelenül imádott kedvesével, Edittel. Vele nem sikerül találkoznia, megpillantja viszont egy Edithhez nagyon hasonló, csak nála tíz-tizenöt évvel idősebb nő képmását, Ada fényképét. Megtudja barátjától, hogy szerelmi bosszúból merénylet készül az opera-előadáson Ada ellen. Az opera a Thészeusz-mítoszt dolgozza fel: a mitológiai szerepek a valóságban is kiosztásra kerülnek; a kiskatona lesz Thészeusz, akinek meg kell mentenie Adát, vagyis Ariadnét, az őt meggyilkolni akaró Minótaurusz-karnagytól. Az irracionális, mint a csokipapír ábrája és az antik mítosz elemei leképeződnek a szövegvilág reális szintjére. A párhuzamos eseménysor eredményezi, hogy a kisregény az Adához induló, Adát megmenteni szándékozó elbeszélő tér- és időbeli eltévedésével kezdődik. Mikor az elbeszélő felismeri, hogy bejutott az egyenes labirintusba, ahol tér és idő nem érzékelhető, minden megáll, és csak ismétlődik. Be kell járnia az egyenes labirintust, majd a történelmi panoptikum labirintusát (itt is az ironikus nemzetkép dominanciája szerepel). A sötét labirintus bejárása után jut el az elbeszélő az asszonyi öl labirintusába. De a kérdés továbbra is ott feszül a történetben: mi szerepe lesz az örökös ismétlődésnek és visszatérésnek az életben, ha a végtelen ponton túlra csak nézni lehet, de elérni nem lehet?

(jegyzet2) Baka műveinek második kötetébe kerültek a költő prózái és drámái. A próza-szövegeket illetően forrásként a budapesti Pannon Könyvkiadó által, 1991-ben *Beavatások* cím alatt megjelent gyűjteményes kötet szolgált, amelybe a korábbi folyóiratbeli, illetve vegyes műfajú kötetpublikálásokhoz képest a szerző által javított, módosított szövegek kerültek. A prózákat tartalmazó részében megmaradt a *Beavatások* eredeti, vers és elbeszélés dialógusára építő, ciklusos szerkezete. E válogatásból Baka kihagyta első prózai írását, az eredetileg *A Város és az Idegen*, később pedig a *Transzcendens etűd* címet viselő elbeszélését. Miután a *Beavatások* kötet és ciklus mind a megírás, mind az első megjelenés tekintetében időbeni folytonosságot, egymásutániságot is reprezentál, a Baka-életműsorozat *Versek* gyűjteményétől eltérően itt a kimaradt elbeszélés nem függelékbe került, hanem a *Beavatások* komplett ciklusa előtt, eredeti, folyóiratbeli címe szerint került publikálásra. Ezt a (vissza)módosítást és közlést az teszi lehetővé, hogy Baka első elbeszélését új címmel sem vette fel a *Beavatásokba*, s a *Próza, dráma* összeállításánál derült fény arra, hogy a *Transzcendens etűd* eredetileg verscímet takar (Tiszatáj, 1979. 12. sz. 7. o.). A *Transzcendens etűdöt*, mint verset Baka kötetben soha nem jelentette meg, kimaradt az életműsorozat verseket tartalmazó *Függelékéből* is. E szöveggondozói, kiadói hiányosságot ellensúlyozza az, hogy virtuális mini-ciklusként kerül közlésre itt a közös cím alatt „eltűnt” vers és elbeszélés. A drámaszövegek közlésénél, miután azok csupán a vegyes műfajú kötetekben olvashatók – önálló kötet nem született belőlük –, Baka vegyes kötetek szolgáltak alapul (*Szekszárdi mise*, *A kisfiú és a vámpírok*), de átkerültek Baka saját kezű javításai is, azok a javítások, amelyeket az egyes kötetmegjelenéseket követően rendre a saját példányaiba jegyzett be. A *Transzcendens etűd* vers filológiai problémájával ellentétben *A völgy felett lebegő lány* című dráma a megfelelő helyeken tartalmazza a *Töredékek egy drámából* című vers részeit (Tiszatáj, 1979. 2. sz. 35–36.). A későbbi kötetekben e három monológból álló vers sem egészében, sem részeiben nem került közlésre. Ahogyan a *Versek Függelékében*, úgy – a *Transzcendens etűd* közlése ellenére – itt sem jelenik meg újra, az önálló versközlés valódi funkcióját a drámában nyerte el. *A korinthuszi menyasszony* című dráma – kötetbeli megjelenését, színpadra alkalmazását és hangjátékká alakítását illetően – számos alakváltozáson

ment át. A versekkel szemben ugyanakkor nem szerencsés – főleg az adott médium, a színpadi megvalósítás és a hangjáték műfaja diktálta – változások sokszor filológiailag sem ellenőrizhető, többszörös közlése. Ebből következően a *Próza, dráma* gyűjteményes kötet nem tartalmazza Baka hangjátékainak írott változatait. A Lang Jánossal és Marik Istvánnal, a Szegedi Magyar Rádió munkatársaival közösen „írt” két hangjáték közül az 1994-ben bemutatott *A korinthuszi menyasszonynak* nincsen kéziratos változata, ahogyan az 1995-ben bemutatott *Isten a városban, avagy a csodaszarvas pusztulása* című hangjáték kézirata is ismeretlen. A hangjátékok írott – rekonstruált közlésétől azért is el kell tekinteni, mert a hangjáték adta műfaji lehetőségek és játéktér szűnne meg vele. Ebben az értelemben a hangjátékok autentikus forrásának nem a szövegeket, hanem az elkészült, s a Baka által is jóváhagyott, sőt szereplőként is jegyzett hanganyagokat, magukat a hangjátékokat pedig Baka, Lang János és Marik István közös produktumának érdemes tekinteni. Az *Isten a városban...* 1992-es első, Baka által készített, a hangjátékhoz képest nyers, gépírással változata ugyanakkor megjelent a költő halála után a Forrás 1996. 12. számában.

(kommentár3) Baka műveinek harmadik kötete a költő publicisztikai tárgyú írásainak eddigi legteljesebb gyűjteménye. E gyűjtemény külön fejezetben a vele készített beszélgetésekkel egészül ki. Baka a kilencvenes évek elején számos napilapnak írt rendszeresen tárcát, sőt sorozatot; kortársairól, az őt érdeklő vagy rá ható művekről, alkotókról rendszeresen rádiós jegyzetet készített. E publikus tevékenységnek elvételre korábbról is vannak nyomai, sőt kötöttebb műfajai, de e személyesebb és szabadabb stílusgyakorlat alapvetően időhöz kötött. Szám szerint is a legtöbb publicisztikai tárgyú írás 1991 és 1993 között készült. Fontos adaléka az életműnek a tárca és a beszélgetés: személyes élmények, műhelytitkok, meghatározó olvasmányok, lemezek, egy-egy vers, műfordítás, de akár egész életművek rendkívül tömör esszenciái avatnak be a versek mögötti, túli, mondjuk úgy: mindent meghatározó hétköznapi, személyes világba. A Baka-publicisztika külön nyelv is: belőle majdhogynem hiányzik a versekre jellemző sötét, baljós, apokaliptikus hangnem. A költő bonyolult metaforavilágával szemben a publicista, a tárcáíró – hasonlóan sok pályatársához – egy letűnt, a kilencvenes évekre azonban újból divatját élő anekdota-világot támaszt fel. Baka nem törekszik azonnal felismerhető, egyéni stílusra, nem keres különleges nyelvi formát és kifejezőeszközt; a maga hétköznapi természetességével ír le, közöl, viccel és báméskodik. De ha interjút is készít: keretes történetet teremt beszélgetőalanya és önmaga közé. Baka publicisztikai írásai a közvetlenül, az álca nélkül megszólalót mutatják. S ennek fontosságát maga is jelzi: bár betegsége 1993-tól megakadályozta naprakész írással készítésében, nem egy kései beszélgetésben utal arra, hogy szeretné folytatni a maga kedvére és a maga akaratából a publicisztikai tevékenységet. Mind a tárcáknak, mind a beszélgetéseknek vannak már előzményei: a publicisztikákat illetően a posztumusz megjelent tárcagyűjtemény szolgált alapul (*Az idő térképjelei*. Válogatta és sajtó alá rendezte: Bombitz Attila. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1999), a beszélgetésekből egy szűkebb metszetet pedig a Baka Istvánról összeállított emlékkötet kínál (*Búcsú barátaitól. Baka István emlékezete*. Válogatta, szerkesztette, összeállította: Füzi László. Nap Kiadó, Budapest, 2000). Az említett forrásdokumentumok anyaga *Publicisztikák, beszélgetésekben* az azóta előkerült, kéziratban olvasható írásokkal bővült, de több esetben a már ismertek, a kézirat vagy az első közlés alapján kiegészített, javított – végleges – változatai kapnak itt helyet. Baka nemegyszer újra közölte egyes tárcáit, ezekben az esetekben figyelembe vettük a szerző javításait a második publikálást illetően. A szövegek mindegyike, akár publicisztikai írás, akár beszélgetés, teljes terjedelmében került itt közlésre. A kötetben olvasható írások hét ciklusban kerülnek közlésre; megtartva *Az idő térképjelei* szerkesztési elvét, de ki is egészítve azt. A cikluscímeket,

amennyiben azok Baka sorozatcímei voltak, megmaradtak, ilyenek az orosz irodalomról írott tárcasorozatai, a kortársairól szóló rádiós jegyzetei, illetve az alcímként jegyzett Bakó András-történetek. A többi esetben egy-egy mértékadó tárca címe lett a ciklus címe. A tárcák az egyes tematikákon, illetve műfajokon belül időrendi sorrendben kerülnek publikálásra; a könnyebb tájékozódás érdekében itt az egyes szövegek végén található meg a megjelenés helyére és idejére vonatkozó adatok, illetve az arra vonatkozó utalás, hogy utóközlésből vagy hagyatéki kéziratból történt-e a közlés. Az életmű harmadik kötetének *Beszélgetések* ciklusa a Bakával készített interjúkból ad időrendet követő válogatást, mellyel egy személyes költői sors nem megírt, hanem megélt pályaképét igyekeztünk felvázolni. A beszélgetések nagyobb számban folyóiratokban jelentek meg, de a teljesség érdekében felvettünk e „sorozatba” magnós, illetve televíziós beszélgetéseket is. E felvételek beszélgetései közül Dránovits Istváné (1989) és Gacsályi Józsefé (1992) sajnálatos kiadói figyelmetlenség folytán nem a szerkesztett változatukban kerültek a kötetben publikálásra. A tizenkét beszélgetés, az első Görömbei Andrásé (1979), az utolsó Balog Józsefé (1995), egy rendkívül céltudatos, saját értékrendjéhez, hagyományához ragaszkodó megszólalót mutatnak. Baka nem csupán költészetében volt tudatos művész, ciklusszerkesztése, tematikus rendszere, motívumkészlete rendkívüli, szinte aggályos gondosságról tanúskodik, de a beszélgetések is, minden, műfaj biztosította közvetlenség ellenére is, e tudatos költői (ön)-arcképet erősítik meg. Ennek megfelelően az időben távoli beszélgetések is hangsúlyosan tematikusan rendeződnek. Olyan alakzatok mentén jelenítődik meg Baka önértelmezése, mint a szerepjátszás, vagy az ateizmus és az anyagi princípium, vagy a fordítói munka hatáseve, illetve a mindennapi megélhetés gondja, hogy aztán időben egyre inkább a betegség, a halálgondolat és az általuk újra fölerősödő, istenivel szembeni perlekedés tematizálódjon.

(jegyzet3) A *Publicisztikák, beszélgetések* kötet első két ciklusa – rendhagyó irodalomóráként – a „*Felhő felhőt gyúrva jajgat...*”, *Az orosz irodalom mártírúma, illetve a Portrévázlatok az orosz költészetből* címet viselik. E két sorozatot Baka 1991 szeptemberétől decemberéig, majd ezt követően 1992 első hónapjaiban közölte a *Délmagyarország* hasábjain. Utóbbi sorozat egészült ki a Gennadij Ajgiról szóló, a *Szeged* folyóiratban megjelent kisesszéivel. Minden szöveg végén olvashatók azok a saját műfordítások, amelyeket Baka a tárcáihoz műmellékleteknek szánt. (E műfordításokat a Jelenkor Kiadó a tárcagyűjteményben nem szerepeltette.) Baka kisesszéinek első közlésekor hiányt töltött be a számára fontos orosz nyelvű irodalom reprezentánsainak (újra)bemutatásával. Puskin, Dosztojevszkij, Gumiljov, Jeszenyin, Mandelstam, Cvetajeva finom vonásokkal előadott élettörténete volt olvasható első sorozatában, majd Hodaszevics, Arsenyij Tarkovszkij, Szoszнора, Brodskij és Venclova költészete került sorra a másodikban. A Leningrádban e verseket szamizdatban olvasgató utolsó éves egyetemi hallgatóból később tudatos műfordító lesz; a távoli szovjet/orosz élmény pedig Szytepan Pehotnij közelségében testesül meg. A harmadik ciklus, *Az idő térképjelei* visszatérő olvasmányokról és zenei hatásokról szól. Carl Michael Bellmanról, egyik legfontosabb műfordítói munkájának eredeti szerzőjéről, „talált rokonáról” egy rádiós sorozatában beszélt nagy szeretettel és empátiával. Nem véletlen, hogy Baka Bellmant nem csupán fordítja, de Fredmanjába még belé is bújik egy vers erejéig. Széchenyi István kétszázados születésének napján Baka emlékezik a *Délmagyarország* hasábjain, adalékot szolgáltatva a hatalmas Döbling-kompozíció háttérélményéhez. Márquez és Hrabal ikonikus szerzők voltak számára: *A pátriárka alkonya* Kelet-Európa történelmének nyelvén szólal meg újra, a szegedi sörnapot Hraballal pedig szó szerint lelkesé fogalmazza. Leonard Bernstein Mahler-felvételei kapcsán beszél művészi látásmódjának egyik legnagyobb hatásáról. A tárcák negyedik

ciklusa a *Kortársaim* címet viseli, Baka e címen a Szegedi Rádió számára készített 1993-ban sorozatot, s ide kerültek korábbi, napilapokban és folyóiratokban közölt reflexiói is e témában. A kortársi arcképek egy-egy új mű megjelenése alkalmából vagy a megszólítás vagy az emlékezés igényéből íródtak. E miniatűrök apró emlékhagyások Baka másoknak is nyitott magánalbumában. 1991-ben Balla Zsófiát első magyarországi kötetének alkalmából üdvözlí, s közben ott ül újra egy 1979-es, Kolozsvár felé tartó buszon. Pataki Ferenc festőművészt (későbbi könyvei, illetve az életműsorozat címlapjainak készítőjét) több alkalommal is tollal festi meg. Szepesi Attiláról írva egyetemista éveire és barátaira, Tóth Bálint portréjában grúziai élményeire emlékezik vissza. Baka megörökíti Kormos-, Petri-, Csathó- és Zalán-élményét is. És az örök mester, Ilia Mihály sem maradhat ki a sorból, születésnapja alkalmából Baka töredékekben gyűjti össze köszöntőjét. Két általa készített interjú is helyet kap az életműkiadás e ciklusában: az Iványi Gáborral és Huszár Lajossal folytatott beszélgetés (a Farkas Pál-interjú kiadói figyelmetlenségéből nem került be a kötetbe). A kérdésekben, az interjúkat keretező közös történetalkotásban megmutatózó különös figyelem a tárcákhoz hasonló „kortársi” érdeklődés fontos lenyomata. Az ötödik ciklusban, „*Talált kincs*” címen azok a verselemzések, kötetbemutatók és interjúk olvashatók, amelyeket Baka saját lapjának, a *Kincskeresőknek* írt, illetve olyan antológiákban, sőt tankönyvekben jelentek meg, amelyeket a szerkesztők, kiadók – hétköznapi foglalkozásának megfelelő célközönségnek, gyerekolvasóknak szántak. Baka főállásban a nagy múltú szegedi – és országosan egyetlen – irodalmi és művészeti lap szerkesztője volt, a mindenkori szegedi nyári Kincskereső-táborok aktív költői iskolájának vezetője. A gyerekolvasóknak szánt írásaiban is megtalálta a maga érzékletes, természetes hangját, verselemzésekkel, könyvajánlásokkal igyekezett megnyerni a kisebbeket az olvasás szeretetére. Megszóllaltatta lapjában Csanádi Imrét, Janikovszky Évát, Kovács Lajost. A hatodik ciklus, *A káosz árvói* a rendszerváltozást követő évek anekdotikus hangvételű, pikírt megjegyzésekkel teli torzított tükörképe. Yorick, ez a Kormos-örökség, elarschpoetizált a világ dolgain, még a búcsúja is ironikus volt, hogy hát ilyen ez a világ. Baka nem volt politikus alkat, ahogy Mandelstamról írta, írhatta volna magáról is, csak az örök értékekben hitt. A kultúrember nézőpontjából, de némileg fölülről tekintett alá a történelem vajúdásaira, s Yorickjával szétkiabáltatta látomásait. Baka egyik utolsó, megrázó tárcája a boszniai erőszakvételek hatására íródott, 1994 áprilisában. A tárcák utolsó, hetedik ciklusát alkotó, *Bakó András történeteiből* címet viselő sorozat a Baka által teremtett alteregó középpontba állításával a sorsleplezés és távolságtartó megmutatózás talán legszemélyesebb dokumentációja. Látszólag könnyedén, önironikusan igyekszik felülemelkedni a betegség okozta kitaszítottságérzésen. Szív Ernő, a vidéki hírlapíró gyakran elsétálgatott költő barátjához, Bakó Andrásához, hogy közösen töprengjenek a magasztos és egyszeri életen. Baka István is rendszeres látogatója volt egy ugyancsak Bakó András névre hallgató öreg barátnak, aki történetei, anekdotái fölött kedélyesen elszivarozgatott, vagy éppen beléjük szunnyadt. Bakó András/Baka István kerget fehér szárnyú lepkéket a gyermekkor padlásán (*Válámi ván...*), ő az, aki régi bolondokat: a Léggömbárust, a rongyokba-nejlonzacskókba burkolózott Mária Magdolna-szerű öregasszonyt keresi Szekszárd és Szeged utcáin (*Hová tűntek a bolondok*), ő az, aki a halálfélelemről mesél (*Váltók között*), no meg a halálba taszító Abszolút absztinenciáról, s ő az, aki még tárcáiban is újabb és újabb variációit álmodja meg a kisvárosi nagy szerelmeknek (*Halotti beszéd*). A *Felemás zokni* pedig örök érvényű emblémájává lett a Baka-anekdotázásnak.

(kommentár4) Baka háromkötetes műfordítás-gyűjteménye a magyar költészeti irodalom azon jelentős sorát gazdagítja, melynek olyan kiváló, klasszikus tolmácsolói vannak, mint Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Weöres Sándor, vagy a még ma is szinte egysze-

mélyes kultúráközvetítői intézménnyel felérő Tandori Dezső vagy Márton László. Baka nem csupán abban rokon az említett korpuszok megalkotóival, fordítói kompilálóival, hogy a világirodalom egy adott részével szabályos életviszonyban áll, költői zseniként teremti újjá és sajátta a nekünk idegen kultúrkörnyezetből származó szöveget. A közvetítői költészeti elhivatottság így gyümölcsözően hat a saját életműre, s ebben is közös a fentebbi névsor: műfajtól függetlenül szoros egységet alkot a saját alkotói irányelv a fordítói aktivitással. A klasszikus és kanonizált műfordítás-gyűjtemények, mint Kosztolányié, Szabóé vagy Weöresé a világ költészetének egy-egy breviáriumát, rendkívül gazdag olvasókönyvét jelentik. Tandori és Márton – elsősorban – német nyelvből készült fordításai hiánypótlást jelentenek. De bármelyikük nevét hangsúlyoznánk, a fordítói életmű és a primer életmű közötti átjárhatóság minden esetben fennáll. Baka fordítói életműve ugyanakkor többi műfajával abban is rokon, hogy erősen válogatott, nem egyes szövegek, hanem szövegüniverzumok létrehozását tételezi, így sajátlagos költői képzőművészi visz-szaadásáról, világteremtéséről van szó. Szőke Katalin, a műfordítás-kötetek szerkesztője írja *Baka István műfordításai. Orosz költészet* (Tiszatáj, 2008. július, 51–55. o.) című tanulmányában: „Baka tízéves műfordítói pályájára sajátos fordított kronológia jellemző: Szosznorától jutott el Puskinig, s nem Puskitól Szosznoráig. Ha műfordítás-felfogását vizsgáljuk, a magyar költők közül talán Kosztolányi állt hozzá a legközelebb. Ő is vallotta, hogy a műfordítás olyan szöveg, ami »hamis, de mégis igaz«, vagyis ahogy Kosztolányi bővebben kifejtette ezt a gondolatot: »A műfordítás művészi munka, kompromisszumok sorozata, sok kompromisszum legügyesebb megoldása – ha úgy tetszik, zseniális csalás.« Baka figyelme is, Kosztolányiéhoz hasonlóan elsősorban a két kultúra, a két szöveg közötti dialógusra irányult; ő ezt a párbeszédet azonban saját verseiben még megtette azzal, hogy magát a költő és műfordító közötti szövevényes viszonyt misztifikáció tárgyává tette a *Sztyepan Pehotnij-ciklus* verseiben.”

(jegyzet4) Baka műfordításainak háromkötetes kiadásából az első két kötet az orosz nyelvből készült fordításait tartalmazza, a harmadik kötet pedig orosz drámafordításait és egyéb versfordításait. A *Műfordítások* első kötete a Puskin és az „ezüstkor” költészete alcímet viseli, s reprezentatív metszetét kínálja az orosz XIX. századi és századforduló modern költészetnek, Alekszandr Puskin-tól és Ivan Bunyintól a szimbolistákon át (Innokentyij Annjenszkij, Fjodor Szologub, Andrej Belij, Vjacseszlav Ivanov és Mihail Kuzmin) a poszt-szimbolista Vlagyiszlav Hodaszeviczig és Oszip Mandelstamig. A *Műfordítások* második kötete a XX. századi orosz költészetet az 1920-as évektől az 1990-es évek végéig mutatja be. Az orosz avantgárd költészetet Marina Cvetajeva és Borisz Paszternak képviseli, a XX. század második felét pedig Viktor Szoszнора, Arszenyij Tarkovszkij, Vlagyimir Viszockij, Joszif Brodskij, Gennagyij Agyi és Olga Szedakova. E második kötetben megtalálhatók a különböző folyóiratokban (*Szovjet Irodalom, Jelenkor, Tiszatáj*) megjelent fordítások is a kortárs orosz költészetből. A válogatás itt fontos szerepet kapott az összeállításkor: „hivatalos” szovjet költők néhány verse, amelyek főként a *Szovjet Irodalomban* jelentek meg, szándékosan maradtak ki, nem megfelelő színvonaluk miatt. A harmadik fordításkötet műfajilag némileg a *Próza, dráma* vegyes voltához hasonlít. Baka életében két saját drámát alkotott meg, *A völgy felett lebegő lányt* és *A korinthuszi menyasszonyt*, s két idegen drámát fordított, Alekszandr Vvegyenszkij *Ivanovék karácsonya* és Venyegyikt Jerofejev *Walpurgis-éj (avagy a kormányzó léptei)* című műveit. A két nagy orosz versgyűjteménybe a drámaszövegek nem illettek volna bele, azonban az orosz kulturális közeg és hatás jogfolytonosságát fenntartva alkotja ez a két mű a zárókötet első, *Drámafordítások* ciklusát. Eredetileg Vvegyenszkij darabja – Szőke Katalin az orosz abszurd színházról szóló tanulmányával kísérve – a *Színház* (1992. 7. sz.), Jerofejev pedig a *Nagyvilág* (1990. 10. sz.) folyóiratokban jelent meg, s magyarországi bemutatóik nem

első alkalommal értek el közönségikert. A harmadik kötet Versfordítások fejezetén belül a nyersfordítások alapján készített fordítások olvashatók. Szőke Katalin írja a kötethez írt *Utószavában*: „Olyan jelentős, főként kelet- és közép-európai költőkkel és irodalmakkal ismerkedhet meg a magyar olvasó, akik és amelyek eddig, különböző történelmi-kulturális okokból kívül eshettek látókörén, és szervesen – sajnos – nem tartoznak bele a magyar kulturális tudatba.” Ennek megfelelően a fordított versek sorrendjét itt a teljes orosz gyűjtemény időrendi szerkesztési elvével szemben térségi-kulturális szempont határozza meg. Baka egyik legfontosabb idegen költőjével, a svéd Carl Michael Bellmannal kezdődik az összeállítás, majd a lett Jan Rainis és a litván Tomas Venclova következnek, akikről mások közreműködésével önálló kötetek is megjelentek korábban: Bellmantól a *Fredman episztolái és dalai* (1993), Rainistól a *Száll és ég s kihuny a fény* (1990), Venclovától pedig a *Mondjátok meg Fortinbrasnak* (1992). Antológiákból származnak a kötet grúz (*Rtveli. A mai georgiai irodalom antológiája*), cseh és a szlovák (*XX. századi cseh és szlovák költészet*, 1986) anyaga, a folyóiratközlésekből pedig a lengyel Tadeusz Nowak (Tiszatáj, 1990. 11. sz.), a bolgár Kiril Kadijszki (Tiszatáj, 1980. 9. sz., ill. Forrás, 1987. 4. sz.) és a szlovén Kajetan Kovič (Tiszatáj, 1995. 6. sz.) alkotásai kerültek be a kötetbe.

(bonus) Baka István műveiről már életében is számos alapvető tanulmány, kritika született, s halála után közvetlenül elkészültek azok az informatív, olvasási irányelveket felmutatni tudó alapkönyvek, amelyek kritikai irodalomként tudják biztosítani a műről való gondolkodásunkhoz szükséges háttértudást. Elsőként Árpás Károly és Varga Magdolna közölte Baka életművéről szóló cikkeit, tanulmányait, verselemzéseit *Kettős tükrökben* címmel (Illyés Gyula Megyei Könyvtár, Szekszárd, 1998), majd Fried István adta ki tanulmánygyűjteményét Baka lírájáról *Árnyak közt mulandó árny* címen (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 1999), a Füzi László által szerkesztett és korábban már emlegetett *Búcsú barátaimtól. Baka István emlékezete* kötet reprezentatív kritikagyűjtemény Baka írásművészetéről fényképekkel, versekkel, interjúkkal, emlékező írásokkal kiegészítve (Nap Kiadó, Budapest, 2000), s az első, monografikus igényű könyv Nagy Gábor munkája, „...legyek versedben asszonánc”. *Baka István költészete* címmel jelent meg (Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2001). Az „Égtájak célkeresztjén”. *Tanulmányok Baka István műveiről* (Tiszatáj Könyvek, Szeged, 2006) az első átfogó igényű értelmezések után az életműkiadáshoz kíván szervesen kapcsolódni, s újraértelmezői szándéka is ez. A tanulmánykötet a Baka István halálának 10. évfordulója alkalmából (Grand Café, Szeged, 2005. szeptember 23–24.) rendezett konferencia előadásainak bővített és szerkesztett változatát tartalmazza, s mind a konferencia, mind a konferenciakötet kitüntetett feladata volt, hogy Baka életművét generációs értékítélettől függetlenül, ideológiamentesen, a helyi hagyományörzés és a költői életmű szélesebb olvasói közönséggel való megismertetés szándékával elemezze, értékelje. Ilia Mihály konferenciamegnyitó beszédét és e tanulmánykötet bevezetőjét felidézve: a kultuszt túllepve elérkezett annak az ideje, hogy tudományos eszközökkel kerüljünk közelebb Baka István műveire. A megemlékezés gesztusa mellett a konferencia az életmű irodalomtörténeti átgondolását célozta, hiszen megítélésünk szerint az elmúlt évtized elegendő távolságot, rálátást biztosított az életmű egészének és részeinek kritikai újraolvasásához – akár a kultúra és az irodalompolitika változásai és az erkölcsi-esztétikai értékrend megújulása tükrében is. A konferencia előadásai e nézőpontok érvényesítésével Baka életművet mint hagyománykövető és -teremtő életművet világirodalmi, kultúratudományos nyitottságában mutatta meg. A tanulmánykötet *Égtájak célkeresztjén* fejezetcíme alatt olvashatók a Baka-életműre áttekintő módon utaló tanulmányok, így Bedecs László a kezdeti és a kései lírát összehasonlító elemzése, Füzi László Baka nyilatkozatait és a műveiről szóló kritikákat összevető írása, valamint Fried István az életművet világirodalmi kontextusban elemző

tanulmánya. A *Dance macabre* fejezet a líra metszetelemzéseit kínálja: Bazsányi Sándor az evés, a felzabáltatás metaforájában a Baka-költészet indulat voltát, Nagy Márta a metaforikusságot mint létértelmezést és a világ újrateremtését, Szigeti Lajos Sándor a haláltánc motívumát, Valastyán Tamás a halálábrázolást, nyelv és halál ellentmondásos viszonyát, Németh Zoltán pedig Tőzsér Árpád és Baka István költészetének közös vonásait értelmezi tanulmányaiban. Baka életművének értelmezésében kiemelt jelentőséget kapott az orosz kulturális háttér. *S alóla kitetszik Oroszhon...* fejezetcím alatt található a fordításhoz és oroszországhoz fűződő viszony transzferelemzése: tanulmányában Bagi Ibolya a *Jeszenyin az Anglettere-ben* című verset elemzi, Szőke Katalin a Brodskij-fordításokról értekezik, Schein Gábor a Sztjepan Pehotnij-jelenség kapcsán az eredet nélküli fordítás költészetét mutatja be, Fenyő D. György pedig Sztjepan Pehotnij *Társbérleti éj* és József Attila *Külvárosi éj* című verseinek hasonlóságaira mutat rá. Baka prózájáról három előadás került a szerző kisregény gyűjteményének címét idéző *Beavatások* fejezetbe: tanulmányában Bombitz Attila a teljes prózai életművet recepciótörténeti nézőpontból mutatja be, Faragó Kornélia a kisregények képzeletbeliségét értelmezi, Olasz Sándor pedig a *Szekszárdi mise* látomásosságát elemzi. A kötet záróírását az egykori, az igazi *Kincskeresőnek* – és persze szerkesztőjének – szentelte az egykori társszerkesztő, Kovács Lajos. Az „Égtájak célkeresztjén” konferencia és konferenciakötet, ahogyan immáron a hat kötetből álló életmű is, Baka István teljes írói és költői életművének rendszeres újraolvashatóságát biztosítja. A kritikai irodalom, ahogyan maga a műegész is, „a szavak” immáron az olvasó rendelkezésére bocsátott.

*Csak a szavak már nem maradt más
csak a szavak csak a szavak
a tó szavában úszom én hol
a hínár mondata tapad*

*testemre és a mélybe húzna
de hát az is csak szó a mély
nevezz meg és a név a szó majd
kiszabadulva partot ér*

*csak a szavak már nem maradt más
nem táplál kenyér s a bor
lélek vagyok ki test-koloncát
hurcolva folyton megbotol*

*a semmi és a lét közötti
küszöbön bár ez a küszöb
szó maga is csak és riadtan
tévelygek a szavak között*

*jó volna lenni még talán de
mit is tegyek ha nem lehet
a szótáradba írj be s néha
lapozz föl engem és leszek*

Gömöri György

Lapok egy hosszú barátság történetéből

Számtalan találkozás és beszélgetés, 58 levél és 15 kártya, illetve képeslap – ez Wiktor Woroszylskivel való barátságom summája. Wiktornak, legjobb tudomásom szerint, csak két magyar barátja volt: Kerényi Grácia, a másik meg én. Mivel ez a sűrű könyvküldésekkel tarkított barátság negyven éven át tartott, sokat mond el a korról, és gondolom, kettőnk érdek- és dacszövetségéről is.

Első találkozásunk Wiktorral 1953 őszén nem hagyott mélyebb nyomot egyikünkben sem. Inkább protokoll-jellege volt: engem, aki a Lengyel Írószövetség vendége voltam Varsóban a Magyar Írószövetség ösztöndíjával, valakinek be kellett mutatnia a fiatal, de már országos hírnév költőnek, aki éppen Moszkvából, a Gorkij-íróiskolából jött haza pár hetes szabadságra.

Egy belvárosi kávézóban találkoztunk. Sötétszőke, szemüveges, sápadt arcú fiatalemberre emlékszem, akinek szlávos arcvonásai inkább orosz, mint lengyelt sugalltak – persze tudtam, hogy Wiktor Grodnóban (Fehéroroszországban) született, onnan repatriált a háború után. Barátságosan, de némi távolságtartással fogadott – Moszkvában megszokhatta, hogy új ismerősnek az ember nem mondja meg őszinte véleményét. De nem is nagyon politizáltunk ez alkalommal: évekkel később Wiktor már csak egyetlen dologra emlékezett első beszélgetésünkéből. Amikor ő udvariasan megkérdezte, hogyan ízlik a lengyel konyha, én túl őszinte ifjúként közöltem vele elég lesújtó véleményemet a varsói gasztronómia remekeiről. (Különösen megfogott egy olyan étel, amit az Írószövetség kávéházában „főzelékcsozor” címen lehetett rendelni). Wiktor ezen kissé megütődött, de pár év múlva, amikor már megismerkedett három-négy nyugati ország konyhájával, kezdett igazat adni a dús hajjú és kissé szemtelen magyar fiatalembernek, aki akkor voltam.

Következő találkozásunk sokkal drámaibbra sikerült. Bár Woroszylski a lengyel küldöttség tagjaként egyszer már járt Magyarországon az 1949-es Világifjúsági Találkozó idején (írt is róla egy elég rossz szocrealista verset), úgy hozta a sors, hogy 1956-ban újra Budapestre kellett látogatnia. Mint később kiderült, ezt annak köszönhette, hogy korábban Jugoszláviába készült tanulmányútra, és a *Nowa Kultura* című lap szerkesztőségében egyedül neki volt érvényes útlevele, így esett rá a választás, hogy tudósítson a „magyar eseményekről”. Október 29-én, az első lengyel segélyszállítmánnyal repülőgépen érkezett Budapestre, és vérbeli újságíróként elég hamar tájékozódott: Magyarországon antisztalinista, tehát demokratikus szocialista forradalom zajlik, a nép szabadulni szeretne a szovjet gyámságtól és a merev egypártrendszerrel. (Lengyelországban egyébként sohasem szüntették meg az összes pártot, jóllehet 1956-ig ezek a demokratikusnak álcázott pártocskák csak mint nagyon „csendes társak” léteztek az Lengyel Egyesült Munkáspárt árnyékában). Wiktor úgy látta, a korábbi magyar fejlemények hasonlóak voltak a lengyel reformmozgalomhoz, azzal a különbséggel, hogy míg Gomulka megválasztották első titkárnak, és ő képes volt jobb belátásra bírni a kezdetben ordító-fenyegető Hruscovot,

Budapesten erre nem volt lehetőség, mert Nagy Imrének október huszonegyediké hajnaláig semilyen meghatalmazása, illetve tényleges hatalma nem volt, s a magyar sztalinista pártvezetés bele tudta rángatni az átalakulás forgatókönyvébe a szovjet csapatokat. Woroszylski, aki moszkvai tapasztalatai révén maga is „revizionista” lett, eleve rokonszenvvel közeledett a forradalmasodott magyarokhoz, percig sem fogadta el a hivatalos propaganda „nyugati pénzen szervezett ellenforradalom” című hazug verzióját.

Mindezt nem tudnánk, ha Wiktor Woroszylski nem kezdett volna naplót vezetni, amelyben Budapestre érkezésétől fogva feljegyezte a fontosabb híreket és eseményeket. Ez a *Dziennik węgierski* (Magyarországi napló), amit több nyugati nyelvre is lefordítottak, s amely már magyar szamizdatban megjelent Kerényi Grácia fordításában, alapozta meg Woroszylski nemzetközi hírnevét, hiszen ő volt az egyetlen „szocialista” országból érkező ismertebb újságíró, aki megpróbált tárgyilagosan beszámolni a Magyarországon történekről. Egyszer majd talán valaki összehasonlíttja Woroszylski naplóját az akkoriban ugyancsak Budapesten tartózkodó jugoszláv író, Dobrica Csošzics feljegyzéseivel, és fogja látni, utóbbi csak addig támogatta a magyar forradalmat, amíg azt Belgrad aktuális politikai érdekei megkívánták. Wiktornak, bár magát akkor még kommunistának tartotta, nem voltak ilyen megmondolásai, s a *Napló* első fele 1956 novemberében még nyomtatásban meg is jelenhetett a *Nowa Kulturában*, csak akkor tiltották be a teljes szöveg közlését, amikor már kezdett kínos lenni Gomulkának, hogy a lengyel közvélemény mennyire a magyarok oldalán áll, s mennyire szeretne tenni valamit a magyarok érdekében.

1956 novemberében Hanka Adamiecka közvetítésével újra találkoztunk. Hankát a *Sztandar Mlodych* nevű lap, az akkori magyar *Szabad Ifjúság* című lap testvérlapja küldte ekkor Budapestre, főleg azért, mert már járt ott korábban, ugyanannak az évnek a nyarán. Már ekkor megismertem és meg is szerettem ezt a puha arcú, szőke lányt, aki már első találkozásunkkor oly szenvedélyesen szidalmazta a szovjetpárti konzervatívokat a lengyel kommunista vezetésben. Most, amikor újra megjelent Pesten, a Szikra Nyomdában találkoztunk október 28-án éjjel, ahol éppen a napilappá átalakult *Egyetemi Ifjúság* első példányait nyomtattuk. Telefonszámot cseréltünk, és valamikor november negyediké után Hanka fel is hívott, méghozzá egy kéréssel. Tudja, hogy ismerem Woroszylskit, megtenném-e, hogy kalauzolom egy kicsit a városban? Beszél ugyan németül és oroszul, de mégis jobb, ha van egy magyar tolmácsa, illetve alkalmi idegenvezetője.

Természetesen vállaltam. Annál is inkább, mert a második szovjet beavatkozást követő két héten furcsa kettős hatalom jött létre Budapesten, és a Kádár-csoport (amelyiket, miután a harcok elcsitulak, szovjet páncélcsoport szállítottak be a parlamentbe) még túl gyönge volt ahhoz, hogy elzárkózzon a tárgyalásoktól a forradalomhoz hű szervek egyikével-másikával, például a munkástanácsokkal. Sem ezeket, sem az egyetemistákat még nem lehetett nyilván „ellenforradalminak” minősíteni. Sőt, november tizedike táján megjelent az utcákon az ún. „háromszínű plakát”, amelyik állást foglalt a szocialista vívmányok mellett, ugyanakkor a szovjet csapatok mielőbbi távozását követelve. Ezt a plakátot az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság, tehát a mi egyetemi szervezetünk is aláírta, s miután Wiktor látta a plakátot, szerette volna megtudni, kik állnak mögötte, mennyire blöffölnek annak a „fegyver erőkre” is hivatkozó szerzői. Már nem tudom, ki igazított útba, de valakitől megkaptam a „nemzetiszínűek” tartózkodási helyét és elhatároztam, hogy Wiktor (akiben teljes mértékig megbízom) elviszem hozzájuk.

Erre (Wiktor naplójának tanúsága szerint) november 11-én, vasárnap került sor. Kihalt utcákon járkáltunk, az Üllői út tájékán, mert meg akartam mutatni Wiktornak a korábbi harcokban elhíresült és belövésektől megsérült Kilián laktanyát. Az egyik mellékutcában (Tűzoltó utca?) aztán félelmetes látvány fogadott: az utca kövezetén, kifacsart tagokkal, saját tankjuk által a kövezetbe lapítva láttuk több szovjet katona holttestét. Ezt később

Wiktor meg is írta a *Magyarországi napló* befejező részében, karcolatként, „Győztesek” címen. Utána még betértünk a Bakáts téri templomba, és megnéztük a frissen hantolt sírokat a templom előtti téren. S végül megtaláltuk – úgy emlékszem, a Veres Pálné utcában, egy diákszállóban – a „háromszínű plakát” szerzőit. Közülük csak két névre emlékszem: Ádám György és Fekete Gyula. Elég kelletlenül és aggodalmasan fogadtak: ugyan kitől tudtam meg, hogy hol rejtőznek? Mindenesetre Wiktor erről a látogatásunkról nem írt kinyomtatott naplójában, talán azért, hogy fedezze a plakát szerzőinek kilétét. Bár Fekete Gyulát azért később az ún. „kis íróperben” harmadmagával felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, nem tudom, a „nemzetiszínű plakát” kinyomtatása szerepelt-e a vádpontok között?

A *Magyarországi napló*ban van egy fejezet „Egy öreg ember” címmel. Ez az öreg magyar író nem más, mint Déry Tibor, akit én közvetítettem Hankán át Wiktornak. Oly módon, hogy megadtam a telefonszámát, de az is lehet (erre már csak homályosan emlékszem), fel is hívtam utána Déry Tibort, hogy beajánljam hozzá azt a lengyel újságíró, aki majd fel fogja keresni. (Egyszer, korábban, már jártam Budán Dérynél, tehát megvolt nekem a címe és a titkos telefonszáma.) Ennek csak azért van jelentősége, mert Dérynél jártában Wiktor megkapta tőle a *Nikit*, ennek a nagy port felvert kisregénynek egy példányát, amit a lengyel újságírók kiutasítása után Magyarországról, 1956. november 11-én magával vitt Varsóba és lefordított magyarra. Későbbi levelezésünkben szó van erről a közvetítésről, amit a *Niki* évekkel későbbi (párizsi!) lengyel nyelvű kiadásakor Wiktor jelentős fegyvernyeknek könyvelt el.

Miután visszatért Varsóba, Wiktor tovább dolgozott a magyarok érdekében: a Lengyel Írók Szövetségének 1956. decemberi kongresszusán mondott beszédében a magyarok melletti kiállást kérte írotársaitól. Mint szemtanúnak, teljes hitele volt szavainak, és a *Nowa Kultura* című hetilap 1956. december kilencediki számában így számolt be erről az eseményről: „[Woroszyłski] szívből jövő tiltakozása minden igazságtalanság ellen, anélkül, hogy engedményeket tett volna a »taktikai óvatosság«-nak, elnyerte minden jelenlévő lelkes támogatását.” Jóllehet én ebben az időpontban már Oxfordban voltam, első leveleimet onnan Hanka Adamieckának, nem Wiktornak írtam. Viszont 1957 májusának végén, akkortájt, amikor már mint kutató diák beköltözhettem a St. Antony’s College-ba, mégis írtam Woroszyłskinek, elpanaszolva, hogy Hanka hosszabb ideje hallgat, nem válaszolt legutóbbi levelemre. A válasz a *Nowa Kultura* levélpapírján érkezett, június 7-i keltezéssel. A levél szövegét először itt közlöm magyarul.¹

„Kedves Jerzy,

*Leveledet, amelyben a többi közt arról írsz, hogy Hanka, nem tudni miért, hosszabb ideje hallgat, éppen Hanka temetésének a napján kaptam meg. Tragikus halálának dátuma június elseje, negyedikén temettük őt a Powązkiban.*²

*Hallottam, mi történt veled – örülök, hogy sikerült letelepedned Oxfordban, sikert kívánok a jövőhöz. Sajnos nem tudom, milyen lehetőség van arra, hogy Lengyelországba látogass – mindenesetre sem a mi szerkesztőségünk, sem az Írószövetség ebben az ügyben nem tud mit tenni. Lenarttal nem vagyok kapcsolatban, egyébként sincs már a ZMS élén.*³

1 Lengyelül megjelent a katowicei *Śląsk* című folyóirat 1994/10. számában.

2 Varsó legnagyobb temetője.

3 Józef Lenartról van szó, varsói ismerősömről, aki 1953-ban a ZMP (Kommunista Ifjúsági Szövetség), később a ZMS egyik vezetője volt.

Az Irodalmi újságot nem láttam⁴, lehet, hogy nem jutott el hozzánk. Ha elküldenéd, megpróbálnám megismerni, bár valószínűleg nem tudnánk informálni olvasóinkat lapotokról. Jóllehet a körülmények, amelyek között dolgozunk, összehasonlíthatatlanul jobbak, mint a magyarországiak, mégis bizonyos tekintetben elég nehezek.

Még egyszer minden jót kívánok neked és társaidnak és szívélyes üdvözetemet küldöm,
Wiktor”

A „nehéz körülményekről” már 1957 decemberében magától Wiktortól értesültem. Hosszabb nyugat-európai útja során, életében először, ekkor látogatott el Angliába és azonnal felhívott Londonból. Ez volt vele a harmadik, eléggé érzelmes találkozásom – megöleltük egymást és hosszan beszélgettünk szállodai szobájában.

Főként információkat cseréltünk – akkor már Varsóban túl voltak a *Po Prostu* című bátor hangú lap betiltásán, és nyilvánvalóvá kezdett válni, mennyire behatároltak és részlegesek a Gomulka-féle reformok. Úgy emlékszem, Gomulka egy felszólalásában támadta a „revizionista” írókat, köztük név szerint Woroszylskit. Ő ennek ellenére párttag maradt, más írakkal együtt majd csak 1966-ban, a Kolakowski-ügy kapcsán adta vissza párttagsági könyvét. Most Londonban elmondta nekem, hogy bár Hanka öngyilkossága (a „tragikus halál” legtöbbször ezt jelenti) személyi okokra vezethető vissza, bizonyára szerepet játszott benne mélységes csalódása, amikor Wiktor magyarországi tudósításai mellett az ő „magyarbarát” cikkeit is betiltották. És mondott még valamit, amit igazán tudtam értékelni: bár egyetlen régi lengyel emigránssal sem találkozott, a londoni lengyel követséggel közölte, hogy velem mindenképpen találkozni akar. (Lehet, hogy akkor, abban a magyarbarát légkörben a követségnek sem volt ez ellen különösebb kifogása.)

Woroszylski még lapjának szerkesztőjeként indult Nyugat-Európába, de nem sokkal azután, hogy hazaért, leváltották. Második (1958 májusából kelt), géppel írt levelében már azt kéri, leveleimet otthoni címére küldjem. És érdeklődik, hogy tetszett azóta megjelent kis könyve, a *Kegyetlen csillag (Okrutna gwiazda)*, amibe bele tudott csempészni pár részletet magyarországi naplójának befejező részeiből. (Ezt a könyvet már korábban rendben megkaptam, Wiktor ajánlásával: „*Íme itt a könyvecském, ami végre megjelent...más újságom nincs.*”) Végül: sajnos nem tudott nekem szerezni Gombrowicz újra kiadott könyvéből – a *Ferdydurkét* pillanatok alatt szétkapkodták.

Eltelt majdnem egy év, amíg újabb, ezúttal kézzel írott levelet kaptam Wiktortól. 1959. április 30-án azzal kezdi, mennyire örül annak, hogy lefordítottam tőle pár karcolatot az *Irodalminak*, és büszkén közli, hogy ebből az új könyvéből már németre és franciára is fordítottak, és készül az angol fordítás is. Összeállított egy új kötetet verseiből, de nem tudni, mikor adják ki – ezenkívül ezt-azt fordított oroszról, a többi között Paszternák-verseket. Korábban kértem tőle pár könyvet, ezek közül küldi Miron Bialoszewski verseit. Ne törődjek a könyvszerzés, illetve -küldés költségeivel, majd ha kell neki is valami, nem szégyell ő se kérni. Ez hamarosan megtörtént, és kialakult közöttünk egy, a rendszerváltásig tartó tetemes könyvcserre kapcsolat. Ha nem postán küldtem, 1963-tól kezdve már vittem is magammal Lengyelországba könyveket, lengyel emigráns és más nyelvű kiadványokat, amelyekre Wiktor igényt tartott.

1960. március 27-én géppel íródott Varsóból Wiktornak egy olyan levele, amit szeretnék teljes egészében közölni, mert visszautal az 1956-os magyarországi élményeire:

„*Kedves György, nagyon köszönöm leveledet és a könyvet. Különös sorsa van a fordításoknak. A Niki szövegét 56 novemberében kaptam a szerzőtől, a Budapestről való távozásom előtti napom;*

4 Az *Irodalmi Újság* – miután Magyarországon a forradalom után megszűnt – 1957-től 1962-ig Londonban jelent meg. Itt közöltem később (1959-ben) szemelvényeket Woroszylski prózájából és magyar vonatkozású verseiből (1962, 1964).

a táskámban volt akkor is, amikor Szegeden a kémelhárítók letartóztattak és pár órán keresztül kihallgattak. Varsóban átadtam az eredetét az általam is ismert fordítónőnek [Camilla Mondralról van szó. G. Gy.] azzal az elképzeléssel, hogy részletekben közlöm az egészet a Nowa Kulturában – akkor még ez lehetséges volt, például kinyomtattuk Déry híres felszólalását a Petőfi Körben stb. Sajnos [a fordító] nagyon sokáig dolgozott rajta, és mire befejezte, a helyzet alapján megváltozott: ezt a regényt Lengyelországban már nem lehetett kinyomtatni. És most, pár évvel később, megkapom a Niki lengyel nyelvű kiadását külföldről!⁵ Megértheted, hogy örülök. Az örömhöz, amit az alapvető oknál fogva érzek, hogy ez a remek könyv eltalál a lengyel olvasóhoz, még hozzájárul saját elégtételelem, hogy ebben kicsit nekem is részem van, mert a fordítás abból a szövegből készült, amit a szerzőtől kaptam és elhoztam Magyarországról.

Hogy mi újság nálunk, majd Jurek Sito biztosan elmondja neked. Általában nincs ok a vidámságra. Nálam semmi újság – sehol sem vagyok állásban, ülök otthon, kicsit írok a fiókomnak, kicsit meg, hogy pénzt keressek. Lehet, hogy pár hónapon belül végre megjelenik új (nagyon megvágott) verseskötetem és pár gyerekkönyvem – ezeket mind azonnal elküldöm Neked. Azt a Baczynskit,⁶ amit kértél, szintén elküldöm – de még mindig nem jelent meg. Hálás lennék neked, ha megküldenéd (természetesen nem postán, mert akkor nem jön meg) oroszul a Doktor Zsivágót – nálatok gondolom nem oly nehéz megszerezni. Hogy utazhatok-e idén Nyugatra, nem tudom – szeretnék, de ez nem az én kedvemtől függ. Meglátjuk. Ha valamilyen utazásra sor kerül, értesítelek. S hogy áll a Te utazásod hozzánk? Szívvelyes üdvözléssel – Wiktor”

A fenti levél, úgy hiszem, azért is érdekes, mert bár Wiktor levelezésünkben következetesen „virágnyelven” értekezett, s bár itt sem említi a Déryt fordító Mondral asszony nevét, nem akarván őt bajba hozni, bizonyos dolgokról sokkal nyíltabban ír, mint egy hozzá hasonló helyzetben lévő magyar író ezekben az időkben. Tehet célzást a lengyel cenzúrára, és kérhet tőlem olyan könyvet, amit az akkori magyar sajtó mint „szovjetellenest” elítélt és nem engedett be az országba. Ez azzal a jól ismert ténnyel függ össze, hogy 1956 után, egészen az 1963-as magyar amnesztiáig, a lengyel kulturális élet – minden megszorítás ellenére – sokkal szabadabban tudott működni, mint a magyarországi. Voltak persze itt is kivételek: míg a szovjet Gulágról Varsóban egyetlen könyv sem jelenhetett meg (túl sok lengyelnek volt erről személyes tapasztalata!), Budapesten már 1962-ben megjelenhettek az „öskommunista”, volt szibériai fogoly Lengyel József megrázó története lágerélményeiről.

1961 és 1963 közt könyvcsera-megállapodásunk jól működött Wiktorral. Kapott tőlem Kafkát, Camus-t és Apollinaire-t, én meg tőle munkámhoz szükséges lengyel könyvújdonságokat. Mint egyik levelében említi, a tőlem kért francia nyelvű könyvek nagy részét továbbküldte valakinek, aki „nem tud lengyelül”, viszont megtanult franciául, s az illető maga is költő. Később megtudtam, kiről van szó: Wiktor Gennadij Ajgi csuvas költőnek küldte tovább a tőlem kapott könyveket. Vagyis jól működött a nemzetközi költőszolidaritás. Ezeken kívül bizonyos nyugati könyvújdonságok nagyon is érdekelték Wiktor – 1962. június 22-én datált levelében például kéri tőlem Sinkó Ervin *Egy regény regénye* című művének német fordítását –, a *Roman eines Romans* megjelenésére én hívtam fel lengyel barátom figyelmét. Mivel kapcsolatban voltam Sinkó német kiadójával, küldtettem egy példányt a könyvből Wiktornak. Kicsit megkésve, de 1963. március 16-i levelében nyugtázza, hogy Sinkó könyve megérkezett, és már el is kezdte olvasni.

5 A *Niki*, a fordító nevének feltüntetése nélkül, Gustaw Herling-Grudzinski előszavával megjelent az emigráns *Instytut Literacki* kiadásában.

6 K. K. Baczynski (1921–1944) lengyel költő, a varsói felkelés hősi halottja. Összegyűjtött verseit csak 1961-ben adták ki.

A könyvküldések mellett a „magyar téma” is gyakran jelen van levelezésünkben. 1962 márciusában például Woroszylski családjával Bulgáriába utazik nyaralni, és mivel vonattal utaznak, néhány órát Budapesten tölt. Erről is beszámol egyik levelében, megjegyzi, hogy csak a budapesti pályaudvar környékén sétálgatott és benézett pár üzletbe, ahol – úgy látja – viszonylagos árubőség van. De senkivel sincs ideje találkozni, s így nem kommentálja a politikai helyzetet sem. Később számos alkalommal megfordul Magyarországon, egyszer közös képeslapot írnak nekem Kerényi Gráciával, de sokáig nem esik szó köztünk 1956-ról.

Illetve mégis esik, oly módon, hogy amikor 1963 nyarán (menekült útlevéllel!) módom nyílik ellátogatni Varsóba, és ott Wiktoréknál lakom, Woroszylski összehív baráti beszélgetésre egy-két újságíró, akik, 56-ban szintén ott voltak Budapesten. Rajta keresztül ismerek meg olyan írókat is, mint a varsói Jacek Bochenski és a poznani Marian Grzeszczak, és újra látom pár éve Párizsban megismert költő barátomat, az elragadóan kedves Zbigniew Herbertet is. De ezután a látogatásom után kapcsolatunkat pár évig megint csak a levelezés jelenti, mert én átmegegyek Amerikába két évre, ő pedig Majakovszkij-életrajzán dolgozik, és tőlem főleg Nyugaton kiadott orosz nyelvű könyveket kér. Mivel én ekkor kezdek komolyan foglalkozni Cyprian Norwiddal, akiről később könyvet írok angolul, Wiktorral folytatott levélváltásaink során gyakran sürgetek tőle Norwid-irodalmat. De érdekes módon az én Norwid-kutatásom bizonyos értelemben fedez engem a lengyel hatóságok előtt, 1966-ig (és még egy darabig utána sem) nem mint politikailag gyanús személyt kezelnek, hanem mint kivételesen merész külföldi irodalomtörténészt, aki akkora fába merte vágni a fejszét, amilyen Cyprian Norwid, a legnehezebben olvasható tizenkilencedik századi lengyel klasszikus. Arról nem beszélve, hogy Gomulka közvetlen munkatársa, Zenon Kliszko Norwid rajongói közé tartozik! Így hát mint elfogadott Norwid-kutató, éveken át minden alkalommal kapok vízumot Lengyelországba, amikor éppen kedvem támad Varsóba vagy Krakóba utazni.

1967-ben támad is kedvem. De még előtte, 1966-ban kitör a revizionista botrány Varsóban. Leszek Kolakowski filozófus a varsói egyetemen az elmúlt tíz év eseményeit elemző beszédet mond, és ebben súlyosan bírálja az egyre konzervatívabb Gomulka-rendszert. Kizárják a Lengyel Egyesült Munkáspártból, elveszti egyetemi katedráját, végül emigrációba kényszerül. A Kolakowski-ügy nagy tiltakozási hullámot vált ki az írók között. Wiktor engem erről részletesen tájékoztat Párizsból 1966. december 19-én írt levelében. Olyan jönevű párttag írók tiltakoznak a „pártvonal” ellen, mint Newerly, Strykowski, Bochenski, Konwicki, Wirpsza. Velük tart (illetve részben ő szervezi a tiltakozást) Wiktor is, akinek párttagságát a többiekkel együtt felfüggesztik, majd amikor nem hajlandó önkritikát gyakorolni, illetve tiltakozását visszavonni, kizárják a LEMP-ből. Ennek ellenére a hatóságok Wiktor párizsi látogatását már nem tudják megakadályozni, s mivel a nyugati lapok eléggé pontatlanul számolnak be a történekről, Wiktor fontosnak érzi, hogy engem a valóságnak megfelelően értesítsen a dolgok állásáról. Ebből a leveléből csak egy mondatot idéznék: *„Hát így élünk és hogyha leveleim Varsóból ritkán érkeznek és olyan színtelenek, ennek ez az oka. Kíváncsi vagyok, mikor látjuk újra egymást...”*

Kolakowskít 1967-es látogatásom során ismertem meg Varsóban, Wiktor vitt el hozzá. Bár ismertem korábbi kitűnő tanulmányait, igazából ettől kezdve követtem különös figyelemmel munkásságát, aminek végső eredménye az 1972-es angol nyelvű *A Leszek Kolakowski Reader*, a *Tri-Quarterly* című amerikai folyóirat különszáma lett. Ezt a filozófus George L. Kline-nel együtt szerkesztettem, minthogy engem jobban érdekeltek Kolakowski irodalmi, pontosabban kultúrtörténeti esszéi, mint szakfilozófiai értekezései. Ekkor kezdtem magyarrá is fordítani Kolakowski esszéit, amelyek a rendszerváltás előtt főként jugoszláviai magyar folyóiratokban jelentek meg. Miután Kolakowski 1969-ben

emigrált Lengyelországból, és végül Oxfordban telepedett le, Wiktor későbbi leveleiben gyakran van rá utalás, később pedig meg is látogatta filozófus barátját Angliában.

A jugoszláviai „kiskaput” nem csak én kezdtem használni a hatvanas évek elejétől kezdve (a „kiskapu” itt a Magyarországon nem közölhető, de Jugoszláviából oda bejutó írásokat jelenti), hanem mások is, így például Kerényi Grácia, aki már 1966-ban közölt a *Híd*-ban néhányat Woroszylski verseiből. Én főleg Wiktor politikai verseiből fordítottam, annál is inkább, mert ezek közül nem egy a magyarokról szól, egy éppen a Kádár János döntése alapján kivégzett Nagy Imréről. Ezt az *Ítélet* című verset Woroszylski 1958-ban írta, és hamarosan tudta is közölni Lengyelországban – az én fordításom a párizsi *Irodalmi újság* 1964/12. számában jelent meg először. Kerényi Grácia egyik levelében meg is pirongat érte, mert hát ha valaki *ilyen* verseket ír, akkor azt a magyar népi demokrácia kulturális politikája nem támogathatja kiadással! Tehát hogy én az ő hazai munkáját nehezítem Woroszylskit illetően.

Wiktornál egyébként a hetvenes években sok érdekes emberrel lehetett találkozni. Jacek Kurońt és Barbara Toruńczykot, a *Zeszyty Literackie* későbbi szerkesztőjét is nála ismertem meg, egy Norwid-konferencia alkalmával pedig Tomasz Venclovát, a kítúnó litván költőt és fordítót, Jozif Brodzskij barátját. Ami Wiktor nyugati látogatásait illeti, a Gierek-korszakban több ízben kijutott Párizsba és Angliába is, 1972-ben például meghívtam egy előadásra a cambridge-i szláv tanszéken, amit Wiktor oroszul tartott a huszadik századi orosz költészetéről.

Ezt sűrű levélváltás előzte meg, mert akkoriban még minden lengyel látogatónak külön meghívólevelet kellett küldetni. Úgy emlékszem, a végén valami oknál fogva Wiktor nem az én meghívólevelemmel, hanem Boleslaw Taborski Londonban élő lengyel költő és fordító levelével érkezett Angliába.

A hetvenes években többször jártam Varsóban, néha találkoztunk Wiktorral, de ekkori levelezésünk főleg kölcsönös könyvküldések körül forgott. 1975-ben egy kis filológiai szöveget adtam a *Więź* című katolikus folyóiratnak (akkoriban a későbbi miniszterelnök, Tadeusz Mazowiecki szerkesztette), ami hamarosan meg is jelent, amint arról Wiktor egy 1976. március 29-én keltezett dobogókői képeslapon beszámol. A képeslap aljára Kerényi Grácia, Woroszylski vendéglátója is írt pár szót. Ennél érdekesebb ugyanebből az évből október 24-én kelt levele, amelynek első bekezdését idemácsolom, éppen magyar vonatkozásai miatt:

„Kedves Jerzy,

tegnap gondoltam Rád, mert – megrémül az ember, ha erre gondol! – megvolt a huszadik évforduló. A fiataloknak ez már egy nagyon távoli történet, de nekünk – valami, ami nagyon közeli a mi életünkben, valamilyen módon beléforrott és továbbra is tart... Délután eljött egy kollégám, akivel akkor együtt voltunk ő az egyetlen, aki még él, itt van, és nem mocskolódott be.⁷ Így hát kettesben ünnepeltünk, majd átmentünk Camillához,⁸ akinél [Kerényi] Grácia más magyar fordító hölgyek kíséretében fogadást adott. Nagyon érdekes és kellemes esténk volt.” Figyelemre méltó nap ez, amikor Magyarországon nagyon kevesen emlékeznek az ötvenhatos forradalomra, Varsóban lengyelek és magyarok együtt ünneplik baráti társaságban ennek a mindkét nép számára emlékezetes eseménynek az évfordulóját.

A nyolcvanas évek elején Woroszylski pár hónapot töltött Nyugat-Berlinben, ahonnan 1981. február 21-én írt nekem arról, hogy felesége, Janka felhívta, hozzájárul-e a Mandelstam házaspárról írt, angolra fordított versének kinyomtatásához? Ugyanis már

7 Wiktor itt alighanem Zygmunt Rzezuchowskira gondol, aki felhagyott az újságírással és üzletember lett – még ma is él Varsóban, utoljára két éve találkoztunk.

8 Camilla Mondral, a *Niki* és számos más magyar irodalmi mű jeles fordítója.

egy évvel korábban írtam neki, hogy Richard Burns cambridge-i költőtársammal együtt többnyelvű nemzetközi antológiát tervezünk *Homage to Mandelstam* címmel (ennek megjelenése egybeesett egy cambridge-i Mandelstam emlékkonferenciával), tehát tudott róla, és természetesen engedélyezte kinyomtatását. Sőt, ebben az előző levelében Wiktor felhívta még figyelmemet Adam Zagajewski kitűnő versére („*Megint nincs hely a lexikonban Oszip Mandelstamnak*”), amit természetesen szintén belevettünk a cambridge-i SOL kiadó által kiadott, Burns-szel közösen szerkesztett kis antológiába. (Magyar részről benne volt Bella István hosszú Mandelstam-verse is.)

Nyugat-Berlinben Wiktort megoperálták, de még időben hazatért Varsóba, hogy mint ismert „ellenzéki” író belekerüljön a Jaruzelski-puccs után foganatosított nagy letartóztatási hullámba. Először Bialolekán, majd Darlówkóban internálták, mintegy tíz hónapra – egy verséből tudjuk az időpontot is, mikor szabadult –, 1982. október 18-án. Ez ugyanis *Az internálás naplójából* második ilyen című versciklusának utolsó darabja. Gondolom, a hosszú internálás (bár körülményei enyhébbek voltak, mint mondjuk az ötvenes években lettek volna) nem tett jót Wiktor amúgy is gyenge lábakon álló egészségének.

Én 1981 ősze és 1984 közt nem jártam Lengyelországban – lehet, hogy a szükségállapot idején be se engedtek volna az egyébként „felforgató tevékenységgel” szemben toleráns lengyel hatóságok. Ezért csak 1984-ben láttam viszont újra Wiktort, s mint a megelőző években, ezután is viszonylag kevés levelet váltottunk. Viszont 1989-ben kaptam tőle egy képeplapot Budapestről. Rövid, de lelkes szövegét ideírom:

Budapest, október 23-a

Kedves Jurek, pár napja itt vagyok ezen a nagyszerű Budapesten, nagyon meghatva és boldogan. Sok érdekes találkozás, sok új ismeretség. Részt vettem a Demokratikus Fórum kongresszusán és ma az a megtiszteltetés ért, hogy beszélni fogok a Bem-szobornál. Nagy lámpalázam van... Kár, hogy Te nem vagy itt, végigjártuk volna a régi utakat (én csak részben tettem ezt meg). Üdvözöllek és öllelek – Wiktor

Woroszylskit a Magyar Demokratikus Fórum nevében Kiss Gy. Csaba hívta meg Budapestre, így vehetett részt az újonnan alakult párt első kongresszusán. Örült a rendszerváltásnak, a demokratikus megújulásnak, de nem nagyon ismerte ki magát a magyarországi politikai viszonyokban. Egyébként fél évvel budapesti útja után Moszkvába is ellátogatott (mint írja 1990. március 8-án kelt levelében), 34 év után először! Gondolom, ott is sok új ismerősre tett szert, sok lengyelbarát demokratával találkozott.

Amint az 1993 karácsonyára írt üdvözlőkártyájából kiderül, ennek az évnek az októberében Woroszylski újra ellátogatott Budapestre, ahol Nagy Imre-emlékéremmel tüntették ki. Örömmel írja, hogy látta az emlékéremmel kitüntetettek sorában az én nevemet is – én azt már korábban átvettem, így hát Wiktossal megint elkerültük egymást Budapesten.

1995. január ötödikéről kelt az a nekem írt üdvözlőkártya, ahol Wiktor először panaszkodik a magyarországi „szokásokkal” kapcsolatban. Az történt, hogy bár a Századvég Kiadó az 56-os Intézetrel karöltve kiadta Wiktornak korábban csak szamizdatban megjelent *Magyarországi naplóját*, honoráriumot ezért nem fizettek, de a szerzőt még a könyv bemutatójára sem hívták meg. (Igaz, engem sem, akinek pedig a fordító Kerényi Grácián kívül talán a legtöbb közöm volt ehhez a fontos és értékes dokumentumhoz.) Hogy valamiképp jóvátegyem ezt az udvariatlanságot, amiért nem tudom, ki volt a felelős, 1995-ben varsói látogatásom során hosszabb interjút készítettem Wiktossal az *Európai Utasnak*. Főleg életének magyar vonatkozásairól kérdeztem, és válaszaiból én is megtudtam olyan dolgokat, amelyekről hosszú barátságunk folyamán vagy nem esett szó, vagy ha esett, elfelejtettem.

Wiktor utolsó sorait egy UNICEF-kártyára írta Varsóból, 1995 decemberében. Ebben írja, hogy még nem kapta meg az időközben megjelent interjút, s hogy mindenképpen készítek róla fénymásolatot. A levél utolsó bekezdésében a politikai fejleményekről esik szó, amiből kiderül, hogy azért szavazott Lech Wałęsára az elnökválasztáson, mert még mindig a „kisebbit rossznak” tartja Kwaśniewskivel szemben. Más kérdés, hogy végül is Kwasniewskiből nem lett túl rossz elnök, mert úgy hiszem, meg tudott szabadulni a „régiből, kipróbált elvtársak” gyámkodásától.

Wiktor Woroszyński 1996-ban hunyt el. Pár hónappal halála után újra Varsóban jártam és felkerestem Jankát, Wiktor özvegyét, aki elmondta, hogy bár Wiktor persze nem olvasott magyarul, örült, amikor kézhez kapta az *Európai utas*-interjút. Úgy éreztem, bár számos versét fordítottam magyarra és közöltem sokfelé Párizstól Újvidékig, bizonyos értelemben tartoztam neki ezzel a hosszú, bensőséges beszélgetéssel. Talán közhely, mégis leírom: Wiktorban a magyarok (nem csak a magyar irodalmárok) régi, őszinte és hűséges barátjukat veszítették el.

Dunapataj a történelem fókuszában

Dunapataj 1919-es parasztfölkelését idén június 20-án a Magyar Örökség Díj teszi történelmi emlékezetünk részévé. 90 évvel ezelőtt a diktatúra zsarnokságát először – rövid időre – ebben a faluban sikerült megdönteni. Véres megtorlás sújtotta azután a Duna mentén kirobbant népfölkelésben részt vevőket. Hosszú évtizedeken át ez fehér folt volt a kollektív emlékezetben. Az odavalósiak nem mertek erre emlékezni, a történetírás pedig mostohán kezelte.

Tíz éve, 1999. június 18-án a dunapataji református egyház gyülekezeti termében kerekasztalvita idézte föl a történelmi eseményeket. Ennek a rendezvénynek a megszerkesztett anyagát tesszük közzé.

Kiss Gy. Csaba

Tisztelettel és szeretettel köszöntöm az emlékező ünnepségen megjelent tanár urakat, kedves vendégeinket, köszöntöm szeretettel az iskola képviselőit, a tanárnőket, tanár urakat. Hálásan köszönjük a hetedikesek munkáját. Nagy reménységünk, hogy amit most elcsepegtetünk az ő gondolatukba, szívükbe, az a későbbiekben kivirágzik. Nekem csupán az a tisztem, hogy a néhány szavas köszöntő után átadjam a gyermekeinknek a szót és a hangot. Egy kis bevezető összeállítással fognak ők majd köszönteni bennünket, muzsikával, irodalommal, utána pedig Kiss Gy. Csaba mint házigazda átveszi a szót és vezeti a beszélgetést.

Kiss Gy. Csaba:

– Kedves patajiai! Hölgyeim és uraim! Azt hiszem, hogy az első nemzedék, amelyik megtudhatja az igazságot, hogy 80 évvel ezelőtt mi történt, az események helyükre kerülhetnek, azoké a fiataloké, akiknek a szolgálatát hallhattuk, és azt hiszem, mindannyiunk nevében meg kell köszönni nekik.

Nos, akkor elkezdjük a beszélgetést, amelynek egy kissé magasztos címet adtunk, azt nevezetesen, hogy *Dunapataj a történelem fókuszában*. Abban az értelemben mindenképpen igaznak kell tartani ezt a megállapítást, hogy 1919. június 18-án délután, estefelé valóban egy történelmi pillanatra Dunapataj fókuszba került, bizonyos értelemben a magyar történelem középpontjába. Hiszen Dunapatajon, először Magyarországon, megdöntöttek egy totalitárius rendszert. Dunapatajon és környékén a Tanácsköztársaságnak is nevezett közműn akkor megszűnt. Magyar tulajdonságnak érzem azt – a megemlékező műsorból is ez derült ki, vagy járva a falu utcáit, központi épületeit –, hogy a nemzetiszínű zászló mellett ott van a gyászra, a mártírokra esik a hangsúly. Azt hiszem, hogy sokszor vagyunk mi így a történelmünkkel. Történelmünk nagyon sokszor hozott ilyen pillanatokat. Nem tegnap óta, a XX. században is sokszor, azelőtt is érték súlyos vereségek a magyar nemzetet. Ám azt gondolom, hogy emlékezni kell a győzelem pillanataira is, arra, hogy Dunapatajon és környékén voltak olyan emberek, parasztemberek, akik bátrak voltak, megszervezték

magukat a tulajdon, a szabadság, az emberi méltóság védelmében, és az embertelen zsarnokságot képesek voltak itt megdönteni. Azt hiszem, érdemes erre a pillanatra is emlékezni. Június 18-ára és 19-ére. A beszélgetés valójában nem az eseményeknek a pontos fölidézésére kíván kísérletet tenni, hiszen nagyon kevés történész van Magyarországon, elsősorban Romsics Ignác (aki sajnos nem tud közöttünk lenni a mai alkalommal), aki alapos levéltári kutatásokat végzett a 19-es pataji eseményekkel kapcsolatban. De legalább ennyire fontos – úgy vélem és úgy gondolom, hogy jelen lévő kollégáim is egyetértenek velem – annak boncolgatása, hogy mit jelent a közösségi emlékezet, hogy mire emlékezünk, mire akarunk emlékezni. Mi az, amit kitörlünk az emlékezetből, illetve kitörlöttek velünk, és hogyan lehet az emlékezetet, a történelmi tudat folyamatosságát visszaállítani. Az egész országban, sőt a kommunista totalitarizmust megtapasztalt egész Közép-Európában óriási nagy kérdés, miként lehet szembenézni a múlttal, az elmúlt évtizedekkel, szembenézni 1919-cel. Hiszen a diktatúra lényegéhez tartozik az, hogy át akarja írni az emlékezetet. Az emberekkel meg akar taníttatni egy olyan történelmet, egy olyan múltat, amely őt igazolja, a zsarnokságot. Három kérdésről szeretnék beszélni. Az első kérdés magára a kommunre, az úgynevezett Tanácsköztársaságra vonatkozik. Hogyan értékeljük 80 év után ezt az eseményt, az első magyarországi tragikus, totalitárius diktatúrát? Hogyan értékeli a történetírás, a tankönyvek és a közvélekedés. Ma Magyarországon, azt hiszem, a fölnőtt lakosságnak a többsége még a „dicsőséges Tanácsköztársaságról” tanult, a 133 napról, amelyet a kommunista diktatúra előzményének és pozitív példának tekintettek. A második kérdés természetesen az 1919-es Duna melletti népfölkelésre, parasztlázadásra – sokféle módon értékelték – vonatkozik, hogy mit tudunk róla, hogyan helyezhetjük el 1919 történetében azt a fölkelést, amely Dunapatajon kezdődött. Nagyon sok kézikönyv – majd idézek belőlük –, tankönyv meg sem említi Dunapataj nevét. A XX. századról szóló összefoglalások inkább csak Kalocsa környéki, Duna melléki lázadásról, fölkelésről, ellenforradalomról beszéltek. Árnnyékban marad az, hogy az egész Dunapatajon kezdődött, Dunapataj volt a kiindulópontja ennek a mozgalomnak. A harmadik kérdés pedig: hogy miképpen maradt meg itt, Patajon és a Duna–Tisza közén ennek a mozgalomnak, ennek a fölkelésnek az emlékezete, mit tudnak erről, hogyan tanítják az iskolában, és tanítják-e, egyáltalán tudnak-e róla, hiszen nemzedékeken át nem szólhattak erről, még otthon is féltek róla beszélni.

Ezek után engedjék meg, hogy bemutassam a kerekasztal-beszélgetés résztvevőit, mégpedig ábécésorrendben. Tehát a beszélgetés résztvevői:

Mellettem ül Bárh János, akit talán ismernek. Hosszú évekig a kalocsai múzeumnak volt a vezetője, idevalósi a környékre. Jánoshalmán született, néprajzkutató-történész, aki a Duna–Tisza közének történetéről számos tanulmányt, könyvet tett közzé, és jelenleg a kecskeméti Katona József Múzeum munkatársa.

Pastyik István történész, tanár is volt Dunapatajon, ő a Pataji Múzeum létrehozója.

Szakály Sándor, aki szintén járt már Dunapatajon, a Hadtörténelmi Intézet munkatársa Budapesten. A két világháború közötti magyar katonai elittel, a csendőrséggel foglalkozott. Idén tavasszal jelent meg *Volt-e alternatíva?* címmel tanulmánykötete, ahol a második világháborús magyar történelemmel foglalkozik.

Tókcézi László szintén nem ismeretlen Dunapatajon. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem művelődéstörténelmi tanszékének a docense. Történész, a századforduló és a két világháború közötti korszaknak a kutatója, nagyon sok tanulmányt és könyvet közölt ezekről a kérdésekről. Most a könyvhétre jelent meg tanulmánykötete, amelynek az a címe: *Történelem, eszmék és politikák*.

Végül azt hiszem, hogy az illendőség azt kívánja, hogy magam is bemutatkozzam, Kiss Gy. Csaba vagyok, az ELTE művelődéstörténelmi tanszékének docense.

Kezdjük a beszélgetést! Az első kérdésem, hogy 80 év után, a kommunizmus világméretű és magyarországi bukása után, hogyan tekintünk vissza arra a történelmi eseménysorra, amelyet Tanácsköztársaságnak neveztek? Tókéczki László tanár urat kérdezem meg, hogy ő hogyan foglalja össze.

Tókéczki László:

– Hát ez nagyon nagy kérdés, mert ha azzal is kell foglalkozni, mi mindent írtak erről az eseményről, akkor itt nem egy óra, hanem sok óra is kevés lenne. Véleményem szerint két körülményből, két jellegzetességből fakad az, amit diktatúrának, kommünnek vagy Tanácsköztársaságnak nevezünk. Ez a két körülmény, illetve két sajátosság közül az egyik a kétségbeesés. Az, hogy van itt egy történelmi ország, amelyik ezer év fennállás után hirtelenjében a megsemmisülés szélére jut, nemcsak háborút veszített és nemcsak irtózatos emberveszteségeket, anyagi katasztrófákat szenvedett el, hanem gyakorlatilag megkezdődött a szétdarabolása. Olyan kilátástalan helyzet volt, amikor az emberek hajlamosak arra, hogy megváltók után nézzenek. Emberi mércével mindenféle megoldást elfogadjanak, bizonyos csodavárás jellemzi az ilyen kétségbeesett helyzeteket. Tulajdonképpen ez az egyik szülőanyja annak a helyzetnek, hogy egyáltalán Magyarországon egy kommunista kísérlet sikeres lehetett. Azonban volt egy másik körülmény, egy másik jellegzetesség és sajátosság, az, hogy kb. az 1900-as évek elejétől kezdve Magyarországon kialakult egy olyan értelmiségi elit, amilyen korábban nem létezett Magyarországon. Mindig el szoktam mondani, hogy kb. az 1900-as évekig Magyarországról rengeteg ember ment ki külföldre, főleg nyugati egyetemekre tanulni, ezeknek általában 98-99 százaléka hazajött, de nem akart megváltó Messiás lenni, hanem reálpolitikusan mindenki apró munkával próbálta azt az országot, azt a társadalmat, vagy esetleg azt a kisebb közösséget szolgálni, ahonnan őt kiküldték nagy pénzügyi áldozattal. Sokan figyeltek tehát Nyugatra, de soha nem voltak olyanok – a többség –, akik azt hitték, hogy elkezdünk utánozni, elkezdünk varázsszereket hozni, és megpróbáljuk a társadalmunkat átgyúrni. A századfordulón megszületik egy olyan értelmiségi elit, amelyet úgy nevezhetünk, és a történetírás – nem a marxista történetírás – már régóta így nevez: az úgynevezett társadalom-mérnökösök elitje. Megszületik egy olyan értelmiségi csoport, amelyik utánpótlás alapján, íróasztal melletti munka, gondolkodás alapján azt állítja, hogy a világot tulajdonképpen rövid úton át lehet alakítani, hogyha kezébe keríti a hatalmat és a társadalomból kiküszöböli a rosszat., és csak a jót hozza létre. Vagyis magyarul: erőszakkal, az emberek akarata ellenére is boldogítani fogja a társadalmat. Nos, a kétségbeesett helyzetben ez az értelmiségi elit kerül Magyarországon hatalomra, és a hatalom birtokában tényleg társadalom-mérnökösödést kezd el játszani, vagyis elkezd elvenni az országnak a teljes átgyúrását. Hogy pontosan érzékeljék, hogy mennyire abszurd a helyzet, a vörös diktatúrának szinte minden napján több tucat, vagy akár néha száz fölötti rendelkezés született arra nézve, hogy mit kell csinálni, mit tilos csinálni, ki az, akire most ez vonatkozik, hogyan kell az egészet átalakítani, a tulajdontól kezdve az emberek gondolkodásáig, a vallásosságtól kezdve a kultúráig, az intézmények és egyebekig. Tehát Magyarországon ekkor nem Nyugatra figyelve, hanem – éppen ez a nagy különbség – Keletre figyelve egy olyan diktatórikus megoldást kezdenek működtetni, amely szükségképpen vezet arra, hogy a boldogítani kívánt társadalom szinte totálisan szembekerül ezzel a mérnökösökkel, és nem véletlen, hogy ebből a terror következik. Mint ahogy minden világmegváltó édes és hamis gondolat előbb-utóbb diktatúrává válik, hogy akár erőszakkal is boldogítsa azokat, akik esetleg erre nem tartanak igényt. 1919 ebből a szempontból lényegében a francia forradalom örököse volt, bármelyik

olyan típusú forradalom örököse, amely, ha arra volt szükség, akkor megrövidítette egy fejjel az embereket, hogy elfogadtassa saját eszméit, saját elképzeléseit a tökéletes világról. Ennyit erről az eseménysorról. Ennek következtében ez a forradalomnak nevezett puccs, amelyik végső soron politikailag puccsszerűen került hatalomra, úgy került be a magyar történelembe az elmúlt fél évszázadban, mint egy hatalmas nagy emberiségi kísérlet arra nézve, hogy Magyarországot felemeljék a világ élvonalába. Ez a fajta emberi kísérlet teljesen ellentmond minden józan észnek, minden lehetőségnek, hiszen az élvonal vagy a vezetés a keresztyén gondolkodás szerint: aki első akar lenni közöttetek, legyen mások szolgálatára. Itt nem erről volt szó, itt aki első akart lenni, az szolgává tette az összes többi a saját maga dicsőségének az építése útján, és nem véletlen, hogy ez az eseménysor végső soron abba a terrorba torkollott, ahova egy ázsiai elemet is behoztak. Magyarországon 800 év óta, illetve a török óta, 300 év óta nem ismert módon túszokat szedtek, olyan emberi megoldásokat alkalmaztak, amelyek végső soron az elemi jobbiztonságot, az emberek egyéni életének, vagyonának, megélhetésének a biztonságát veszélyeztették. Az, ami itt történt, sok embert arra készítetett, hogy meg kellett alkudnia, mert a háború után összeomlás volt. Sokan tehát megalkudtak, visszahúzódtak, és éppen ezért nagy az érdeme azoknak a keveseknek, akik bátran szembeszálltak ezzel a rendszerrel, végső soron mi most rájuk emlékezünk.

Kiss Gy. Csaba:

– Köszönöm szépen. Ezután Szakály Sándort kérdezem erről, aki szintén a két háború közötti korszaknak a kutatója, úgy emlékszem, hogy 19-cel is foglalkozott.

Szakály Sándor:

– 1919-cel is foglalkoztam, többen jelen voltak, amikor egy szíves meghívásnak eleget téve 1919 kapcsán az akkori Vörös Hadseregről és tisztikaráról beszéltem, mert 1919 egy nagyon sajátos helyzetet jelent, és ha az alapkérdésre térnék vissza, akkor azt kell mondanom, hogy ha jól meggondoljuk – függetlenül attól, amire Tökéczki László mutat, hogy mennyi ideig lehetne beszélni a témáról, és mennyi mindent írtak –, azt mondhatnám, hogy igazán alaposan mégsem írták meg 1919 történetét. Úgy gondolom, hogy bizonyos részkérdésekben eléggé elfogultan nyúltak a témákhoz, és most legyenek elfogult önmagammal szemben, és hadd utaljak arra az egykor elhangzott előadásra, illetve saját kutatásaimnak erre a kis részletére, hogy hosszú időn keresztül például a 19-es Vörös Hadseregről nem írtak, mert kiderült volna, hogy a Vörös Hadsereg nem volt annyira vörös, mint ahogy mondták. Ha valaki megnézte a korabeli munkákat, vagy az 50-es, 60-as vagy a 70-es években megjelent munkákat, akkor említenek néhány olyan személyt például, aki hadügyi népbiztos volt vagy népbiztoshelyettes, vagy politikai komisszár, Vágót, Landlert és még néhány nevet, Stromfeld Aurélt, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökét nem lehetett kihagyni, utána azonban nincsenek nagy nevek. Az ember végignézi az adatokat, és kiderül, hogy a Vörös Hadsereg vezetőinek döntő többsége később a két háború közötti Magyar Királyi Honvédség katonai vezetését alkotta. Hiszen 19-ben olyan katonai vezetők vannak a Vörös Hadseregnek, mint Sztojakovics Demeter, aki később Sztójay Döme néven Magyarország miniszterelnöke, vagy olyan katonai vezetők vannak, mint Jány (akkor még Autzinger) Gusztáv, vagy Szombathelyi Ferenc, Nagy Vilmos, és lehetne tovább sorolni. Ha 1919-ben a későbbi utódok által pozitívnak tekintett részeiről sem lehetett bizonyos

dolgokról írni vagy beszélni, mert ez esetleg szégyenfoltnak tűnik a vörös múlton, akkor nyilvánvaló, még kevésbé lehet írni arról, hogy mi történt, hogy ezzel a 19-es tanácsköztársasági vagy kommunikációval több ezren, több tízezren, netán százezren fordultak szembe, ha nem is úgy, mint adott esetben Dunapatajon, ahol mindenki kaszára-kapára és egyébre kapott. Azért az is kiderült azoknak a kutatásaiból, akik vizsgálták a helyi eseményeket és a környéket, hogy itt nem jól felszerelt ezrek álltak szembe az ide jövő vöröskatonákkal vagy vörösörökkel. Hanem azzal a helyi lehetőséggel bírva, lőfegyverek mellett minden mással – bocsánat a kifejezésért, de egykoron, ahogy mondani szokták: Dózsa parasztjai, miből lehet fegyvert készíteni –, a másik dolog pedig az, hogy 1919 a magyar történetírásban még akkor sem kapta meg – idézőjelben mondom – a „méltó helyét”, amikor azt gondolták, mert mondjuk kiderült az 50-es években, hogy a salgótarjáni hőssé lett Rákosi Mátyás mégsem volt akkora hős, és mégsem ő vezette csak a Tanácsköztársaságot. Kiderült, hogy azok, akik fölkerülhettek arra a bizonyos piederstálra, azoknak egy része épp a Szovjetunióban lelte halálát, és kiderült, hogy a kommün vezetőinek döntő többségét nem Horthyék és a fehérterror pusztította el, hanem Sztálin és a vörösteror. Ez is egy sajátos ellentmondás. Ez a sajátos helyzet azt jelentette, hogy 1919 egyszer pozitív volt az értékelésben, egyszer nem. De azt is hozzá kell tenni, hogy például a Magyarország hadtörténetéről készült kétkötetes munka, mint minden történeti összefoglaló munka, általában közeledve a XX. század végéhez egyre inkább a hozzánk közel eső időszakoknak ad nagyobb teret, és a honfoglalás jóval kisebb terjedelmet kap egy ilyen munkában. 1919 130 napja nagyobb terjedelmet kapott, plusz a spanyolországi önkéntesek harca 1936 és 1939 között, mint az egész két világháború közötti korszak. 25 év meg 133 nap között jelentős különbség van, és én azt hiszem, hogy 80 évvel az események után is érdemes lenne – ha szabad így mondani – 1919 történetét szakszerűen megírni. Nekem van egy olyan véleményem, és ezzel lehet egyetérteni vagy nem, hogy a mi múltunk a számunkra kedvező vagy általunk elítélt elemeivel együtt is a miénk, ezt vállalni kell. Mi sem ma, sem korábban, sem későbbben nem voltunk abban a helyzetben, mint a két Németország 1949 és 1989 vagy 1990 között, hogy minden jó Kelet-Németországban zajlott le, és minden negatív Nyugat-Németországban. Tehát nekünk az egészet kell együtt vállalni, és nagyon jó lenne, ha 1919-cel is egyre többen foglalkoznának, és próbálnák meg bemutatni, hogy valóban miért jött létre ez a diktatúra, mi hozta létre, milyen támogatottsága volt. Azt hiszem, a támogatottsága – éppen itt, és a Dunapataj környéki események is azt mondják – nem volt nagy. Gyakorlatilag egy bizonyos erő tette lehetővé egyáltalán, hogy ez működjön, és ha alaposan megnéznénk, főleg a kisebb településeken, a történeteket, akkor kiderülne, hogy a vörösőr korábban csendőr volt, a direktórium elnöke korábban jegyző volt, és kényszerű dolog volt számára, és az volt az első lépése, amikor tehetette, hogy akit a falu megválasztott a direktórium elnökének 1919-ben, előtte bíró volt, és utána is x éven keresztül, 1942-ben pedig fölterjesztették, hogy kapja meg a Nemzetvédelmi Keresztet, amit akkor hoztak létre, az 1919-es tevékenységéért. Azt hiszem, hogy ezek a részek vagy elemek, amelyekre a magyar történetírás igazán kevés energiát és időt fordított.

Kiss Gy. Csaba:

– Köszönöm szépen. Eszembe jutott tegnap, mert kerestük a Duna Televízióban az 1994-es felvételt, hogy talán vannak, akik emlékeznek rá. 1994. szeptember 16-án a Középeurópai Magazin bemutatót a megemlékezésekből, az emlékmű visszaállításáról részletet, és volt egy nagyon érdekes részlete ennek a műsornak, egy tanú bemutatása. Interjú Széll Károly bácsival, aki azóta már eltávozott közülünk, aki akkor éppen 97 éves volt. Azt

szeretném megkérdezni Báráth Jánostól, aki néprajzkutató és történetíró is, és nyilvánvalóan sokat foglalkozott a történeti és néprajzi források jelentőségével, típusaival, hogy vajon az emlékezésekből – most is hallottunk itt egy naplórészletet – 80 év távlatából nagyon nehéz személyes hangvétellő visszaemlékezéseket találni? Hol lehetnek még források, hiszen azok az emberek eltávoztak már szinte egytől egyig, akik valamire emlékezhetnek. Mire támaszkodhat a történelmi emlékezet kutatója? A történelmi emlékezet részben szociológiai, részben történetírói, néprajzi, antropológiai kérdés.

Báráth János:

– Az emlékezetnek nagyon kevés dokumentuma maradt fenn. Úgy fogalmazhatnánk ezt a dolgot, hogy a néprajzkutatás elmulasztotta ennek a parasztháborúnak a hagyományba való átmentését, pontosabban a hagyományban való megjelenésének a rögzítését. Erre korábban sokkal nagyobb lehetőség lett volna. Úgy gondolom, hogy a 60-as években, a 60-as évek vége táján – akkor már néprajzkutatóként működtem – 1968-tól és az 1970-es években is még éltek azok, akik ennek részesei voltak. Valóban lehetett volna sok emlékezést összegyűjteni, de ezt nem tettük meg, legalábbis én nem tettem meg, és azt hiszem, hogy kevesen voltak, akik ilyennel akkor próbálkoztak. Azt hiszem, hogy még nem késő, bár azok már nem nagyon élnek, akik ebben a háborúban részt vettek, viszont pontosan azt lehetne vizsgálni, hogyan csapódik le ez az utódok emlékezetében, meg kellene ezt a következőkben próbálni. Azért sem foglalkoztunk igazán annak idején ennek a kérdésnek a kutatásával, mert igen nagy félelem volt ezen a tájon. Ezekről a kérdésekről nehéz volt beszélni, és azok, akiket ez érintett, különösen féltek. Főlidézek egy régi néprajzi gyűjtéséből egy emléket. Valamikor az 1970-es évek elején, nagyon fiatal néprajzkutató koromban az egyik kalocsai szálláson annak rendje-módja szerint néprajzi kutatást végeztem, egy családdal beszélgettem. Többen voltak a család tagjai közül jelen, és tudom, hogy alaposabban alászállunk a témában, családszerkezet, meg vagyon, régi gazdálkodás, efféle kérdésekről volt szó, és valami nem stimmelt a képpel. Próbáltam a családot rekonstruálni száz évre vissza, és olyan zavart volt az egész család, amikor kérdeztem, hogy a nagypapa hol is volt ebben a képben. És akkor töredelmesen bevallotta az egyik asszony nekem, hogy ő, hát a nagypapa fiatalon meghalt, fiatal házasember volt, ő volt az egyik, akit Szamuely Kalocsán a főutcán fölakasztott. De ezt olyan riadtan adta elő nekem ez a család, hogy máig nem tudom elfelejteni azokat a szemeket, ahogy ezt nekem elmondták, hogy no lám, most itt egy idegen, és ezt be kell vallani, ilyen furcsa dolog ez. A másik, hogy a kalocsai vérengzés, Szamuely vérengzése, akasztásai, azt hiszem, nagyon megfélemlítettek az embereket, ilyen értelemben elérte a célját, és főleg az értelmiséget. Sokfelé jártam a Kárpát-medencében és sok emberrel beszélgettem az elmúlt harminc évben, de olyan félelmet, mint amit a régi kalocsai értelmiségi társadalomban tapasztaltam, szinte sehol nem találtam. Ennek egy nagyon jó példáját említeném. Van egy nevezetes könyv, Winkler Pál kalocsai történetének kis piros könyve, 1927-ben jelent meg. Járva-elve Kalocsán itt is találtam egy példányt, ott is találtam. Az értelmiségi családokban úgy illett, hogy ez a könyv meglegyen, annak idején megvették a két háború között. Aztán volt, hogy eladták, én vettem egyet. Kiderült, hogy minden példányban ki van tépve a 19-es eseményről szóló néhány oldal. Végül én úgy szereztem példányt, hogy valahol Pesten egy antikváriumban vettem magamnak egy újat, ami más tájon volt forgalomban, és ezt végül megmagyarázta nekem egy régi vágású kalocsai értelmiségi hölgy annak idején, hát hogyne lenne kitépve, mert valaki ezt elterjesztette, hogy így kell csinálni. 1944 végén, amikor jöttek az oroszok, akkor valaki – gondolom a nagymisén – elmondta a szomszédnak, az továbbadta, hogy

ezt így kell csinálni. Minden valamirevaló kalocsai értelmiségi család hazament, és kitepte a 19-es fejezetet, mondván, hogy ha az oroszok jönnek, majd leveszik a polcról, és akkor meglátják, hogy benne van 1919. Tehát ez olyan abszurd félelem, amilyennel másutt nem lehet találkozni. Attól függetlenül, hogy ilyen tudatos kutatás nem történt arról, hogy a régi emlékezetben hogyan él ez a parasztháború, azért a családomban lévő emléket hadd elevenítsem fel, illetve utaljak arra, hogy a népi humor a legnehezebb esztendőkből és időszakokból is élt. Arra szeretnék célozni, hogy ezt a fölkelést a nép – legalábbis a környéken, nem azok, akik pontosan részt vettek benne, mert azoktól nem hallom, de a környezet –, ezt a harcot gatyás háború néven emlegeti. Ez egy rettentően találó kifejezés, mert az ember megszokta, hogy a háborút katonák vívják, akik egyenruhában vannak, itt pedig olyan emberek lövöldöztek, mentek háborúzni, akik gatyában jártak. A gatyán én azt a ruhát értem, ami 1919-ben kendervászonból készült, ami megragadta a szemlélőt, hogy itt gatyában vívják ezt a háborút, és gatyás emberek járkálnak puskákkal és egyéb fegyverekkel. A nép ráragasztotta ezt a kifejezést, hogy gatyás háború, ez nagyon találó a parasztháború XX. századi változatának a megjelenítésére. Ezt a kifejezést az öregapámtól nagyon sokszor hallottam gyerekkoromban, mert ő még találkozott ezekkel a gatyás parasztokkal, akik éppen menekültek, mert tudjuk, hogy dél felé menekültek, a demarkációs vonalon túlra, és az öregapám valahol a halasi határnak a csücskében gyerekeskedett, és látta őket, meg is szólították őt, hogy merre kell ott átmenni, és mint nagy élményét adta elő nekem, hogy a gatyás háborúból ennyi emléke maradt. Én erre a kifejezésre hívnám fel a figyelmet, mint a népi emlékezetben megőrzött kifejezésre.

Kiss Gy. Csaba:

– Köszönöm szépen. Azt hiszem, az egész 19-es magyarországi kommünnek egy nagyon lényeges eleme, hogy éppen azok emeltek fegyvert a Tanácsköztársaság ellen, akiknek a nevében a Tanácsköztársaság – vagyis a szegényebb, az alsóbb néposztályok, parasztok, munkások – úgymond létrejött. Úgy gondolom, hogy ez a mindenkori kommunista diktatúrának jelentős vonása – és ezt Nyugaton sokszor nem akarják ma sem megérteni –, hogy a kommunista ideológiának és frazeológiának nincs valóságértelme. Nem lehet szembesíteni a valósággal, lényegében eszköz az uralom fönntartására. De kérem, hogy itt folytassuk, ahol Bárh János befejezte. Pastyik Istvánt kérdezem, hogy miképpen állunk a pataji források lehetőségével? Gondolom, Dunapatajon se mertek volna az 1960-as vagy 70-es években dicsekedni azzal, hogy mit tettek 1919-ben a vörösteror ellen. De talán azért vannak olyan típusú források vagy megemlékezések, amelyekre érdemes fölhívni a figyelmet.

Pastyik István:

– Pataj 1919-es kutatásának a következő jelentősebb forrásai vannak: az egyik, ami nyomtatottan már megjelent. Az 1970-es, 80-as években megjelent valamennyi tudományosan elemezhető anyagot Romsics Ignác foglalta össze és tette rendbe. Itt van a kezemben a Bács-Kiskun Megyei Levéltárnak egy rangos sorozata, az 1980-as évek elején jelent meg ebben a *Duna melléki ellenforradalom* című 70 oldalas tanulmány, amelyben Romsics Ignác először és nagyon tárgyilagosan rakta helyre ezt az időszakot. Addig ugyanis hol jobbra billent az értékelés, hol balra, de azt a józan, tárgyilagos helyrerakást nem tudta senki elvégezni, és Romsics Ignác ezzel egy csapásra és mindmáig helyesen, értékelhetően rakta

helyre ezt a kérdést. Romsics Ignác minden nyomtatott és legépelt anyagot összegyűjtött, ami tanulmányába beleillett. Elképzelése az volt, hogy egy nagy keretképet adjon erről az egész dolgról, tanulmányának egyik legszebb mondata így hangzik: „Az ellenforradalom elsőnek Dunapatajon győzött.” Tehát az, aki ennek a Duna melléki több mint száz kilométeres hosszúságú és mintegy olyan 50 kilométer szélességű vonulatban mindent megnézett, föltérképezett és összegzett, akkor nyilvánvaló, hogy ez az állítás igaz, hogy minden olyan megközelítés, amely nem Patajról indítja ezt a témát, az felületes hozzányúlás a témához. Patajról nagyon gazdag anyag van. Egy része az elmúlt 80 évben megjelent forrásoknak a morzsái, azokat kell a kutatónak összegeznie. Ez nyomtatott anyag, amelyről összefoglaló munka még nem jelent meg. Ugyanebben a kötetben én csak egy vékony szeletét dolgoztam föl. A *pataji katolikusok és a Tanácsköztársaság* címmel, amely 20 oldalas anyag, de ez is csak az egésznek egyetlen szelete. Nem lehetett másképpen. Gyakran kérdezték tőlem, hogy mikor jelenik meg Patajról ez-az. Mondom, reménytelen eset, és akkor még reménytelenebbül szoktak rám nézni: ugyan már, hát mi van Pataj történetével, azon belül a 19-es történetével? Azt kell tennie az embernek, amit Szakály Sándor csinált, hogy szinte személyenként lebontani és kikutatni ki, hol, mit csinált, ki honnan indult, hová jutott el, és ebből a sok-sok ezer adatból kell aztán összehozni azt a képet, amely alapjaiban megingathatatlan. Minél alaposabb egy történelmi kutatás, annál kevésbé megingathatatlan. A helytörténeti kutatásoknak egyik nagy előnye ez, föltéve, ha azt valaki alaposan végzi, én az atomkutatáshoz szoktam hasonlítani. Vannak a világmindenségben is nagy törvényszerűségek, épp olyan törvényszerűségek mutatkoznak meg a magunk munkáiban, amikor egy-egy részletkérdést nézünk. A törvény az atomra is érvényes. Tehát nagyon-nagyon sok kutatást kell végezni az országban ahhoz, hogy ezek a kérdések aztán végül is összeálljanak egy olyan nagy munkában, amely folytatása annak az összefoglalásnak – ismétlem, a kutatási lehetőségek tágak –, amelyet Romsics Ignác végzett el. A pataji kutatással kapcsolatosan megemlítem, hogy nagyon jó levéltári forrásanyaga van Patajnak. Aligha tudják a jelenlévők, hogy Pataj történeti kutatása olyan, mintha az ember páholyban ülne, mert 40 irat-folyóméternyi Pataj történetének a kutathatósága. Nemcsak 19-ről szólok, hanem egyáltalán Pataj kutatásának a lehetőségéről. Egy neves levéltáros azt mondta nekem, még Debrecennek sincs olyan jó anyaga a feudalizmus kori időre. Képzeld el: a 40 iratfolyóméter annyit jelent, hogy az iratokat egymás mellé élre állítva 40 méter hosszú, de ez csak az 1945-ig szóló anyag. Azon belül is én már 40 évvel ezelőtt megnéztem a pataji anyagot és nagyon szép anyag van róla, óráról órára és majdnem személyekre fölbontva össze lehet állítani a pataji 19-es eseményeket. A harmadik dolog, és ebben kapcsolódom most ide, hogy mi van az élő hagyománnyal, a beszélt történeti forrással? Apám Patajon volt sokáig, én is Patajon születtem, egyetemi tanulmányaim végeztével elhatároztam, hogy Patajjal foglalkozom, és itt volt a 19-es téma. Érvényesült az, amit Bárh János mondott. Előtte elhallgattak az emberek. Volt, aki azt mondta – pedig szereplője volt az eseményeknek –, nem beszélek róla. Hosszú évek kellettek, míg az illető aztán végül is megnyílt előttem. Sőt aztán komoly dokumentumokat gyűjtöttem a Pataji Múzeumba. Az emberekben benne volt a rettenetes félsz. Gondoljunk arra, hogy amikor valakit a gulárról vagy a szovjet hadifogolytáborból hazaengedtek, lelkére kötötték szinte terrorisztikusan, hogy ha beszélni mer, baj lesz. Én beszéltem olyan patajival, aki megjött a második világháború utáni fogságból, és a felesége bevallotta, hogy soha nem beszélt a férje arról, hogy ott mi történt. Három évtized múlt el, mire mert beszélni. Képzeld el, hogy Szamuely, aki eszelen terrorizmussal, szadista módon kapta el és végeztette ki az embereket, hogy utána Pataj szinte megdermedt ebben a visszaemlékezésben. Az első világháborúban több száz ember maradt ott, a pataji családok java részét érintette. Nézzék meg az első világháborús pataji emlékművet, tele van nevekkal, tehát részint a férfilakosság java része eltűnt Patajról, aki

itt maradt, és részt vett az eseményekben, amely egy túlkapás miatt robbant ki Patajon – a túlkapásokra mindig vigyázni kell –, és a fölkelés leverése után itt akasztottak, szemben velünk, Szamuely. Ebben a terebben volt. Tehát ez a rettenetes félelem megülte Patajt.

Kiss Gy. Csaba:

– Még 1992-ben, amikor az *Új Magyarország*nak készült cikk, még akkor is találkozott az újságíró a félelem jeleivel. Ott szeretném folytatni, hogy munkáiban Romsics Ignác kitűnő kutatásokat végzett, és azt lehet mutatni, hogy az ő kutatásai – mondom némi iróniával – a valóság győzelmét jelentették. Azt hiszem, a munkaadói meg a levéltári előljárói Kecskeméten annak idején azt szerették volna, ha az akkor fiatal Romsics Ignác bebizonyítja, hogy Dunapatajon kuláklázadás volt, hogy ezt Dunapatajon az arad-szegedi ellenforradalmi kormány titkos kiküldöttei, földbirtokosok, reakciók szervezték. És Romsics Ignác bebizonyította, hogy ez parasztfölkelés volt, és emlékszem, 1992-ben megkérdeztem, hogy miképpen minősítené a pataji eseményeket, egyetért-e azzal, hogy népfölkelés. Kicsit gondolkozott, azt mondta, hogy tulajdonképpen igen. Szamuelyról annyit, hogy én családi hagyományból csak úgy hallottam emlegetni: a pataji hóhér. Amikor Széll Károly bácsit arról kérdeztük – nem tudom, hogy bekerült-e a tévériportba 94-ben –, hogy milyen ember volt ez a Szamuely, kicsikét elgondolkodott, szellemileg teljesen friss volt, és azt mondta: hát olyan „haramiaforma”. Azt hiszem, találó leírása volt Szamuely Tibornak. Miután néhány kézikönyvbe belenéztam, bizony egyik kézikönyvben sem találtam azt, hogy Dunapatajon kezdődött ez a mozgalom, a 19-es parasztfölkelés. Idézem az 1992-es, Bertényi Iván és Gyapay Gábor által írott *Magyarország rövid történetét* – azóta megjelent új kiadásban is –, ahol Gyapay Gábor azt írja: a legsúlyosabbnak a Kalocsa környéki parasztmegmozdulás bizonyult, mármint a kommün ellen, ahol az erőszakos besorozások ellen tiltakoztak: *„A megmozdulások leveréséhez Szamuely Tibor kapott megbízatást, ő a forradalmi terror eszközeivel felszámolta a mozgalmakat.”* 19 embert kivégeztetett a Szamuely elnöksége alatt működő Vörös Hadsereg rögtönítélő törvényszéke. Hogy pontosan hol, nem világos, mert tudjuk, hogy kivégzések Kalocsán és Patajon is voltak. Bihari Péter: *A XX. század története fiataloknak* című munkájában azt írja, hogy a *„Kalocsa–Paks környéki parasztfelkelés napokig tartó harcokkal járt, és csak a Szamuely Tibor vezette vörös küllöntmény terrorja teremtett rendet”*. Persze, ha ezt „rendnek” lehet mondani. *„Az itt kivégzett felkelők száma meghaladta a 60-at.”* Salamon Konrád történelemkönyve középiskolák 4. osztályai számára 1994-ben Duna-melléki felkelésről beszél: *„A felkelést Szamuely Tibor és terrorlegényei éppoly kegyetlenül elfojtották, mint a ludovikás tisztinövendékek fölkelését a fővárosban. A vörösterort alkalmazó Szamuely a Duna-melléken több mint 50 embert végeztetett ki, egyedül Kalocsán 27 főt.”* És ami nagyon tanulságos, hogy egy nagy reprezentatív képeskönyv jelent meg kb. három évvel ezelőtt *A magyarok krónikája* címmel. Ebből a vörösterort kegyetlenségei hiányoznak a fehérterror mellől, én úgy gondolom, hogy a kettőt csak együtt lehet megítélni, és mind a kettőt természetesen negatívan kell értékelnünk. Nem tudom, hogy a Duna melléki fölkelés jelentőségét hogy látják a történészek?

Tókéczki László:

– Azt hiszem, ha megnéznénk, hogy honnan Kalocsa előnye Patajhoz képest, akkor abból, hogy Kalocsa ellenforradalmi fészek, mert egyházi központ. Ezt nem is kell magyarázni, nyilvánvaló, hogy egy ilyen helyen a kommunisták ellen a klerikális reakciótól

kezdve minden működött. Nyilvánvaló, hogy ezt sokkal alkalmasabb magyarázatnak látták, mint azt, hogy mondjuk egy átlagos magyar alföldi községet tegyenek meg kiindulópontnak, ahol esetleg kiderül, hogy nem lehet egyszerűen izgatásnak tekinteni. Ez az egyik dolog. A másik dolog pedig az, és arra reagálnék, hogy „haramiaforma ember volt”: Feltehetőleg igen. De azt hiszem, hogy ebben a történeti viszonylatban két világ találkozik. Nem véletlen, hogy éppen a falusi, a földműves, a paraszti világ érezte meg elsőnek – nem csak itt egyébként, a kommunizmus minden térségében – azt, hogy itt egy olyan rendszerről van szó, amely beleszól az emberek legintimebb magánéletébe is, egyszerűen megakadályozza tulajdonképpen azt a parasztemberi önállóságot, autonómiát, ahol a munkától kezdve a kisközösségeknek a szabad szerkezetén működik, és ez – mondhatnám teljesen pozitívan értelmezve a dolgot – egy tősgyökeres olyan világ, amelyik a maga normái, hagyományai, rendszere szerint szeretett élni. Szembetalálkozott a gyökértelen értelmiséggel, aki tulajdonképpen bárhol a világon azt a földi paradicsomot szolgálja, ami lebeg a szem előtt, hogy megvalósítható vagy nem, az nem érdekli, viszont az oda vezető úton kíméletlen, és egyszerűen úgy viselkedik, mint ahogy minden kommunista komiszár működött. Éppen ez a gyökértelenség, hogy nem kötődöm sehova. Tulajdonképpen a világforradalmat szolgálva, az, hogy most itt öldöklök, vagy éppen 200 vagy 500 vagy 1000 kilométerrel odébb, az teljesen mindegy. Az egyik kollégám említette – azóta sem került kinyomtatásra – azt a Lenin által írt levelet, amely akkor született, amikor a szovjet Vörös Hadsereg megtámadta Lengyelországot. Lenin utasítást adott arra, hogy az elfoglalt lengyel területeken lehetőleg minél több embert agyon kell lőni. Ha ez nem történt meg, akkor tiltakozott, hogy miért nem tették meg, hiszen ez a módszer azt jelenti, hogy akkor az emberek megtanulják, hogy ki az úr a házban. Tehát, ami Dunapatajon történt, az nem volt véletlen. Lenin legjobb magyar tanítványai úgy jártak el, hogy emberiség és egyéb szempontok nem játszottak szerepet. Itt két olyan világ találkozik, amelyik nem véletlenül természetes módon lesz a későbbiekben is egymás ellensége. Gondoljunk bele, hogy már az eredeti valláspótlékot jelentő szocialista próféta, Marx is eleve megmondta, hogy a paraszti világ, a falusi nép az ellenség, mert az sötét, olyan dolgokhoz ragaszkodik, amit egy felvilágosult értelmiségi el sem fogadhat: valláshoz, tulajdonhoz, családjához meg egyebekhez. Tehát az, ami itt történt, a gyakorlatban, az elméletben jóval korábban már megszövegeződött, és lényegében megvolt a forradalmi terror ideológiája, illetve eszmerendszere, amelyen ezek az emberek minden kímélet nélkül a gyakorlatba tették át.

Szakály Sándor:

– Az volt a kérdés, hogy vajon Dunapatajra miért nincs utalás. Idéztem néhány történelmi munkából. Ez elgondolkoztatja az embert arról, hogy vajon egy történész, ha dolgozik, az körülbelül milyen eredménnyel jár, és a közgondolkodásba mi kerül bele, és itt még nem is csak a közgondolkodásról van szó, hanem a kollégák vagy a szakma iránt érdeklődőkről. A sokszor említett, távol lévő barátunknak, Romsics Ignácnak a könyve 1982-ben jelent meg az Akadémiai Kiadónál, és nagyon gyorsan elfogyott. Ebben a könyvben Dunapataj szerepe ebben a tanulmányban is megtalálható. Akik ebből a munkából értesülnek erről, azok tudják, hogy Dunapatajon kezdődött ez a mozgalom. Itt volt ez a – nekem nagyon szimpatikus – gatyás háború, és kiderült, hogy akik tankönyvet írnak, nem nyúlnak ehhez a munkához, vagy ők is úgy vannak vele, hogy Kalocsa egy nagyobb település, amire Tókéczki László utalt, hogy egyházi központ és így tovább. Miért mondjuk azt, hogy Dunapataj és környéki ellenforradalom vagy parasztfölkelés vagy háború, mindegy ebben az értelemben, hogy minek nevezem. A másik pedig, legyünk őszinték, nagyon sokat

jelent az – én nem szeretem ugyan ezt a kifejezést –, hogy egy település miként képes a történelmét eladni és menedzselni. Erre a legjobb példa Puja Frigyes külügyminiszter volt, „eladta” Battonyát a korábbi időkben, mint az első felszabadult magyar települést. Ha az 1944-es állapotokat vesszük, akkor az Úz völgyébe 1944. augusztus 18-án jöttek be az oroszok, ha a trianoni határokat vesszük, akkor sem Battonya volt ez; utána a külügyminiszter úgy gondolta, ennek megvolt a lehetősége, hogy ő 25-ször megírja, ez hangozzék el, és amikor én egyszer azt írtam a szerzőkről, hogy a szerzők nagyon helyesen utalnak arra, hogy nem Battonya volt az első település, az akkor már nyugalmazott Puja Frigvestől kaptam a szerkesztőségemen keresztül egy levelet, és azt írta: de igen, mert Brezsnyev elvtárs 1970-valahányban is küldött egy üdvözlő táviratot Battonyára. Azt válaszoltam neki, hogy számomra a főtítkárnak üdvözlőlevelei nem jelentenek történelmi forrást. Nyilvánvaló, ha Dunapatajnak a Romsics-féle kötetten kívül jól megírt története van, vagy sok minden más megjelenik róla a sajtóban, a televízióban és másutt elhangzik, akkor talán egy picit belekerülhet jobban a közgondolkodásba. És talán akkor azt mondjuk, ha pontosak vagy hitelesek akarunk lenni, akkor azt mondjuk, hogy ez itt történt, innét indult, itt tartott legtovább és így tovább. Én ezzel nem felelősséget akarok fölvetni. És itt van a másik nagy gond, hogy erről az eseményről, mint kiderült itt, Bárány János említette mint néprajzos, hogy miként próbált esetleg a hagyománynak utánanyúlni, hosszú évtizedeken keresztül nem hogy nem lehetett, de jobb volt nem szólni, és nem biztos, hogy Dunapatajnak erre lehetett büszkének lennie 1989-ig, 90-ig. Ez megint egy nagyon lényeges szempont, és nyilvánvalóan hosszú időnek kell eltelni ahhoz, amíg esetleg egy lexikonban a 19-es ellenforradalomról lesz szó, oda lesz írva, hogy kérem, az első fegyveres megmozdulás, és az, amikor néhány napra ezt a rendszert egy helyen meg lehetett dönteni, az itt történt.

Tókéczki László:

– Csak annyit szeretnék ehhez a fejtegetéshez hozzátenni, ami nagyon-nagyon általánosítható példaként meggyőzhet mindenkit arról, hogy hogyan működnek az ilyen folyamatok. Nem olyan régen egy kutatás kapcsán többször fordultam a *Református egyháztörténelmi lexikon*hoz bizonyos életrajzi adatokat keresve, és legnagyobb meglepetésemre – gondolják el, ez hivatalosan az egyház kiadványa volt –, kerestem egy György Endre nevezetű embernek az adatait, aki az elszakított kárpátaljai egyházmegyének, pontosabban egyházközségnek az első főgondnoka volt, alapító tagja volt a Református Világszövetségnek stb., több egyházi funkciója is volt, és kérem, György Endre nincs benne ebben a lexikonban. Viszont benne van György Aladár, a testvére, akiről ez a lexikon is azt írja meg, hogy az első népszerűsítője volt a marxista eszméknek Magyarországon. Így kell látni ezeket az összefüggéseket, merthogy ezek a korábbi realitásokat mutatták.

Kiss Gy. Csaba:

– Köszönöm szépen. Az jutott eszembe, hogy a Duna Televízióból a hét elején föl hívtak, hogy Dunapatajról nekem nincs-e fényképem, mert az ő archívumukban nincs. Mondtam, hogy föl kell hívni a Magyar Távirati Irodát. Beszéltek a Magyar Távirati Irodával, az archívummal, és kiderült, hogy ott sem bírnak emlékekkel Dunapatajról, talán valami 19-es szereplőről van fénykép. Nagyon érdekes volt, hogy mikor az ifjú hölgyek a szerkesztőségben elkezdték keresni a Dunapatajjal kapcsolatos dokumentumokat, 1919-re vonatkozóan senki sem tudta, hogy 1919 és Dunapataj valahogy összefügg. Az, hogy Kalocsa

környéki, Duna–Tisza közi, ezt valamiképpen igen, de Dunapatajt nem tudták. Szeretném még megkérdezni Pastyik Istvánt, hogy valójában Dunapatajon miként láttad te, miképpen maradt meg az emlékezetben, tehát a beszélgetésekben, amit azért esetleg elmondtak, a fiatalabb nemzedék otthon beszélt-e erről? Hogy egy interjúkészítőnek, egy történésznek nem beszélnek, egy újságírónak nem beszélnek, én azt értem, mindenki elmondta, hogy mekkora volt a félelem. De lehet-e arról valamit tudni, hogy a családokban mit mondtak erről?

Pastyik István:

– Tapasztalatom is van erről, mert én tíz évig tanítottam gyerekeket általános iskolában és gimnáziumban. A gyerekek erről nem beszéltek. Féltek attól – gondoljuk el a Rákosi diktatúrát, utána jött a Kádár-féle puha diktatúra –, nem mertek beszélni. Történelemórán pedig ezt a kérdést helyretenni majdnem lehetetlenség volt. Volt néhány kellemetlenségem abból, hogy a gyerekeknek azt mondtam, hogy nem így van a dolog, egy-két dologra utaltam, de természetesen részletekbe bocsátkozni a tananyag hiányosságai miatt sem lehetett. A hivatalos Pataj a 40-es évekig ünnepelte, jöttek le Pestről, bandérium fogadta őket, nagy ünnepség, utána mély csönd, mindenkiben benne volt a félsz, mert sokan azt hitték az egyszerű emberek között, még ötven év után is, hogy 19 miatt elkapathatják őket. Hiába mondtam nekik, hogy az a világ már elmúlt, hogy emiatt meghurcolják, mert az apja vagy a nagypapa részt vett benne, nem mertek beszélni. A hivatalos közélet csak 1994 óta, amióta a Történelmi Emlékbizottság kezdeményezésével ismét helyre került az emlékmű Patajon, akkor kezdtek róla beszélni. A tananyagban nincs benne. Most lesz egy olyan iskolapolitika, amely a helyi tantervekre jobban akar támaszkodni, akkor remény van arra, ha a falukban megnézik a saját múltjukat, vagy akármelyik városban, több remény lesz arra, hogy ezek a kérdések a gyerekeknek a tudatában is úgy kerülnek helyre, hogy mire ők felnőnek, tárgyilagosan is, és saját történeti tudatukra hivatkozva át tudják plántálni ezeket a dolgokat. Összefoglalva: 1924-től, mondjuk 1944-ig, ment a hivatalos megemlékezés, utána nagy csönd, majd 1994-től rendszeresen, minden évben van megemlékezés. Történészek tudnak dolgokat helyrerakni, és majd ez valamikor belekerül a történeti összefoglaló munkánkba is. Most jelent meg egy neves történésznek a XX. századi Magyarországról szóló nagy monográfiája, sokat foglalkozott Patajjal, szintén úgy szerepelt, hogy Kalocsa környéki ellenforradalom.

Szakály Sándor:

– Annyit szeretnék hozzátenni, és ez megint egy általánosság, és egy picit kilépünk talán ebből, de én azt hiszem, hogy egy nagyon érdekes dolog, úgy érzem, hogy a mi XX. századi történelmünkben sajnos nagyon sok olyan esemény vagy nagyon sok olyan pont van, amikor kétféle történelem van, illetve lehet többféle is. Én úgy szoktam fogalmazni, hogy van a megírt és a megélt történelem. Tehát nagyon érdekes, hogy a családok miként éltek meg egy történelmet, és a családon belül, ha működik a kommunikáció, mit mondanak és mit hoz haza az ember az iskolából, és akkor lehet, hogy amikor próbálja fölmondani a leckét, akkor azt mondja a nagypapa, jól van, fiam, te ezt mondd el, mert erre fogsz ötöst kapni holnap az iskolában, de ez nem így volt. Ez nagyon lényeges szempont. Ahol képesek voltak a családok a megélt és a megírt történelmet párhuzamosan elplántálni a

gyerekekbe, ott nem okozott olyan nagy gondot, hogy a későbbi időben, amikor volt egy politikai váltás, a megélt történelem váljék megírt történelemmé az emberben.

Tókéczki László:

– A probléma az, hogy a XX. századi magyar megírt történelem hihetetlen módon szegényedett, illetve kopott ki a magyar köztudatból. Mi a 90-es évek elején a tanszéken is tapasztaltuk – én személy szerint néhány esetben utánamentem a dolognak –, hogy éppen a legjobban, leggondosabban nevelt gyerekek olyan családokból jöttek, ahol a szülők törődtek a gyermekükkel, például 1956-ról azok tudtak viszonylag a legkevesebbet. Ugyanis a szülők önvédelemből, a gyerek védelme érdekében egy csomó dolgot nem mondtak el, hogy ne legyen baj belőle. Éppen az olyan családokban tudtak a gyerekek többet, ahol a szülők ezt nem gondolták végig, úgy gondolták, hogy nem érdekes, mondták szabadon. Ez nagyon érdekes dolog, hogy éppen olyan esetekben nagy a történelmi emlékvészítés, ahol adott esetben éppen a gyermek, a család meg az önvédelem jegyében egy csomó dolgot nem mondtak el.

Szakály Sándor:

– Nagyon lényeges kérdés az is, hogy milyen közösségből – most a közösségen értem –, mekkora településről jött. Én egy kis faluban születtem, és töltöttem a gyerekkoromat, ott nem hallottam soha 1956-tal kapcsolatban más kifejezést, mint a forradalom. Tehát egy 800 lakosú faluban mindenki tudta, még adott esetben a tanácselnök és a párttitkár is, lehet, hogy amikor volt egy ünnepi beszéd, ami nem volt akkor jellemző, nem ezt mondták volna, de az emberek egymás között nem használták rá más kifejezést, mert azt természetesnek tartották.

Kiss Gy. Csaba:

– Köszönöm szépen, egy rövid megjegyzést engedjenek meg nekem. Foglalkozási ártalmam, hogy mindig Lengyelország jut eszembe összehasonlításképpen. Valójában Lengyelországban soha nem sikerült ezt a folyamatot megszüntetni, ott mindig tudták, hogy Katynban a szovjet NKVD végeztette ki a lengyel tiszteket. Azt hiszem, hogy mindannyiunknak, akik történelmi emlékezettel foglalkozunk ma Magyarországon, elemi és egyik legfontosabb kötelességünk, hogy ezt az emlékezetvesztést, amiről a kollégák beszéltek, ennek az okait, a mechanizmusait föltárjuk; mert tetszik, nem tetszik, talán Dunapatajon is már elmondták a nyilvánosság előtt, hogy a Kádár-rendszer volt az egyik leghatékonyabb a kommunista országok között a történelmi tudatnak a pusztításában. Pedagógus kollégák emlékeznek, hogy történelemből nem volt kötelező az érettségi például, és miután a beszélgetésnek a vége felé közeledünk, engedjenek meg néhány befejező megjegyzést. Tegnap is kérdeztem a Duna Televízióban Romsics Ignácot, nem sikerült igazából erre válaszolni, nagyon kevés volt az idő, hogy vajon annak mi az oka, hogy éppen Dunapataj volt a szikra, Dunapataj volt ennek a parasztháborúnak, népfölkelésnek, parasztlázadásnak a kiindulópontja. Romsics Ignác a 82-es könyvében is ezért hivatkozik kulturális, politikai kulturális hagyományokra. Itt az egyik magyarázat nyilvánvalóan azzal függ össze, hogy a Duna menti birtokos, maga ura, református hagyományú közsé-

gekben a szabadság értéke nagyon magas volt mindig. Hiszen Dunapatajon, azt hiszem, mindenki tudja, ugyan sajnos nem sikerült az első helyet megszerezni ebben a versengésben, de a világ második Kossuth-szobrát itt állították föl. Tehát a függetlenségi hagyomány nagyon erős volt.

Pastyik István:

– Néhány dolgot hozzáfűznék. 1704-ben Rákóczi tízezer emberrel itt tanyázott, több rendeletet adott ki. 1848 – Pataj 65 önkéntest adott Kossuth zászlaja alá, nagyon nagy volt 1848–1849-ben megint a szabadság utáni vágy. A következő nagy vonulat 1919. A történelmi hagyomány Patajon megvolt. A 19-es pataji ember nem felejtette el, hiszen a 48-at követő és a századforduló után is még nagyon virágzó Kossuth-kultusz Patajon a legnagyobb volt szinte a Dunától keletre, és ezek a hagyományok, ezek a biztos pontok vitték oda a pataji embert, aki a maga méltóságával, mezővárosi nyakasságával védte a maga igazát, védte a tulajdonát. Nem véletlenül került a 19-es emlékműre olyan sor, hogy „a család és a tulajdon szentségéért”. A másik: szovjet mintára a Tanácsköztársaság egy világforradalom lázában messianisztikus elképzelésben éltek a magyar kommunisták, és erőszakosan akarták a társadalmat átalakítani. Mint Tókéczki László is mondta: kicsapódott a magyar köztudatból a történelmi koroknak az emléke. Az, hogy minden diktatúra mire törekszik, mindegy, hogy milyen korról beszélünk, a világ melyik részéről, vedd el a világnézetét erőszakosan, vedd el a nyelvét és vedd el a történelmét.

Kiss Gy. Csaba:

– Talán befejezésül annyit, hogy valóban a 19-es megemlékezéseknek 1990 után kezdődött egy új szakasza. Emlékeztetnék itt Szalai Attila kéthasábos cikkére 1992-ből az *Új Magyarországból*, és emlékeztetnék Tóth Sándornak a lankadatlan erőfeszítéséért. Az akkori MDF-szervezetnek volt Patajon az elnöke, nagyon aktívan járult ahhoz hozzá, hogy 1994-ben az emlékmű ismét helyreállhatott, és közösen megemlékezhettünk 1919-ről. De azt hiszem, hogy minden ilyen megemlékezésnek akkor van értelme, és a mostani beszélgetésnek is, ha nemcsak visszafelé néz, hanem előre is. Én úgy gondolom, hogy még mindig lehet szóbeli forrásokat, dokumentumokat gyűjteni. Megkaptam a beszélgetés közben egy meghívónak a másolatát az 1939-es, tehát a 20 éves évfordulóról, az 1919-es eseményeknek a kultusztörténetét is össze kell gyűjteni, és valóban, ami talán az unokáknál és dédunokáknál még megtalálható, ezt mind össze kell gyűjteni, és abban a tankönyvben, abban a helyi oktatási fejezetben természetesen meg kell említeni, hogy 1919-ben mi történt, és mit vállalhat büszkén ma Dunapataj polgársága. Szeretném ezzel megköszönni barátaimnak, kollégáimnak a fölszólalását, hogy eljöttek erre a kerekasztal-beszélgetésre.

Kincses Károly

Fényképész-mester vagyok én, barátom, ennél a címnél soha nem vágytam többre

Egy kis húizhu Bérci Lászlóról

Bérci László (Buzi László) (Vésztő, 1909. március 7. – Baja, 1997. július 27.) fényképész. Apai nagyapja, egy régi erdélyi nemesi család sarja, kalaposmester volt Sarkadon, anyai nagyapja kovácsmester Füzesgyarmaton. Édesanyja Makai Erzsébet. Édesapja Buzi László, szintén fényképész, a nagybányai festőiskola tagja. Őt gyermekük volt. Öccse Barnabás, Buza Barna néven szobrászművész lett, Zoltán vezetéknevét Bánfira változtatva puskaműves lett, két húga, Erzsébet és Katalin a Bihari vezetéknevet vették fel. Katalin folytatta Vésztőn apja műtermében a munkát, Erzsébet színiiskolát végzett. Bérci László felesége Szecskó Piroska.

Vésztőn az első világháború idején az iskolákba hadikórházakat telepítettek. László 10-12 izraelita vallású fiúval, 8-10 református és 3-4 katolikussal együtt a zsidó elemibe járt. A család 1921-ben Sarkadra költözött, ott járta a polgárit. Apja közben megtanította a fényképezés alapelemeire. 16 éves korától, 1925-től fényképész-tanuló, majd 1926-tól Békéscsabán dolgozott Ábrahám Bélánál. Később Hódmezővásárhelyen Till Viktornál, Hajdúböszörményben Brassai Zoltánnál, Veszprémben Kollár Adolfnál. 1930-ban Budapestre került két évre, Brunhuber Béla műtermébe, majd Balatonfüredre, Kurzweil Frigyes özevegének a műtermébe, ahol a műtermi felvételek mellett a riportos képek készítésére is megtanították. Itt fényképezte az öreg Asbóth Oszkárt és Bláthy Ottó Tituszt. Amikor visszatért a fővárosba, a Hársfa utcai kollégiumban lakott, többek közt Kovács Imre népi íróval együtt. A fényképezés mellett Aba Novák Vilmos magánrajziskolájába járt. „Kritikám erősebb volt, mint a rajztudásom.” 1934-ben kapott iparendélyt, ekkor nyitotta meg isaszegi műtermét. Az üzlet gyengén ment, rövid ideig tartott. 1935. november 25-én feleségül vette Szecskó Piroska fényképészt, akit még Brunhuber műtermében ismert meg. Mint házasko Kiss István nagyhírű fotóműhelyébe kerültek Pestszentlőrincbe. Reprodukciókat, kirakati képeket, nagy nagyításokat, színezett képeket készítettek. Nyolc évig dolgoztak itt. Bérci ekkoriban, az 1930-as években került kapcsolatba Püski Sándor révén a népi írókkal és a Magyar Élet Kiadóvállalattal. Az írók egy részét Püski Ráday utcai lakásán fényképezte le. MórícZ Zsigmondot Németh László budai lakásán – egyik lánya keresztelőjén örökítette meg. Kodolányi Jánost, Erdélyi Józsefet otthonában fotózta. Szabó Dezső ugyan kidobta a lakásából, egyetlen fotóját lesből készítette róla egy könyvnapon, hóna alá rejtett géppel, félig háttal az írónak. Nagyjából húszezer darabot adtak el ezekből a képekből az idők folyamán, levelezőlap méretben, alul aláírva. Mikor Püski 1943-ban a szárszói Soli Deo Gloria Szövetséggel írótalálkózót, konferenciát szervezett, Bércit már Bajáról hívta. A konferencia légköréről és résztvevőiről az ő fotóinak köszönhetően kaphatunk teljes képet. Mintegy hetven felvételt készített ekkor. 1943-ban bevonultatták katonának, magára kellett hagyja terhes feleségét. Németországba került,

Az írással és a posztumusz interjúval a 100 éve született Bérci Lászlóra emlékezünk.

majd hadifogságba a Szovjetunióba. 1947. június 27-én ért vissza Bajára. Több műterem után házat vásároltak a Szent Antal (Szamuely) utca 7. alatt, s műtermüket is ide helyezték át. Négy gyermekük született: László (1941), Ildikó (1943), Virág (1951), Zsuzsanna (1953).

Emlékmű helyett

Harminc éve is elmúlt már annak, hogy kezdő fotómuzeológusként azt gondoltam, jó lenne azoktól az idős fényképészektől megtudni mindazt, amit a huszadik század során megtanultak, és amit addig csak a korabeli szaklapokban olvastam. Ócska kazettás magnómmal sorra-rendre felkerestem többüket, és sok ülésben 8-10 órányi beszélgetést rögzítettem velük. Bérci Laci bácsihoz alkalmanként öt órát kellett vonatozni, hogy bajai műtermében meglátogathassam. Bejelentettem levélben előre az érkezésem, s amikor jöttem, Piroska néni mindig kiváló csülkös bablevest főzött. Aztán a beszélgetés alatt szerényen meghúzódtott a műterem sarkában, s csak néha szólt bele. Pedig ő is tudott szinte mindent. De Laci bácsi volt a megmondó ember. Az 1930-as években ismerkedtek meg, akkortól fogva együtt dolgoztak Budapesten, Isaszegen, majd Baján, életük utolsó pillanatáig. Illetve nem is, Laci bácsit elvitték katonának a második világháborúban, aztán fogságba esett, kis kényszermunka, csak évekkel a háború vége után tért haza. Addig Piroska néni egyedül vitte az üzletet, fényképezte a pózoló orosz vöröskatonákat, vigyázott magára, a műteremre, nevelte kicsi gyermekét. Remek asszony volt, de itt most mégis Laci bácsira koncentrálnunk, akinek tudása, olvasottsága rendkívüli volt, és mindehhez még remek előadókészség, varázslatos személyiség társult. És ami számomra a legfontosabb. Akkor, az 1980-as évek elején még nem gondoltam, hogy néhány évtizeddel később már nemcsak az általa mesélt tegnapi dolgait kellene szinte mondatonként lábjegyzetelni, de az akkor még minden képzetesebb fényképésznek, fotóamatőrnek evidenciaszámba menő megjegyzéseit is. A fotográfia az utolsó tíz évben nyert egy kis kütyüt, amivel akár beszélgetés közben is lehet képeket rögzíteni, amivel a csecsemő vagy a veszprémi Böbe majom valamelyik unokája is rendkívüli felvételeket készíthet. Megszületnek általa milliószámra a látszólag tökéletes digitális képek, de közben elveszett szinte minden tudás, ismeret, amit két évszázad alatt ez a szakma felhalmozott, s generációról generációra hagyományozott. Sajnáljuk vagy sem, ez a mi legbelsőbb, intimus magánügyünk. De a tény az tény, el kell fogadnunk. Éppen ezért az itt következő beszélgetésre tekinthetünk úgy is, mint egy valaha volt fontos, érdekes szakma utolsó mohikánjának tollba mondott emlékeire, melyek mára gyorsabban süllyedtek el, mint a léket kapott Titanic annak idején. A beszélgetést 1983 és 1986 között több menetben rögzítettem Baján, Bérciék akkor még Szamuely utcai műtermében, miközben albumokat lapozgattunk, fényképek és tárgyak sokaságát néztük meg.

Na kérem, megint itt kezdjük?

Most a viláért arra ne gondoljanak, hogy itt személyi kultusz van! Nincs személyi kultusz. De édesapám fényképész volt, én voltam az első gyerek, úgyhogy itt féléves koromtól engem végigkísérhetnek tizenöt éves koromig. Ott látható az édesapám, édesanyám, a fiatalember általában, és alatta az évszám. Én vagyok. Az albumokból minden látható.

Egy kis Békés megyei községben, Vésztőn születtem 1909 tavaszán, jelenleg még emléktábla nincs, de ha a dolgok így haladnak, akkor nem is lesz. Apám a nagybányai festőiskolának a növendékeként 1906-ig volt Nagybányán. Festészetből nem lehetett megélni, úgyhogy 1907-től fényképezéssel is foglalkozott. Szüleim könyvszerető emberek voltak, így otthon, a családi könyvtárban alakult ki bennem az olvasás szeretete, vonzódásom és ragaszkodásom az irodalomhoz. Vésztőről meg kell jegyeznem Féja Géza értelmezésében: az hasonló ugyan a többi községekhez, de mentalitásában, gondolkozásában sajátosság,

érdekes emberek lakják. Egy kis mellékutcában, a Toldi utcában volt a nappali világítású műtermünk. Maradt egy pár kép, és mondhatni, hogy édesapa abban az időben egészen jó fényképész volt. Még a régi Buzi néven ment. Ma már ez elég nevetségesen hangzik. Húszéves koromban nem is mertem bemutatkozni. Az öcsém, Buza Barna szobrászművész lett, kisebbik öcsém, Bánfi Zoltán, ő puskaműves, a két húgom pedig Bihari. Az egyik fényképezetet tanult, a másik színiiskolát végzett. Abban az időben a fényképezés iparjogi szempontból szabad szakma volt. Bárki csinálhatta, mert mint képesítéshez kötött ipar csak 1926-ban indult. Édesapámnak jó dolga volt, szépen, jól dolgozott. A műterem körülbelül olyan 10 méter hosszú, 5 méter széles, és nagy részben tető- és oldalvilágítás volt függönyökkel. Háromféle függönyünk volt. Egy sötét függöny, azután volt egy vastagabb világos és egy egész világos. Be tudták állítani a nap állása szerint a szükséges fényt. Egész alaknál – amit mondjuk sok fényképész még ma sem tud, meg akkor sem tudott – a vetett árnyékot a háta mögött, azt egy másik kis függönnyel oldották meg, hogy harmonikus legyen az összhatás. Ez meglátszik a képeken. Abban az időben másolópapírra dolgozott, még emlékszem rá kisfiúkoromból, hogy celloidinpapírra másoltunk árnyékban mindig, egyenként ezekkel a szorító másolókeretekkel, van belőle még most is. A fényképésznek könnyű dolga volt, bement a sötétebb sarokba, megnézte, jó, nem jó, akkor visszatette, és utánamásolt. Abban az időben mindenféle másolási technikák és trükkök voltak. Hogy csak egyet mondjak: ahol véletlenül világosabb rész volt, oda egy csomó vattát tettek. Ez kapcsolódik a régi világ fotótechnikai eljárásaihoz, mert akkor még metollal is, pirogallussal is hívtak negatívot. Hát az megfogta az ember kezét. Alacsony érzékenyséű lemezek voltak, és olyan enyhén zöldesbarna tónust adtak, aminek a másolóértéke nagyon jó volt, és a kiegyenlítése jobb volt, mint a mostani lemezeké, szép csúc fényeket hozott mindegyik. Nagyon érdekes, hogyha abban az időben röviden exponált egy lemezt, valahogy úgy sikerült, akkor nagyításnál bőven ráexponált, beletette 4-5 percig egy tálca tiszta vízbe, addig hívta a többit, és a tiszta vízben szépen utána jött a pirogallusnál. Abban az időben nem konzerváltuk a nátront, úgyhogy két-három nap múlva, ha barnult, zutty ki.

Vésztőn a nappali világítású műtermünkben neveltek bennünket, ott nőttünk fel. Volt külön sötétkamra a lakásban, a karbidégő állandóan égett a másik szobában. Kívül volt a lámpa, és a másik szobában meg a tákolt feszítőrész, így készítette a nagyításokat. Abban az időben az öreg Görz Dagorral fényképeztek és angol Imperiál lemezeire dolgoztak. Összegyűlt a napi másolat. Ezek rendes celloidin aranykloridos papírok voltak. Nyolc-tíz keretet kiraktak, mindig tompított fénynél, éles fénynél sosem. Akkor délután, tompított fénynél beáztattuk lágy vízbe. Mi, gyerekek is elkezdtünk mosni, 30–40–50, mikor mennyi kis kép, nagy kép volt. A víz enyhén ezüsttejes, ezüstfehér lett, mert az ezüstkloridot, azt 3–4–5 váltott vízben ki kellett mosni belőlük. A képen különösebb változást az ember szemmel nem látott. És azután jött az 1%-os aranyklorid, amiben a megfelelő ideig fürösztöttük, és akkor a képalkotó ezüst átalakult aranykloriddá. Ezek a lilásbarna képek, nálam is van egy pár, ezek aranykloridosok. Na most, amelyik drágább és értékesebb kép volt, azokat pedig ugyanúgy, mint az előző eljárásban, de platinkloridban színeztük. Az drágább volt sokkal. Olyan kis piszkosbarna anyag volt üvegfóliában, föloldottuk desztillált vízben, utána sötét helyen tartottuk. Például – nincs itt az a kép? Itt van – édesanyám meg édesapám, ez például platinkloridos. Régen volt, körülbelül nyolcvan éve. Abban az időben édesapám nagyon sok 30×40-es harctéri nagyítást csinált brómpapírra. Vidéken még senki sem foglalkozott ezzel. Kivéve a híres Szeghalmi Gyula bácsi, akinek könyve is van, ő már hadifényképészként működött. Volt vagy harmincezer darabos, nem tévedés, 9×12-t vetített diapozitívje, ezek nagy része a békéscsabai múzeumban van.

Ők rézzel színezték valahogy ezeket a nagyításokat. Én sose próbáltam, de a könyvben megvan a leírásuk. Nagyon szépek voltak.

Vészton voltunk körülbelül az első háború végéig, aztán Sarkadra költöttünk át, ott jártunk iskolába. Az új sarkadi műtermünk már nem ment olyan jól, mit az előző. Mint fiatal fényképező legénynek, nekem kellett kerékpáron járnom a környező falvakat, portrékat fényképezni. A 13×18-as állványos gépet fölcsomagoltam, betettem három lemezt a kazettákba, és mentem. Örültem, ha egy vasárnap ezt a hármat föl tudtam dolgozni. Higgyék el, így volt. Édesapám fényképezett, ameddig csak látott. Utána a nagyobbik húgom következett mint fényképész. Ő is még jó pár évig dolgozott a műteremben, Bihari Katalin néven.

Bérci László édesapjának halotti cédulája: Mélységes bánatunkban, de Isten akaratában megnyugodva tudatjuk, hogy a szeretett férj, apa, nagyapa, Buzi László, aki a Nagybányai Festőakadémia nyilvántartott tagja, meghalt életének 75., házasságának 48. évében. Felejtethetlen halottunkat 1956. február 23-án, délután két órakor a sarkadi református templomban tartandó ima után a kőrösháti temetőben fogjuk sírba helyezni. Sarkad, 1956. február 21-én özvegy Buzi Lászlóné Makkai Erzsébet, gyermekei: László, Barnabás, Zoltán, Katalin és Erzsébet, menyei, vejei és unokái.

Brunhuber udvari és kamarai fényképész

Budapesten, a Baross utca 61-ben lévő műterem először Schmidt Edée volt, azután Schmidt Ede utóda, Brunhuber néven működött, végül Brunhuber Béla udvari és kamarai fényképész állt a cégtáblán, mert oda nőszült be, elvéve Schmidt Ede lányát. A Brunhuber-műterem a VIII. kerületi előljárárság és a Postapalota mellett volt. Az egyemeletes épület egyik része Brunhuber Béla sógoráé volt, aki kalaposként működött, a másik része, a műterem pedig az övé volt. Az udvarról, hátulról is volt bejárat. Lépcsőn kellett felmenni hozzá. Úgyes, jó minőségű, de szolid, keményfa kirakata volt az utca felé, vitrinnek lehet mondani. Három vagy négy. Nagyon közel volt a Körúthoz, de már lebontották azt az épületet, pedig kár érte, egy olyan régi-régi műterem volt, annak is építették eredetileg. Jól bevezetett, patinás műterem, nappali világítással. Megvolt ott szépen az öltöző, a munkaszoba, a laboráló sötétkamra-helyiség, és nagyon szép nappali világítás a felvételi teremben. Volt külön negatívlaboratórium, külön pozitív, a padláson volt egy nagyon nagy, sorszámozott lemezzraktár, akkor már 40 ezernél tartottunk. Külön volt egy kis másolóhelyiség. Lépcsőn kellett felmenni a fogadóba. Amikor a fényképezkedni vágyó személy bement az ajtón, előkelő, szép helyre jutott, avval szemben nyílt a lépcsőház, ami a műterembe, az első emeletre vezetett. Ahogy a vendég belépett, jobb oldalán egy nagy üvegfalnál volt a fogadó kisasszony. Ott beszéltek meg mindent. Beljebb volt a Brunhuber lakása, utcai szoba és egyéb más létesítmények, amire szükség volt.

Miután megbeszélte a kisasszony a kuncsafttal a részleteket, a helyi telefonnal fölszólta a dolgozósobába, hogy kéri a főlvételt fogadni. Akkor a soros tanuló lány általában lement, és felkísérte a megrendelőt. Nagyon szolid, szigorú szellem és légkör volt az egész műteremben. Az emeleten volt egy nagyon szép nagy öltöző, osztott, férfire, egy ablak a férfire, másik ablak a nőire, azután külön előtér, ott a vendég rendbe szedte magát, és onnan tudott bemenni a műterembe.

Nézd, a vastag albumokban – itt vannak valahol – nagyon szép, átgondolt képek sorakoznak. Én 1930 májusában a Nemzetközi Vásárra mentem fel Budapestre, retúrjeggyel. Szegény pénzü gyerek voltam. Jelentkeztem Brunhubernél. Nem tudom, miért, mert

nagyon nagy munkanélküliség volt, de fölvettek két hét próbaidőre. Megfeleltem, és akkor két évig ott voltam. Valahogy a lelkiismeretem, mit tudom én, az otthonról hozott fényképészböcsületem és a tudatom nem engedte azt meg, hogyha hibát látok, ne próbáljak segíteni. Én a magam módján segítettem, a magam módján próbáltam, de számtalanszor megkaptam azt Brunhubertól, kérem, én már negyven éve vagyok fényképész, engem a szakmára már ne tessék tanítani. Ott vagy tizennégyen-tizenhatan dolgoztunk, két fiú, a többi lány. Így aztán soha semmi baj nem történt, az egyensúly az megvolt. Valóban, mert olyan szelíd kis komoly lányok voltak. Ott ismertem meg a feleségemet annak idején, itt az album leghátsó részében van Piroska néni. Körülbelül 15-16 éves lehetett. A múlt évben volt az aranylakodalmunk. Hát elég régi az ismeretség.

Ellesett az ember, amit tudott, csinálta, amit csinálni kellett. Először is odaadtak egy rettenetesen teleszúrt képet, ami csupa pont és pont és pont volt. Ezt tessék kipontozni, de úgy, hogy az ne látszódjon meg. Hát az ember azt hitte egy nap múlva, vagy két nap múlva, harmadik nap, hogy Jézus, hát a hajam kihullik, ezt nem lehet csinálni! Mert még mindig nincs meg, de hát mi lesz már, mi lesz már. Meg kellett csinálni. Vagy sikerült, vagy nem.

A Brunhuber-cégnél általában tehetősebb emberek fényképezkedtek. Nagyon kiterjedt ismeretségük volt és üzleti körük az ottani svábok között, a németek között, mert az mind németnek mondta magát. Sváb bálok voltak a Vigadóban, évente egyszer. Pest környékéről meg az egész országból összejöttek. Ott láthattál volna főúri eleganciát és ugyanakkor népi viseletet, mind a kettő megfér egymással. Hosszú éveken keresztül az első díj az volt, hogy a Brunhuber-cégnél csináltak a győztes párról egy felvételt. Megtörtént, hogy már reggel fél nyolckor az estélyi ruhás úr meg a jól öltözött hölgy ott ültek kint a Baross utca lépcsőjén, és várták, hogy kinyissunk. Volt vagy negyven udvari fényképész az országban, köztük Brunhuber is.

De a főnökünk annyira... volt, majdnem katonásan fejeztem ki magamat, ami b-vel kezdődik és egyéb mással végződik. Megnézte a negatívot és akkor megmondta, hogy milyen papírra kell másolni. De soha a laborba nem jött be, és soha egy próbát nem csinált. Ami Kodurára való volt, ő azt másra csináltatta. Emiatt aztán kínlódtunk eleget. Nagyon sokat dolgoztunk, iskolai és egyéb tablókat fényképeztünk. Főúri képeket is csináltunk. Abban az időben 30×40-es lemezek, negatívok is voltak, de már azt nem használtuk, mert 24×30-as volt általában a legnagyobb, amire fényképeztünk, és az ilyen nagy lemezeknek az éle már gyárilag le volt köszörülve. És annak megvolt a súlya is, és nagyméretű negatív retuspultok voltak. Azelőtt nagyon sokat rajzoltam, képzőművésznek indultam valamikor, de hát abból nem lehetett megélni, ma is csak az tud, aki nagyon sűrög-forog, ezért például akvarellal végtelen finom kis fotóminiatűröket csináltam. Na, ott dolgoztam Brunhubernél egy jó pár évig, de nem fértünk meg az öregúrral semmiféleképp. Például mentünk egyszer a Nemzeti Torna Egyletbe fényképezni, ami a Szentkirályi utcában volt. Ott egy sportoló szobrának a nagyon jó gipszfejét kellett fényképezni, 9×12-es Plaubel Makinával 15 centis Tessarral, állványos géppel. Brunhuber már idős ember volt, de tartotta magát. Egykoron Budapest tornász bajnoka volt, hát meg akart felelni, neki tartania kellett magát. És többször előfordult, hogy azt mondta, kérem, nekem ne tessék magyarázni, én negyven éve vagyok a szakmában. Én pedig nem mondhattam, hogy nem látszik meg... húszéves, tizenkilenc éves kölkök voltam. Az NTE-ben körülálltak bennünket és néztek. Mondja nekem, hogy fogjam az ötszázas kis lámpát, és tartsam rá a szoborra másfél méterről. Mondom, főnök úr, engedje meg, hogy én csináljam. Hogy gondolja?! Mondom, úgy, ahogy azt csinálni kell. A vihar már a levegőben volt. Hiszen ilyesmit otthon, az apámmal, Barna öcsémmel sokat csináltam. Ilyen esetben a mennyezetre felvetitünk, és a szórt indirekt fény hatására a hófehér gipszszobron csodá-

latosan finoman kijöttek a formák, a nüanszok. Leexponáltam. Otthon, a Baross utcában kiegyenlítő hívóban előhívtam. Mutatom a – Viharnak hívtuk egyébként –, mutatom a Viharnak. Kérem, az nem jó! Tessék meggyöngíteni. Finom farmerrel lehúzik egy réteget. Kérem, még mindig nem jó! Megint finoman lehúzik egy réteget. A végén oda jutottunk, hogy egyszeres hart, a mai értelemben két hartra lehetett másolni, de a formák annyira megváltoztak, hogy úgyszólván nem volt már ugyanaz a fej. Az ilyen gipszdolgokat úgy kell csinálni, hogy a mai papírra, sp-re lehessen másolni, speciálra. Más. A pincében volt egy nagy nagyítója, kondenzátoros, ívlámpás nagyító, 24×30-as negatívot eredetiben be lehetett tenni, gondolhatjátok, 50 centis nagyító, ívlámpával. Volt egy csoportképfelvételeünk, 18×24-es, idős urak díszmagyarban, valamelyik egyetem dékáni kara. Öten voltak, kettő állt, három ült, forgókkal, csákókkal. Szép kis csoport volt. Brunhuber világitani sem tudott soha életében, és a mániája mindig az volt, hogy inkább erősítünk, mint gyöngítünk. Hát a fene megette! Inkább csináljunk korrekt lemezt, és akkor nem kell sem erősíteni, sem gyöngíteni. Na, mindegy. Kivittem az előhívott lemezt, itt egy kicsit gyengítsen az árnyékrészen még utána. Megkorrigáltuk a lemezt, hát kontaktnak elfogadható volt. Igen ám, de rendelt az egyetem hat darab 50×60-as képet erről a 18×24-es dékáni csoportról. Sose felejttem el, míg élek. Lemegyünk a Fischer Pistával a pincelaboratóriumba. Beteszem Mimóza papírra, Mimóza 8-asra, ma már ismeretlen, nagyon jó tónusos papír volt, és lenagyítom ívlámpával, de ahogy a villamos elment a Körúton, leesett az áramerősség, már másként zümmögött az ívlámpa, az ampermérő mutatta. De hát hangra is jól lehetett érzékelni. Azonos hangnál lilától vörösre ment a másolás. Teljesen más lett így a másolóértéke a fénynek, fény mennyiségben és tónusban is. Megcsinálok az első képet, csodák csodája, jó. Telefonáltam Viharnak, aki lejött, megnézte, s azt mondta, rendben, kérem szépen, így tessék csinálni a többit is. Beteszem a másodikat, bezúg a lámpa, nem megy. Elrontok vagy hármat. Azt mondom a Viharnak, aki lejött közben hozzám: főnök úr, én ezt nem tudom megcsinálni, ez nem megy. Igen? Húszéves voltam. Na, majd a feleségem az megmutatja, mondta. Hát a Terike egy drága, áldott, szelíd asszony volt, mert más nem bírta volna ki a Vihar mellett. Lement, tanítónő volt korábban, szelíd, helyes asszonyka, már majdnem nagymamakorban. A tanulóktól tudtam, hogy a Teri mama tizenkét papírt elrontott. Egy se lett jó. Akkor a Vihar harmadnap telefonál nekem, dolgozom éppen a laborban. Kérem, ha az elsőt meg tudta csinálni, meg kell csinálnia a többit is. Kérem, tessék megengedni, hogy levigyek egy másik lámpát! Szó se lehet róla! Az negyven év óta úgy van. Pukkadj meg! Jól van. Lemegegyek, szólok Fischer Pistának, a tanulóknak. Remek, jópofa volt az, vagy harminc telefonszámot fejből tudott mondani, hogy kultúr, sport, színház satöbbi. Remek fej volt. Ilyen csorba fogú gyerek, pattanásos képű. Mondom, Pista, tessék lelopni nekem azt a kis ötszázás lámpát, amelyik a kézi tartóban volt. Ügyelni kellett, hogy észre ne vegyék, de szépen lelopta. Kihúztam a dugót, mert annyira óvatos ember vagyok, hogy nem szabad a villanyt úgy fogyasztani, hogy rajtam keresztül, ezért áramtalanítottam. Akkor levettem a két pólust az ívlámpáról. Remek automata ívlámpa volt, de mégis zümmögött, és állandóan változott a fénye. Bekötöttem a kézilámpát, óvatosan áramot adtam neki, fókuszba raktam, gyönyörű, csillogó szép, egyenletes kép volt. Akkor, óvatos duhajként, valamit levettem az amperből, hogy csökkentsek egy kicsit a lámpa teljesítményén. Megmondom, miért. Hogy az expozíció időkülönbséteket jobban ki tudjam egyenlíteni. Tehát mondjuk, ha az összexpozíció nyolc másodperc volt, abból tudjak úgy osztani, hogy mindenhol egyenlő legyen a megvilágítás mértéke. Megcsinálok a nagyítást, jó. Megcsinálok mind a hatot, remek, szép, félóra alatt megvan. Akkor telefonálunk a Viharnak. Jön le, de már pukkad. Na, kérem, ugye, hogy meg lehet csinálni! Hát igen, főnök úr, meg lehetett csinálni, de tessék csak idenézni! És kinyitom az ajtaját a lámpaháznak, egy másfél méteres,

ménkű nagy lámpaház. Látja? Az úgy végignézett rajtam, szerencsére ölni szemmel nem lehet, mert itt vagyok, de azzal együtt úgy bevágta az ajtót... Szóval ilyen eseteink voltak. És hiába volt a nagy név, ott, amíg nappali világítás volt, addig jól ment minden, de a műfénynél mindegyik zavarba jött.

Abban a napfényműteremben, ahol Brunhuberéknél a másolatokat készítettük, csak egy ferde asztal volt és néhány világosabb színű függöny, hogyha nagyon goromba lenne a világítás, mondjuk egy januári, júliusi, akkor tompítsa. Mert akkor több lett ugyan a szükséges megvilágítási idő, de jobb volt az elosztása, és a fényképésznek volt ideje uralni azt a 20–30 keretet. Mert arra ügyelni kellett. És megvolt a kirakási sorrend, hogy mikor melyiket nézem meg. Volt még egy fülszék, ahol a papírokat cserélték, és oda begyűjtötték. Ennyit tudok a másolószobáról. A műterem nagyon szép volt. 10-12 méteres, legalább 8 méter széles, kétszeres üvegoldalú, üvegtető, függönyös műterem, úgyhogy ott, ami így az ember életében előfordult, azt ott mindent meg lehetett csinálni. Jó világítás volt, ugyanolyan gép volt, mint nekünk itt ez a Herlango. Ebből az országban egy-kettő-három volt összesen. Ők még annak idején 36 centis Heliarral dolgoztak. Nem tudom, hol van az az árjegyzék, a Löbenstein, abban van százféle háttér. Mind ilyen festett hátterek. Na most, a mellképeknél volt egy olyan felhőháttér, hogy általában a világított felül volt, egy sötétebb rész a háta megett, az árnyékos felől egy világosabb rész. Azután voltak azok az illúzióhátterek, ezek olyan 4×4 méteresek lehettek. Ami nagyon érdekes volt a Brunhuberéknél, hogy volt ott 10–15 tekerésben mindenféle háttér. Rajtuk szám és kép kívül. Amelyikre szükség lett, azt láncon felvitték az állvány tetejére, onnan leeresztették, simán lejött, és akkor a megfelelő módon befördítették. Sok háttér volt. Az akkori fényképészeknél általában nemes faragott bútorok voltak, de jellemző volt, hogy székből esetleg több, de fotelból egy, faragott asztalból egy. Volt például virágtartó állvány is, kisegítésre. Nagyon érdekes lélektani tünet, hogy például az esküvői főlvételre bejön az a kis menyasszony, kis ártatlan, kis szende, kis nagy problémák lesznek majd az életében, és azt ő mind érzi, és bizonytalan, és zavarban van. Na, amikor az ember mellé teszi azt a nyugodt, szépen faragott kis asztalt – itt, a másik szobában látható az a fekete asztalt – vagy egy széket, abban a pillanatban megnyugszik. Nagyon érdekes dolog. A másik pedig az, hát ez is inkább lélektani kérdés, amikor fényképezünk, a keziről, lábáról látom, hogy milyen az idegállapota. A miniszoknyás világ? Az meg a legjobb világ volt nekem. A térde kalácsáról láttam, ő nem is tudta, láttam, hogy milyen feszültség van benne.

A Brunhubernek nagyon jó összeköttetései voltak. Mondjuk, nem a felsőház, hanem inkább a képviselők között német-sváb vonalon. Tulajdonképp egy német emberként a fajiságára rendkívül büszke volt. A tízéves jubileuma lehetett a kormányzóknak 31-ben. Hogy a meghívás hogy történt, nem tudom, csak azt mondta, kérem szépen, vasárnapi ruhában tessék jönni, egy zsebkendő, villamospénz, esetleg igazolvány, más nem lehet nálunk. Akkor 18×24 centiméteres, állványos gépet használtunk, abban az időben nagyon jó angol Imperial lemezt, abból tettünk be, Budoár méret volt, az 16×21cm-es volt, azt tettünk be a kazettákba. Én voltam a famulus, én vittem. A főnök is kicsípte magát. Na most, amikor a testőrök között ámentünk, bizonyára tudták, kik vagyunk, mert a köszönésen kívül nem kérdeztek semmit. Se motozás, se más. Ez február 13-án, pénteken volt, duplán szerencsés nap abban az időben. Ezt azért mondom, mert hamar sötétedett. Mi két óra körül már ott voltunk. Kis ideig vártunk, és egy kis baj volt, mert a lámpákat be kellett kötni a hálózatba, de a királyi vár abban az időben egy nagyon régi, még gyantás szigetelésű vezetékkel és kuplungcsatlakozású alkatrészekkel volt, úgyhogy egy szerelő bekötött nekünk egy rendes konnektort, amit aztán végül nem használtunk. Egy gyönyörű mahagonifa borításos nagy teremben, olyan 15 méteres körülbelül, északi világítással, volt előkészítve egy dobogó. Hátere, azt hiszem, természetes, szép háttér volt. És minden pillanatban hol erről, hol

arról benézett egy ilyen megfigyelő, mert ugye feltétlenül ügyelni kellett a kormányzóra. Nem sokkal aztán meg is jött, kemény katonás léptekkel, szigorúan. Felment a pódiumra, beállott, hogy miért, miért nem, nem volt szabad a főméltóságú úrhoz nyúlni, megigazítani. Csináltunk róla két vagy három egész alakot, közeli fölvételt is csináltunk néhányat. Amikor a főnököm feszült mosollyal megköszönte, hogy köszönöm, főméltóságú uram, akkor lejött az emelvényről, nem nagy emelvény volt, vele is kezét fogott, velem is kezét fogott, és katonás léptekkel kiment. Hát a lányoknál bent a műteremben azzal viccelődtem, na, lányok, a főkormányos ma kezét fogott velem, nem mosok kezét. Na most, egy mellékes visszaugrással: amikor Uher Ödönnél még az öreg Ferenc Jóskát fényképezték, nem volt szabad szólni a felséges úrhoz, csak az udvarmesterhez. De olyan trottyos gatyában volt az öreg, csupa ránc, hogy a retusőr egy napig dolgozott, amíg a nadrágjából tudott valamit csinálni. Ez volt. A fényképész nem is inthetett, nem is szólhatott, csak az udvarmesternek. Ilyen volt a világ abban az időben. Hát ma már ilyesmi nincsen.

Szóval nagyon nagy cég volt a Brunhuber. 1936-ban – akkor már nem voltam nála –, egy államsorsjátékon főnyereményt nyert, és a Vérmező túlsó oldalán vett egy házat háromszázezer pengőért. De volt egy másik villája is, a Dániel út 50-ben is. Államosították ezt is, államosították azt is, majd belebolondult az öreg. És a kis kolléganőm, Rózsika, a lánya, fényképész lett a Baross utcában, a férje, Körmendi János kereskedelmi iskolai tanár volt, jó barátom, egy végtelen helyes, kedves kis ember. Az államosítás után örültek, ha sürgős igazolványképeket csinálhattak. Szóval ilyen a visszaesés. Nem csak náluk, másnál is.

A fotóhamisításról

Engem sem gyerekkoromban, sem később nappali világításos műterembe sosem engedtek be. Mert annak is megvolt a trükkje. A függönynél megvolt a fő fény, de a vetett árnyékot a hátsó függönnyel kellett kiegyenlíteni, hogy kevés ne legyen a fény. És például nagyon érdekes, hogy reprodukcióban előfordulhat a muzeológusoknál, hogy mondjuk az *Így történt*-ben van egy könyv, *Így élt Szamuely*. Hát hogy Szamuely hogy élt, azt tudom, annak idején nagyon sok eredeti képet láttam róla. Eredeti képeket, nem bedolgozottakat. Nem szólok róla semmit, jobb, ha nem szólok semmit. A könyvben látom, hogy 13-ban a kis keménykalapban, a szájában cigaretta, az akkori idők szerint félhosszú kabátban, zsebbe dugott kézzel áll Szamuely, ahogy ő szokott állni, és mellette állnak a társai. Hézag különbség volt, és négyen-öten. Ez benne van a könyvben, így élt Szamuely, mondjuk 13-ban. Két-három lappal később ugyanez a kép sziklaháttérrel. Abból nekem egy nap harmincat kellett csinálni. Ment gyorsan. Volt műszikla, oszlop elég. Megvoltak a sablonok hozzá. Aztán fontos volt a világítás. Merről jött a fény. Az oszlop fényes lett, ha erről jött a világítás, keletkezett egy kis árnyék, lett egy kis domborulat. Ehhez logika kell. De gyereünk vissza a könyvhöz. Néhány lappal később ott van ez a kép, hogy Szamuely 1916-ban. Ugyanez a kép, új háttérrel. De itt az intelligencia megint szóhoz jut, ugyanis a mellette álló alaknak a vetett árnyékát nem vették le a válláról. És ott van a vállán, a mellette levőnek látszik a vetett árnyéka. A régi időkben, politikusképeken, csoportképeken hányszor látott az ember ilyet, amikor az önárnyék is és a vetett árnyék egy csoportképen kívül három-négy irányba ment. Hát hány nap sütött akkor az égen? Ha felhívom rá a figyelmet, észreveszik, de ha nem mondom, nem figyelnek rá sosem. A fénykép mindent megmutat. Csak le kell tudni olvasni róla. És figyelni kell rá egy kicsikét.

Vidéken volt fényképész az öreg Varga bácsi. Énhozzám jöttek ilyen fotógravúrák, kettő képből egyet csinálni, új hátteret a meglévő helyett, fejet cserélni vagy testet cserélni,

azokat mind én csináltam, vagy nyolc éven keresztül az egész országban. Felírta nekem Varga bácsi, hogy színskála-variáció. Na! Színskála. Sose hallottam ezt a meghatározást. Miként csináljak én színskála-variációt? Akkor megcsináltam neki egy olyan szolidan tartott, enyhén zöldes, vagy az arcnak megfelelőbb új hátteret. Ez a fújásnál mindig úgy történik, hogy festékkel helyenként kitakarjuk, és akkor vizes vattával, körkörös mozdulattal kimossuk, új hátteret, egy kis erőt adok neki, mint a platinnál, és akkor megvan a színskála-variáció. Nagyon meg volt elégedve. Na, most a régi világban voltak még a platinretusőrök, azok ma már nincsenek. Sehol sincsen. A századfordulón a díszmagyaros urakat műteremben fényképezték le. Szóló, egész alakban, díszmagyar, megfelelő harcias, öntudatos és önérzetes pózban. Külön-külön, szóló felvételeket. Ez általában 18×24-esnél kisebb lemezre nem történt nappali világítású műteremnél. Na, mikor összejött a 20–25 ember, hát főrendiházi tagok voltak általában, akkor az öreg Streliskyék meg Uherék csinálták ketten, olyan másolókeretjük volt, hogy a másolópapírt orsózni lehetett, mint a rollfilmnél a gépekben. Kimaszkolták és rámásolták a kellő perspektívában, egyik kisebb, másik nagyobb, az előrébb, az hátrább... Kontaktmásolás volt, hát alkalmazkodni kellett a kopistának ehhez. De előfordult olyan eset, hogy valakinek kisebb alakja volt, de a rendfokozata nagyobb volt. Akkor is oda kellett tenni, ugyanakkorában. Na most, ezt összemásolták platinpapírra. Ez hosszú, egy hétig tartó munka volt, míg azt a 20–30 alakot rámásolták. Amikor ez megvolt, megfelelő, nagyméretű tálcákban kimosták és platinkloriddal színezték. Egy ilyen szürkés színű, jó tónusú képet kaptak. Ott volt a sok nagyságos úr díszmagyarban, de semmi hátterük nem volt. Abban az időben más papírok voltak, például ilyen Wachman-papírok, amikre nedves tussal lehetett dolgozni. Egy időben portréztam úgy is, hogy tiszta papírra és csak tussal, ecsettel, tussal, ceruza nélkül. Nagyon jól lehetett, csak bele kellett jönni. Aktot nem csináltam, de portrét, azt sokat rajzoltam. Akkor kasírozták ezeket a nagy, méterhúsz, méterötvenes képeket. Hát például szüreti mulatság, felvonulás az Országház előtt. Akkor a retusőr általában iparművész képzettségű ember volt, ecsettel, folyó tussal, epés oldattal szépen, gyönyörűen a hátuk mögé rajzolta vagy az Országházat, vagy valamit, úgyhogy az egészből egy kép lett. Nagyon kevés ilyen kép van, de az országban még egy-kettő maradt. Ez volt a platinretus. Volt ilyen is.

Jól megnéztem, megbolhasztam

Nem Duflexszel, hanem még Momettával fényképeztem a legkisebb lányomat annak idején. Kis hároméves műtyürke volt, de sokkal kisebb szája volt, mint most, mert most akkora van, mint a Bécsi kapu. És fekete-fehér filmre, a tizenkét Scheineres Agfa filmre, amit a mai fiatalság már nem ismer. Dulovits-hívóban hívtam, és arról nagyítottam. Az 32 mm-es, 42 kockás film volt. Arról csináltam egy méter harminc centi széles nagyítást. Fejképet, szemcse nincs rajta, az élesség pedig kifogástalan. Például a cseheknek volt vagy harminc évvel ezelőtt egy nagyon remek kis keskeny filmes gépük, 12 mm-es, és normál 16 mm-es filmre fényképezett. Az árjegyzékben volt egy bácsi, egy kedves kis öreg halászember, millió ráncsal, mellette volt egy kicsi kép, az eredeti. Jól megnéztem, megbolhasztam. Más volt az eredeti, és más volt a nagyítás. Perspektívikusan meglátszik. Sok minden ott van a fotón, csak tudni kell elolvasni.

Nem tudom, hogy önöknél milyen problémák vannak. A zselatinhiányt, azt kézzel, manuálisan kell visszarakni. Például a törött üvegnegatívról úgy csináltuk nagyon régen, ötven éve új negatívot, hogy sötét helyen letettük a képet lekváros felivel... tudják, mi az, lekváros felivel fölfele. Így hívjuk az emulziót a szakmában, mert így könnyen megérthető. Olyan diapozitív lemezt választottunk, amelyiknek sem orto,

sem pán ráérzékenyítése nem volt, szalmasárga fénynél is lehetett hívní, sötét fénynél. Régen volt az Agfának a Fototechnische B, lehet, hogy vállalati úton hozzá tudnak még jutni. Ez egy olyan lemez, ami se nem pan, se nem ortochromatikus, szóval „süket lemez”, és ezzel csináltuk az ilyen nehéz, sárga reprodukciókat. Például az Agfáéknak volt olyan előhívója – csak így fejből mondom –, hogy egy liter vízhez körülbelül 20 gramm hidrocínón, langyos vízbe, akkor vagy 15 gramm kálium-metabiszulfid, akkor citromsav, jól hallották, citromsav 15–20 gramm és kálium-hidroxid, amit zsírészódának hívnak, az is kellett bele, 15–20 gramm már közvetlen a használat előtt, és bróm az különösképpen nem kellett bele. Hát ami a maximális, azt ezzel ki lehetett hozni. A recept az nincs nálam, de azt el tudom küldeni. Jó? Nekem úgyse kell már. Rátettük ezt a lemezt a töröttre, lekváros felével össze, kontaktban. Volt ilyen fél gumilabdánk, azt ezzel a világító valmain festékekkel be kellett kenni, szépen kitartani egy kicsit a napra, majd rátenni erre a szendvicselt negatívra, és várni egy negyedórát. Utána lehetett előhívni a lemezt. Plasztikusan, gyönyörűen kijött a film, csak minimálisan látszott a törésvonal, úgyhogy hihetetlen. Semmiféle optikai vagy más eszközzel ezt megcsinálni nem lehet. Ilyenek is vannak. Azután ott van egy másik recept például – nagyon érdekes, amiről nem tudnak magyarázatot adni –, a melegszínezés. A régi Mimóza papírt – mert a mai papírokon nem tudom, hogy kell csinálni –, amit barnítunk, egy picikét, túl kell exponálni. Mondjuk itt nem 90 másodperces hívással, hanem 70–75 másodperces hívással melegebb lesz a szín. És természetes, fakítani egy kicsikét. Na, most az úgy történt, hogy egy liter vízben feloldottunk körülbelül 100–150 gramm nátrium-szulfidot, 30 gramm timsót. De inkább elküldöm a receptet Károlynak, a hitelest, az a jó, nem, amit én mondok. A timsónál érdekes az, hogy egy liter vízben 90 gramm a telítés. A higany-szublimátnál 9 gramm, itt 90 gramm. Mert hogyha többet teszünk bele, kicsapódik, de így melegen megmarad. Van egy külön kis finom fűszer hozzá. Ezüstnitrát, jód-kálium kémcsőben, megvan a tizedgrammok, egy néhány csepp ammóniák, és ezt beleönteni a vízbe. A képet azt nem volt szükséges tökéletesen kimosni, csak úgy nagyjából, aztán rátenni a sparherdre, tűzhelyre, végül beletenni a hőmérőt is. Ötven foknál kezd színeződni – majd a színéről szólok. Igen ám, de pontosan úgy van, mint a pálinkánál meg a jó toroknál. Hogy az ötvenfokos pálinkát az alföldi magyar még eltűri. De az ötvenkettő-ötvennégy-ötvenöt az már sok. Hát így van ez az emberi kéznél is. Csodálatos dolog, hogy az ötvenfokost még tudja forgatni kézzel – fiatal kézzel még tudja forgatni a képet –, de az ötvenkettő-ötvenötöst már nem. Itt a világos színek, esküvői képnél, a menyasszonyi ruha csodálatos arany rózsaszín szélű. Nagyon szép árnyalatokban. A vőlegényi ruha pedig patinás, majdnem fémes zöld. Gyönyörű hatásuk van a képeknek. Ezt is meg lehet csinálni. Nem titok, úgy hívják: karbontóner. A Mimózáék csinálták negyven évvel ezelőtt, ez is már legalább negyvenéves. Azóta nem csinálják. Ha a mai képeket csak így fakítás nélkül beletennénk, akkor olyan lilás képet kapnának.

Eredetileg a fotogravura nem magyar találmány, ezt a bécsi Robicsekék hozták először. Abban az időben még ilyen nagy lemezekre fényképeztünk. Az volt a divat, hogy a nagykéblű méltóságos asszonyt – hogy mégis elfogadható legyen –, úgy kellett nekünk mozgatni, hogy arányosnak tűnjön. Amikor gravurákat rendeltek – több személyes is lehetett, de mi egy-két személyre szerettük csinálni –, elegáns nagy papírt adtunk neki, dupla nagy papírt, arra középre benagyítottunk egy korrekt nagyítást. Amennyiben hideg színt kértek, feketét vagy kéket, ez a hideg tartomány, akkor maradt feketén, ha meleg színt kértek, akkor barnítottuk. Általában karbonnal barnítottunk. Egy körülosztatott kép maradt ott nekünk, nagy fehér széllel. Az sem mindegy ennél a grafikánál – ezt nem tudják a fényképészek –, hogy a legfontosabb a gyakorlat: ha egy határon belül bővebben exponálok és valamivel rövidebben hívom, akkor jobban tapad rajta a festék, a grafit. Rátettem azt

a visszatartó ovál sablont, és akkor az volt a legelső dolog, hogy körrel megadjuk neki a kontúrt. A tónust, ami összefogja, bezárja.

A festéket mindig hangolni kellett, mert nem mindegy, hogy milyen fekete: kékesfekete, neutrálfekete, zöldes-barnás fekete. Többféle lehet. Ugye akkor csak nézett az illető, hogy mekkora mellénye van ennek a Bércinek. Hát mondom, próbáld megcsinálni, majd megtudod. A külső tükröt, tükörnek mondtuk, azt jól rá kell szorítani, hogy alá ne fújjon a festékszóró. Rajzszöggel alátűzzük, alászúrjuk, halvány tónust teszünk fel, és a végén színtónust is adunk. Halványzöldet, okkersárgát, vagy amilyen kellett. Akkor elővenni a szépiát, de a fotónak zsírmentesnek kell lennie, hogy azt megfogni nem lehet, mert a daktiloszkópia az ott van. Akkor nagyon lágy festékekkel az egésznek egy nagyon-nagyon vékony réteget kell adni. Amikor ez megvan, akkor a mélységeket, a haját, a szemgödörét, száját, az áll alatt, a ruhát stb. finoman filccel kirajzolni, de az lehetőleg ne látszódjon, csak tónusosan, átmenetesen. Szóval erőbe kell hozni, úgy mondjuk, erőbe kell hozni. Amikor az megvan, akkor sima vattával a nagy csúcspényeket a homlokon, orron, arccsonton, állon kivenni, és akkor gyűrőgumival, a monopolgumival, ismeritek, (nett)gumit kell megdolgózni. Ennek is van egy kis trükkje: mellettünk van egy kis habkőpor, és abba az ujjammal belenyúlok és megnyomom, akkor foltmentesen törölhetem. De különben... Szóval ilyen apróságokon, semmiségeken múlik. Akkor a csúcspényeket kiviszem, megnézem, jó. Akkor lágy fixírral, ami csak spiritusz, denaturált szesz szokott lenni, befújom, megnézem, mennyire ment vissza, hova kell még egy kis, úgymond, drukkot adni, mert ugye van, amikor kell még egy-egy kis vonallal erőt adni. Akkor lesz a kép plasztikus. Olyan plasztikus képet nem lehet sehogy előállítani, mint ezek a korrigált képek. De nem szabad rajta látszani, hogy mit csináltál, ugye. Amikor ez megvan, akkor a kazeinos erős fixírral lágyan le kell fújni. Végül jön Piroska néni az ő finom kis késeivel, a megfelelő színű ceruzáival. Még most is vannak ötvenéves ceruzáink, amivel dolgoztunk. És akkor ő szépen rendbe szedte, utána erős fixírral még egyszer lefújta, megnézi, hogy a széle tiszta, lemérni, párhuzamosítani, körülvágni, selyempapírba, azt tovább. Az így készült kép aztán száz évig tart. A színnel ugyanez van, csak a színnél mondjuk a sorrend a fontos, ahhoz használtunk egy vörösbarnát az egészhez, mert a csúcspényeket akkor tudod kihozni. Persze ha jól van világítva. Mert süket fényeknél akkor se lesz jó, ha a fejre állsz. Mi a fényképészeknek a szennyését ismerjük. Mert amikor azt tőlünk megkapja, jó képet kap. De mennyi mindent kell addig trükközni!

Hazafias felbuzdulásból következő szándékos hanyagság

A fényképészeknél előfordult a hazafias felbuzdulásból következő szándékos hanyagság. Amikor Hajdúböszörményben dolgoztam, volt egy főnököm. Nagyszerű ember volt a Brassai Zoli bácsi. Az fölment a polgármesterhez, Somogyi Bélához, aki nem a politikus volt. Kérlek szépen, Bélám, kérek egy új sapkát. Hát miért, Zoli bácsi? Tudták, hogy vicces ember. Azért, mondta, mert abban kopott el, hogy én a böszörményieknek ezzel köszöntöttem állandóan. Akkor volt a román megszállás húszban. A román katonák csináltattak egy tablót. A fényképész olyan magyar ember volt, hogy megcsinálta a tablót – gázfénypapír volt már akkor –, de csak egy vízben mosta ki. Úgyhogy abból már egy év múlva nem látszott semmi sem.

Még nagyon sok érdekes szokás volt régen. Annyira féltette mindenki azt a kis közismert semmit. Amit csak ő tudott a szakmából. De miért? Hát volt az öreg Békés bácsi, akiről szólottam, „hoogy aakaarjaa lecsuuknii, amikor aalaattaa van a keezeem?!“ Hát volt a sötétkamarában egy üveg aranykloridja még a régi-régi világból, kétszáz grammos üveg-

ben. De úgy be volt ragadva a dugója, hogy még melegítéssel sem tudtuk volna kivenni. Ez lehetett úgy 1930-ban. Még a laborjába sem engedett be engemet, én tudom, hogy miért. Jöttek be a piacról hozzá. Békés úr, nekem kellene ez és az. Hát oszt lelkem, milyen képet akar? Mert teccik tudni, ezt lehet csinálni arannyal, és mutatta az aranykloridos üveget, ezüsttel meg büdös kővirággal (kénnel). Elkészült a kép. Jött be az az egyszerű asszony. Azt mondja, Békés úr, úgy nézem, ezt a képet büdös kővirággal csinálta.

Eszembe jutott valami még, ami nem egész ide tartozik, semmi köze a fényképezéshez. Utaztam a vonaton Karcag felé, mielőtt leszállnék, köszönök a hölgynek a kupéban, kezi-csókolom, lenne egy észrevételem. Micsoda? Hát nem beszélgettünk, én csak a fóniát hallotam, hogy miről szól. Asszonyom, csak az, hogy ön született nyíregyházi, a férje Debrecen környéki, aki mellettem ül, megszólal, hát én hová? Mondom, Sálgótarján. Nyertem. Mindegyik az volt. A nyíregyházi nyitott e-vel beszélt, a Debrecen környéki a határeseteknél hol zárt e-vel, hol i-vel – kenyér, kenyír –, a hajdúvidéki pedig jaó, saó, a palócot pedig nem kell bemutatni. Vannak ilyen bogaraim, hogy meghallom. Sose tanultam.

Gyorsfényképezetek

A ferrotípiát általában nem fényképezetek, hanem gyorsfényképezetek csinálták. Egyszerű kis kezdetleges gépük volt, ilyen háromlábás, általában elég fényerős gép, egyetlenegy kazettával. A felvételhez használt preparált vaslemezt ők a Mímózáéktól, a Zeisséktől, a Jahréktól vásárolták, amik régi gyárak voltak. Lakkozott vaslemez, amin volt egy emulzió, amelynek az volt a tulajdonsága, hogy bizonyos túlexpozíció esetén tónusfordulást csinált. Na most, ezt lehetett csinálni 9×12-esben, de picit kis medálképekben is, amit nyakba lehetett akasztani. Imitt-amott még látni ilyen medált. A medálképről tudok szólni, azt magam is láttam. Egy kis ágyúszerű készülékkel vették fel. A művész úr belenézett, bevette a drótkeresőbe a modellt kinn a szabadban, persze, nem volt ott se háttér, se semmi, akkor a nézőkét egy tolóval átváltotta, és a helyére benyomott egy kis karika ferrotíp lemezt. Mint most egy kétforintos, ötforintos, annál nagyobb nem volt. Leexponálta, az egy hosszú pillanat volt. És a következő mozdulattal a gép alatt levő forgó, háromrészes kis tartályba eresztette, bedobta az előhívóba, ahol a fixír és az előhívó egy közös oldatban volt. Bármennyire is furcsa, egy oldatban volt. Úgyhogy az körülbelül három-négy percig benne volt. Egyszerre hívódott és fixálódott is. Ez ma egy nonszensz, de... A lényeg pedig a következő: metol-hidrochinonos hívó volt, és ott is elég sok kálium-hidroxidot, magyarul lúgkővet, szulfidot adtak hozzá, és közvetlenül a használat előtt a fixírnátront hozzátették. Órák hosszat lehetett használni. Egy kis mágnespatkóval kiemelte és megnézte, ha nem volt jó a kép, visszatette még egy kicsit, ha jó volt, akkor lelőtyögtette egy kicsit, ha volt spirituszlámpa, megszáritotta, hogyha nem, akkor nem, és egy nagyon szép, ilyen bazári brosstút ajánlott a megrendelőnek. Föltették, ki-ki a párjával azonnal tovalejtett. Az egész nem tartott tovább 5-6 percnél. Így csinálták. Itt szólni kell megint egy más dologról, ami összefügg, a gammaékről. Nem tudom, mennyire ismeretes a mostani fotósok között. Mert sokféle ék van, én a gammaéket mondom. Elvileg az egyes fehér (de az is vitatott) és a tízes fekete. Hogyha a gammaék szerint csinálnám, ez körülbelül a kettőtől az ötösig lenne. Tovább nem menne. Azok a kis ferrotípiák, azok meg legfeljebb a kettőtől a négyesig mentek, ugyanúgy, mint a polaroid képek, azok is a kettőtől négyes-ötösig. Nem tud feljebb, erősebb feketét nem lehetett elérni ezeknél a dolgoknál. Azután voltak más gyorsfényképezetek, akik negatív papírra fényképeztek. Egyszerű kis százesztendő gép-pel. Abban az időben volt egy bromaryt papír, NPG, ma már nem létezik, más néven van elnevezve a gyár. Ez egy népszerű, bárki által megvehető, 9×12-es papír volt. Azt elfelezte,

az egyik felét betette a kazettába, üveg mögé. A tekintetes kuncaftot, a bakát-dadát, együtt és külön-külön lefényképezte, nekem is van olyan. Nem tudom, nem adtam nektek egy olyan képet? Na mindegy. És akkor előhívta bent a kis vándor-sötétkamrájában. Igen ám, de nem volt mindig nyár meg tavasz. Volt tél is, és volt rá eset, hogy bizony a plusznál alig volt enyhébb a hívó, négy-öt fokal. Akkor aztán az ember kálium-hidroxid pasztillákat, zsírszódát rakott bele, hogy mégis előjöjjen. Amikor előjött, akkor két dolog következett: előhívta a kis negatív papírt, fixálta egy kis ideig, leöblítette, rátette egy vékony, kifixált, átlátszó filmre, gumihengerrel rányomta, közben a papírnak a tiszta felét hívóban puhította, ellenkező oldalra rátette a vékony filmre, rányomta, egy pillanatra megvilágította, majd levette róla, tovább hívta. Ez volt a gyorsfénykép. A bromaryt papír egy szerencsés papír volt, mert abban az időben is bizonyos szempontból enyhén rózsaszínű volt, egy kis ortokromázia már volt rajta.

A retusról majd még szólok. De gondoljunk el egy 9×12-es térben egy alakot. Díszmagyarban, kucsával, karddal, bundával, szőrmével. Hát nekem egy aransujtást kellett csinálnom a papírképre, vékony ecsettel, három-négyféle színnel, hogy az ragyogjon. És nem lehetett az akvarell alatt, mert akkor nem látni a képet, azt úgy kellett csinálni, hogy hasonló legyen, jó legyen. Én egy képért kaptam nyolc pengőt. Rónai Dénes nagy név volt, az kapott érte százharmincat. És amikor a Kiss-féle fotóvállalatnál voltunk, mondhatom, mert elmúlt már, minden szezonban csináltuk a Rónai-specialitást: gyerek a gyümölcsöstállal. Azt az idegen nem tudta, mert minden rendelő más rendelő volt, de amikor nekem egy héten hoztak nyolcat-tízet, majdnem ugyanolyan, akkor én nagyon jól tudtam, hogy ez egy Rónai-féle sablon volt. Angelónak is megvolt a hatféle sablonja, azt jobbra-balra fordította összesen, kész. Volt neki nagy királynő, kis királynő..., szóval minden.

A főméltóságú kabátja

Horthy kormányzó-portrét is csináltam: 50×60-as akvarellt. A főméltóságos kabátja majd egy hétig ott lógott előttem az összes rendjellekkel. Még fel is próbáltam, de azt nem látta senki. Ilyen rajzlapszerű Wachmann-papírra készült a nagyméretű nagyítás, Na, azok a papírok már nincsenek. Hogyha nedves retust csinálnak festékkel, akkor egy kis epeoldatot készítsenek hozzá, pár csepp formalinnal, németül oxengallen, nem tudom, ki tudja megjegyezni, ha szerencséjük van, tán sikerül. A fényesítő folyadék is ugyanez. Az előnye az, hogy ugyanarra a helyre többször rá tud menni. És egy nagyon enyhe fényt ad.

A szakmánk egy időben föllendült, de aztán mindig lejjebb-lejjebb csúszott, főleg, amikor a villanyt bevezették a műtermekbe, akkor a sok jó képzettségű fényképész, miután az alapismerete hiányzott, elromlott a műfénynél. A legtöbb elromlott. Most meg megőrültek a villantóval. Hát kérem szépen, a Jehuda Halévi száz évvel ezelőtt írt egy verset: Orvos van-e köztünk? Nincs. Jól van. Száz évvel ezelőtt írta a következőt: *„Míg jobb kezéd receptet ír, már pénzért nyúl a bal. Lassan gyógyít a balzsam, ír, de a pénz az kell hamar. Ha beteg szép kis nő hívott, ott ülsz, míg meg nem un, de vénnel végzel perc alatt, s már kívül vagy ajtón-kapun. A tollad gyilkos tör biz az. Hegyes, mint óriási tű, mit leír, ölé sok betű. Hóhérhoz csak bűnös kerül, de te ártatlant pusztítás jutalomért büntetlenül.”* Száz éve írta.

Atyám, nagyon nagy lelki problémám van

A múltkorában Halason voltam, Kiskunhalason. Nagyon jó társaság volt ott, nemcsak a fotóról beszélgettünk. Nem szakemberek voltak, az irodalomról is sokat beszélgettünk,

gyakran megnevettettem őket. Sokféle járok én ilyen helyekre... A legjobb hallgatóságom ilyen kultúr népiúrók vonalon az óbudai Goldberger gyárban volt, valamikor 3-4 éve. Szervezett munkások voltak, remek emberek. Azok nemcsak értették, hanem érezték, ha valami jó volt. Aj, nagyszerű emberek voltak! És Baján pedig még az is előfordult, hogy csak egy emberrel beszélgettem. Műsor szerint be volt programozva, meghirdették, de csak egy ember jött el összesen. Hát beszélgettünk. Kérdezi tőlem a bajai ember. Mondom, nálunk Békésben, a Viharsarokban kimegyek a kertbe, körülnézek, meglátom Pista bácsit, a harmadik szomszédban, a drótkerítés túloldalán. Pista bácsi! Hogy van a Kati néni? Hát nem látod, azt mondja, most ad a tyúknak enni. Jól van. És Baján? Kőkerítés körös-körül, és a koponyákban ugyanaz. Sajnos, sajnos. Engem úgy végig tisztelnek, sok jó barátom van. Van egy kedves kis esperes, mi reformátusok vagyunk, de ő római katolikus esperes. És mondom neki a múltkoriban: Atyám, nagyon nagy lelki problémám van. Mi lehet magának? Hát, mondom, az Írással kapcsolatban. Micsoda? Mondom neki: a közelmúltban egy társaságban voltam, és többször elhangzott az a kifejezés, hogy „Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen”. Bizony, az úgy van, azt mondja. Hát atyám, itt van a probléma! Ebben kérek tanácsot. Azt mondja, mit tudok én magának tanácsot adni? A Bibliát legalább annyira ismeri, mint én. Mondom, hátha ketten jobban megoldjuk. Miről van szó? Ahogy én az írásokat átolvastam, hát Jézus urunkat lepedőben temették el. Krisztus koporsójával még sosem találkoztam. Á, mondja, megint becsapott. Úgyhogy mindig tiszteletben tartom az Írást, akár borról, akár másról van szó benne.

Kiss István fotóműhelye

A József körút 38-ban volt a Vámos Sándor fotókereskedő, régen elpusztult szegény. Ott vásároltam mindig anyagot, és ő egyszer csak említette, hogy Isaszegen lenne egy fotóműterem, lehetne ott dolgozni. Összehozott egy Kiszely József nevű fiatalemberrel, aki vendéglős volt eredetileg. Az ígért mindent, minden lesz, üzletet szerez, csak menjek fényképezni, mert Guzi, aki ott volt, megint büntetését ülte, mint hát elég gyakran. Teljesen ismeretlenül kimentem... Az ő vendégük voltam körülbelül két hétig. Aztán kivettünk egy olyan kis üzletfélét a Magyar utca 1. alatt, arról van képem. Volt a gépem, azután volt néhány száz watt értékű lámpám, és jellemző a szegénységemre, hogy a vasutas körből Kiszely Józsitól kértem el időnként a 200 wattos lámpát, ha nagyítani akartam. A nagyítóm pedig úgy volt, hogy édesapámtól kaptam egy 15 centis kondenzort, elibe ügyeskedtem egy régi, 13×18-as gépet, a lámpaházam papírból volt, keménypapírból volt, ilyen csúszódészka alapon. Azzal dolgoztam. Az üzlet valameddig ment, aztán egy-kettő kimerült. Akkor átmentem Pécelre. 1935-ben voltam Pécelen, megnősültem, odavittem Piroskát. Hát ottan dolgoztunk, meglehetősen nagy szegénységben. Nem akarom túldimenzionálni, de hát nagyon gyengén álltunk. Ott egy ilyen ügynökfével kerültünk össze. Amíg ment az üzlet, amíg ügynököltek, dolgoztunk, jó volt, ám egyszerre megállott, vége lett annak is. Innen továbbmentünk Rákoscsabára, Kossuth utca 108., egy pár hónapig, az is kimerült. Rákoscsabán ősszel kaptam egy meghívást a pestlőrinci Kiss István Fotóműhelytől. Nagyon rég szerettem volna a Kiss Fotóműhelybe bekerülni, mert láttam a dolgaikat. A magam módján, a magam eszközeivel otthon csináltgattam ezeket a dolgokat, ők is tudtak rólam. Akkor hívott Kiss József, Budapesten, a Síp utca 6.-ban volt az irodájuk, jött, hogy minden megvan, csak menjünk. Felmondtuk a lakást, és bementünk Rákospalotára, ott béreltünk lakást, satöbbi. A végén kiderült, hogy becsaptak, mert megszűnt az egész Kiss-műhely. Akkor hosszú hónapokon keresztül apró muszájmunkákat csináltam, Piroska pedig Budán Kocsis Erzsínél, azután Kardos Jucínál dolgozott silány

60–80 pengőért egy hónapban. Nagyon nehezen voltunk. Végre aztán tavasszal tényleg megjött az értesítés, mehettünk az újraelakult Kissékhez Pestlőrincre. Négyen-öten voltunk. Aztán kiderült, hogy kicsoda intrikák voltak ott családon belül meg a munkatársak között. Eleinte nem tudtam semmit sem. Mindent nekem kellett csinálni a magam esze módja szerint. Meg tudtam csinálni a reprodukciót és a színezést, de nem üzemszerűen. Azt meg kellett tanulnom saját magamtól, mert senki se mutatta. Az öreg Kiss jóindulatú ember volt. Láta az igyekezetemet, azt mondta: hát kérem, jól van. Akkor kezdtem én ott a Kisséknél, azt hiszem 90 pengővel, de a következő hónapban már 100 pengőt, úgyhogy fölment nekem már két év után körülbelül 170 pengőre. De voltak nálam nagyobb fizeté-sűek, a régiek, akik visszakerültek a régi garnitúrából. Körülbelül nyolc évig dolgoztam úgy, hogy már a második évben én voltam a meós. Hát ugye akkor még ez mint fogalom ismeretlen volt. Nagyon sok reprodukciót csináltunk az országba szerte-széjjel. Voltak olyan rendelőink, akik minden hétben, két hétben, hónapban és voltak, akik évente egy-szer-kétszer küldtek postán megrendelést. Mi a megrendelőkről egy kartotékot állítottunk össze. Amikor a visszacsatolt részek voltak, 2700 címmel dolgoztunk, és általában ismer-tük a stílusukat. Ungváron volt egy nagyon jó fényképész barátunk, személyesen nem ismertem, Kacsureknek hívták, az havonta 40–50 darab, 18×24-es színes, színezett képet rendelt. Később kiderült, hogy ő azt kirakatba rakta, de mind el is adta. Ungváron akkori-ban két fényképész volt. A Kacsurek igazi jó fényképész volt, a másik meg nem. De mind a kettőnek szállítottunk, stílusban olyan elütőt, hogy semmiféle azonosság ne lehessen. Nem derülhetett ki, hogy mi akárhány stílust megcsinálunk. Mi tudtuk, és ez volt a fő. Meg kellett külön-külön mindkettőnek esküdni, hogy a másik nem rendelt tőlünk. Hát mi kétféle stílusban, de megcsináltuk mind a kettőnek.

Még egy keveset a fotóműhelyről, amiben nyolc évig működtünk. A meós nálunk azt jelentette, hogy jó, rutinos retusőrök voltak nálunk, jó nevűek. De meglehetősen nehéz, bizalmatlan, összeférhetetlen emberek voltak, akiknek a háta mögé nem állhattál oda tanulni. Volt egy pár fogásuk, egy pár ismeretük. De nekem is meg kellett ezt tanulnom a magam bőrére. A jó minőségű reprodukciónál és a színesnél a sorrend nagyon fontos. Csinálni is kell és haladni is. Ezek örökösen csipegették egymást. Minden reprodukció az én kezemen ment keresztül, hogyha valami eltérés volt, azt nekem kellett, de egy pillanat alatt, helyrehozni úgy, hogy a többi észre ne vegye. Egy idő után jobbnak láttuk eljönni. Így kerültünk aztán ide le, Bajára.

Akkor engem behívtak katonának

Akkor elkezdték bombázni Pestet. Én világeletemben békés ember voltam, sose szer-tettem veszekedni, és mondtam Piroskának, nézd csak, itt van az újságban, Baján egy műterem kiadó. Hát mi Bajára sokat dolgoztunk, több itteni fényképésznek. Lejöttünk megnézni. Nem ismertünk mi itt senkit sem.

Lakáson kezdtünk dolgozni, fotóműhelyt csináltunk, körülbelül egy évig. Na, aztán jöttek a bombázások, nem pont bennünket zavartak ugyan, de esetleg zavarhattak volna, úgyhogy aztán itt ragadtunk Baján. Már körülbelül egy éve itt voltunk, innen mentem Szárszóra 43-ban. Akkor besoroztak katonának. 36 éves koromban voltam újonc. Úgy ment a sorozás, hogy mindenkivel kezét fogott a főorvos, és mindenki jó volt, mindenki alkalmas volt. Akkor Piroska néni meg a húgom itt maradt a két kicsivel. És hát ők, ahogy tudták, csinálták. Az orosz időkben hivatalosan nagyon sokat kellett nekik dolgozni. Hozták-vitték az anyagot. Én meg hát odakint voltam. Sok fát kivágtam, sok óriás portrét csináltam. Azt szerettem csinálni, az ilyen méteres portrékat, de a ruszlik nagyon kriti-

kusak voltak. Azoknak fényképszerűnek kellett lenniük. Kifeszített vászonra, filccel, ilyen posztószivarral... Ismeritek ezt a filctörölt. Úgy néz ki, mint a szivacs, csak sűrű posztóból van, az éle ledörzsölve, és ezt kormos, terpentines festékbe bele kellett dörzsölni, ezzel hol lágyan, hol erősen nyomva mindenen, gyönyörűen szép, meleg barna képet adott. Néha volt egy-egy portré, de másnap újra az erdőbe mentem, vágtam a fát. Kint voltam elég sokáig Oroszországban, mire hazajöttem, akkorára már Piroska csinált egy szép kis műtermet a Haynald utca 6.-ban. Az volt az első műtermünk. Lassan indulgatott. Nem tartott sokáig, ma már lakóház. Akkor a Duna-partra kerültünk, ahol most a Herbária van, egy kis műterembe. Azután, ahol most a nagy halcsarnok van, ott gyönyörű, tíz méteres műtermünk volt, néhány évig ott voltunk, akkor kiigényelték hivatalból halcsarnoknak. Ugyanott laktunk az első emeleten három szoba, összkomfortos, nagyon szép, tizenegy helyiség, gyönyörű hely volt. Akkor onnan is kiszorítottak bennünket a másodikra, ott volt a műterem, ott is csináltuk, az ötvenes évek elején, nagyon fonák dolgok voltak. Akkor jött az új személyi igazolvány kurzus. A húgommal éjjel-nappal, higgyétek el, azt csináltuk, az mentett meg minket, abból tudtuk a házat végül kifizetni. Itt már műhelymunkát nagyon keveset csináltunk. Csak lassan kezdődött a műtermi fotózás is. Mert mi addig utcai kuncsafttal nem foglalkoztunk. Volt olyan rendelóm, például Putnokról, havonta 80–100 reprodukciót kért. Azután, a másik a régi világból, Ungvárról 40–50 színes havonta. Szóval ilyen stabil kuncsaftok voltak. Azután a kisebbek. Nagyon sok érdekes epizód is történt, amin utólag már csak nevetni lehet. Eleinte szépen ment, jó helyen voltunk, de már öt maszek van, úgyhogy most zuhan nagyon, ilyenformán gyenge. Olyasmi volt még régebben, még tizenöt évvel ezelőtt is, hogy a bonyhádi, mohácsi ktsz-t én patronáltam reprodukcióban. Nem tudta azt senki. Ők elvállalták a reprodukciót, mi nettó áron megcsináltuk, ők továbbszámolták nekik, és volt nekünk is haszon.

Megélt egy kisvárosban öt fényképész?

Abban az időben megélt, mert nemzetiségi város volt, és nagyon nagy volt a környéke. A vásárosok bejártak a piacra, és itt csináltatták a dolgaikat. Bajára érkeztünk, hát, kérem szépen, furcsa elmondani, de iratokkal tudom bizonyítani, ők ismertek bennünket. Mi éjtőernyősök voltunk itt. És akkor összejött a helyi fényképésztársaság, az egyiknek a céges papírján azt írták a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamarának, hogy ne engedjék Bérciéket itt letelepedni, mert akkor az ő megélhetésük nincs biztosítva. Őt aláírás volt öt bélyeggel. De az egyik kedves bácsi nekünk ezt finoman jelezte. Beadom az ipar iránti kérelmemet ide Bajára, melléteszek egy pár nagyon szép képet a népi írókról, Móricz Zsigmond bácsi, satöbbi. Az egésznek iparművésszel egy gyönyörű borítót csináltattunk pergamenből. Nagyon gusztán nézett ki. Aztán csak nem halad az én iparom intézése, nem halad, bombázások vannak. Mondom, lesz, ami lesz, elmegyek én Szegedre a Kereskedelmi és Iparkamarához. Előző nap bombázták le Szabadkát, még égett a pályaudvar. Szegeden először nem akartak fogadni. A végén aztán mégiscsak bejutok. Ki van írva, hogy dr. Ács valaki. Hát egy diákotthoni kollégám volt, akivel korábban együtt laktunk. Ő mutatta meg nekem azt a titkos hivatali iratot, amit a bajai fényképészek nyújtottak be ellenem. Szerbusz, szerbusz. Na, mi van, barátom? Mondom, hát itt van az asztalodon a kérésem, mert láttam azt a gyönyörű sötétzöld borítót. Hát a tied ez? Mondom, igen. Megnézi. Azt mondja, hivatalos titok lenne, de idenézz, megmutatom. Akkor megmutatta ezt a dolgot, hogy a bajai fényképészek mit kértek. Azt mondta, menj haza, el lesz intézve, nevetséges. Még mindig megvan az a másolatom, amit ők visszaküldtek az itteni hatóságnak, hogy a Szegedi Kereskedelmi és Iparkamara 40 éve áll fenn, de ilyen kérelemmel még iparostársak

ellen soha senki sem jelentkezett, és ilyet, mint neveltséget, visszautasítják. Ilyen jól fogadtak minket a kollégák. Miközben már régen mi csináltuk a kirakatképeiket állandóan. Később, úgyszólván, mind bement a szövetkezetbe, mi maradtunk egyedül.

Piroska néni: Mert nem vettek be bennünket.

Juliska: Azt mondták, csak akkor csinálják meg a szövetkezetet, ha mi nem leszünk benn.

BL: Nézd, így kétféle viszitek a dolgot, mert mindenre sor kerül. Hát így volt, de nem ebben az időbeli sorrendben. Pécsről az egyik barátom idejött, hogy csináljunk egy riportot, mit adott az ötéves terv Baranya megyének. Tizennégyféle igazolványunk volt, piros belépő satöbbi, hogy mi ott mindenütt fényképezhattunk. És közben jöttek ezek a dolgok, amit most Juliska meg Piroska mondott, hogy igen, mert Bérci azért akar mindenáron a szövetkezetben lenni, mert elnök akar lenni satöbbi. Nem akartam, mert ismertem a társaságot. Itt a Fő téren egy gyönyörű, háromszoba-összkomfortos lakásunk volt. Hát gondolhatjátok, hogy abban az időben a lakbér a fűtéssel közel ötszáz forint volt, azután a műterem hétszáz, úgyhogy mi olyan 1300 körül fizettünk minden hónapban, télen-nyáron. Gyönyörű lakás, első emeleti, tizenegy helyiséges lakás. És ezt följárlottuk a pécsieknek, és felajánlottuk a felszerelésünket, abban az időben 28 000 forint értékben, nagygép, kisgép, Rolleiflex. Nem titkoltunk semmit se, mert dolgozni csak jó géppel lehet. Onnan Pécsről meg ellenakció indult ellenem, följelentettek még a Rákosi-irodához is, és el akarták koboztatni a gépeimet. De a fölszerelése a barátom, Varga Jenő Baranya megyei tanácselnök szobájában volt, vigyázott rá, tehát nem csinálhattak semmit.

Megcsináltuk a riportot tíz nap alatt, csináltunk hat-hétszáz fölvételt. Aztán két nap alatt vagy három-négy száz nagyítást. Gondolhatjátok, 30×40-től fölfele. Szombat délután jöttek értük, még a Rákosi-iroda is megdicsért bennünket. A munkáért szigorú áron kaptunk 10 700 forintot. De piszkáltak a kollégák rettentően. Számlás áru volt, azt mondták, hogy hát Bércieknek jövöre még a gatyájuk se marad meg. Amikor ezt mondták szombaton, akkor vasárnap kijött az újságban, hogy további rendelkezésig semmiféle szövetkezetet alakítani nem lehet. Mi meg itt maradtunk, és azóta is itt vagyunk. Úgyhogy ez a hetedik műtermünk tulajdonképp Baján. Ez a saját házunk, illetve egyelőre a mienk. Hogy meddig a mienk, azt nem tudjuk.

Fiatalkoromban

Édesapámnak jó könyvtára volt, mert érdeklődő ember volt. Jóllehet, praktikusan nem használta különösképpen, de tudott róla, és fölhívta rá a figyelmünket. Ez nagyon nagy indítás volt, mert mint kölkök, szaglászhattam, bogarászhattam. Vegyész szerettem volna lenni, mert az olyan titokzatos dolog volt. Tulajdonképpen ma is az. És annak az alapján, részben a vegyi, később aztán az optikai dolgokat kezdtem tanulni, újságokból, könyvekből. A legelső könyvem Szeghalmi Gyula bácsi könyve volt, *A fotóamatőrök könyve*. Azután később az *Almanach*, az *Amatőr* című lap adta ki, 1902–3–4, a legelső kiadása, lehet, hogy még mindig megvan.

Gyula bácsit ismertem, magas, vörös-szőke ember volt. Eredetileg igazgató-tanító Szeghalmon. Ebben a könyvben sok minden le van írva, de nagyon érdekes, ami engem mint kölköt is megdöbbentett abban az időben, hogy mindennek ott van az ára, mint egy árjegyzékben. A különböző nemes eljárások is megvannak benne, és én próbáltam a magam módján, a magam eszközeivel megcsinálni a guminyomást és a brómolajnyomást is. Sosem sikerült úgy, mint ahogy szerettem volna. Festékhány, eszközhiány... vidéken nem úgy volt az ember. A guminyomásnál nagy negatívot kellett készíteni. Igen ám, de a guminyomás-

nál három-négy-öt réteget is kellett rávinni, nem egyet. Ugye a festékes bárium-bikromát gumiarábikumos oldatban úsztatni kell a papírt. Be kell jelölni ennek a sarkát pontosan, a papírnak is, a negatívknak is, és akkor kitenni, és fotométerrel másolni a megfelelő ideig. Amikor bejöttél a fényből, akkor lágy vízben kiáztatni, és ahol a fény nem érte, onnan ez a gumiarábikumos festék és emulzió kioldódott. Kaptál egy lágy képet. Akkor azt szépen kimosni, megszáritani. Száritani már világosan lehetett. Amikor megszáradt, akkor még egyszer preparálni, és ezt végigcsinálni még négyszer-ötször-hatször. Mindaddig, amíg a kép el nem érte a megfelelő tónust. Egyszínű volt, hogy milyen, azt legjobban mondjuk a gammaékkal, a gammaskálával tudom érzékeltetni. Általában egytől tízig dolgozunk. A rendes fotófekete hét körül van, a grafikus nyomdafekete kilenc-tíz körül van, a gumi-nyomásnál, hogyha én feketébe megyek, a legmélyebb fekete körülbelül, majdnem, mint a polaroidnál. Négy-öt. Akármit csináltál, erősebben nem megy. De mindez csak kínlás és erőlködés volt, mert végeredményben nem volt gyakorlati értéke, mert annyira komplikált volt, és az eredmény olyan kevés, hogy nem volt érdemes csinálni.

Épp a múlt héten volt a kezemben a fiunknak a lemeze. A fiunk még fél éves kis műtyürke volt, ült a tenyeremben, és neveltünk egymásnak, néztünk egymásra. Hát Piroska néni lefényképezte még Lőrincen a szobában, Makinával, Agfa Isochromra, amit még ma is a legjobb lemezek tartok. Bent hívtam sötétben a lemezt. Hét perc. Nézem, nincs fölül rajta semmi. Nem baj. Nyolc és fél perc. Nincs semmi. Na, mondom, hát nem húzta ki a kazettát. Megfordítom a lemezt, hát az üvegoldalán ott van gyönyörűen a rajz. Szóval mélyhívó volt, nem felületi.

Amikor még fiatal segéd voltam Békéscsabán, 15 éves voltam, nagy, 18×24-es gépem volt, egy 30 mm-es, jól korrigált Euriscop objektívvel. És behoztak hozzánk egy nagyon szép kis barna lányt, a kis Konféder Ágneszt. Kis zsidó lány volt. Ezt azért kell mondani, hogy a fajtájának minden szépsége gyönyörűen rajta volt, de gyönyörűen rajta volt minden szépsége. Mondjuk a szeme, a szemetszete szinte nagyobb volt, mint a szája. Gyönyörű szép kis gyerek volt, gyűrűs frizurával, nagyon gondozott és ápolt gyerek. De nem boldogultam vele. Acsarkodott. A székbe már ott ült, be volt állítva, kézben volt a tollsöprű, kezemben a labda. A főnököm, Ábrahám Béla olyan 25 év körüli, kis alacsony, barna, középen elválasztott frizurás gizda formájú kis ember volt, jó kereskedő is, azt mondja a mamának, „aranyos naccsasszony, kifáradna egy pillanatra? Valami trükköt próbálunk a babával csinálni. Nem ide az öltözőbe, az előszobába tessék kimenni!” Én állok a gépnél kihúzott 18×24-es lemeznél, a gyerek ott ül a sarokban beállítva, kezemben a labda. Bejön a főnök, acsarkodik a gyerek, könny nélkül, ahogy a Honthy Hanna szokta mondani, lehet könny nélkül sírni. Odamegy, megfogja, megrázza, belevágja a székbe, az anyád istenit, maradsz a seggeden! A gyerek odanézett egy pillanatra, én leexponáltam. Muszáj volt, ugye. Hát kérem szépen, tíz évig ez a kis kép jött a kirakatba mint embléma. De azt senki nem tudta, hogyan készült.

Aki Pesten élt, az tudja

Aki Pesten élt, az tudja, hogy a *Pesti Napló*, az *Est*, a *Magyarország* kormánylapok voltak. A *Pesti Napló* megjelent reggel nyolc óra előtt, az *Est* megjelent 12.30-kor vagy 12.25-kor a Miksa utcában, most más utcának hívják, és a *Magyarország* az pedig este fél hat körül. Akkor a kormányzóhelyettes, kormányzó volt a műsoron, barátom volt Mussolini, nincs itt mit nevekkel játszani vagy tagadgatni, nagyon jóban voltunk. Meghívták a kormányzói párt egy hajószentelésre, és a főméltóságú asszony volt a keresztmama. Délben, fél egykor jött az *Est*nek a címdoldalán: A gyönyörű hajó szentelése megtörtént. Légi rajok a levegőben, fehér ruhás leánykákból díszmenet. Amit ilyenkor szoktak mondani, az min-

den. Gyönyörűen sikerült, nagyon jó hangulat volt. Elkapkodták az újság címlapján. Fél egykor megjelent az *Esti Kurír* független liberális lap. Címlapon hozta, hogy a rossz idő miatt az egész ünnepség elmaradt. Hát ilyenén nevetett Pest.

Én végtelen finom kis miniatűröket csináltam, amint már említettem. Hát például az akkori arisztokráciának vállalták, Rónai Dénes meg a többiek, ezeket a kis fotóakvarelleket. Most gondold el, egy 9×12-es papíron van egy nyolc és fél centis, férfi, egész alak díszmagyarban, csizmában, karddal, forgóval, egyebekkel, és azt akvarellel megcsinálni úgy, hogy alatta a fénykép ne látszódjon, de a hasonlat tökéletes legyen. Hát ilyeneket csináltam annak idején. Rónai az mindig adós maradt a fizetés 10%-ával, minden évben. Karácsonyra rendelte a legtöbbet. És hát Angelóhoz is vittem. Ott ültettek vagy másfél vagy két órát, föl is írták a címemet, de soha rendelést nem adtak. Nyolc-kilenc-tíz pengőt kaptam egyért, de egy napnál többet dolgoztam rajta, mert közben le kellett tenni valami mást csinálni. Gondold el, a mentéjén egy arany sujtást négyféle színnel kellett csinálni, hogy az ragyogjon. Mondom, ott nem látszott alatta a fénykép. Más nem is tudta csinálni. Csináltam egy párat...

A Kecskeméti utcában, 3. vagy 5., fent volt az emeleten – már nincs meg ez a ház, lebombázták –, ott volt a Strelisky-fiók. Halmi Béla vezette. Streliskyéktől öt évre kivették a... ezt sehol másutt nem hallod, öt évre kivették a névvel és címmel az üzletet, hogy a névvel megy. A Halmi Béla fiatal, 17 éves fiú volt, és a nagybácsija vette meg neki géppel, felszereléssel, szervezettel, személyzettel, mindennel a műtermet. Ők egy óriási utalványos akciót csináltak, babák, dadák, együtt, külön-külön, ugyanúgy, amint Rozgonyi csinálta, a Kálvin téren. Nagyon ment az üzlet. Igen ám, de lejárt az öt év. Akkor sérelmezte volt az öreg Strelisky, hogy csak ennyit fizettek. Egy közjegyzővel óra-időre csináltak egy jegyzőkönyvet, hogy kinn maradt a tábla a szerződés lejártá után is. Ezek megtudták titkos telefonon, ő meg egy ellenközjegyzői jegyzetet csinált ugyanabban az órában, hogy már bevették a táblát. Ilyen apró kis csemegék voltak abban az időben is. Ilyen pörlekedések. A vége az lett, hogy Halmi úr valamennyit fizetett. Elhagyta a Strelisky fiókja nevet és Halmi Béla lett. Abban az időben óriási üzletet csináltak. Az egész felsőházat ők fényképezték, 24×30-as, 30×40-es díszmagyaros öregurak voltak mindenütt kiragasztva.

Szenes Adolf, ő csak úgy írta: Koller utóda, Szenes, egyszerű, mondhatni primitív ember volt. Amit megtanult a műteremben, a sablonokat, azt tudta, de semmiféle újat nem ismert. De az árakkal meg a büszkeségekkel kitűnt, és a tetejébe még engem is megrövidített a következőképpen. Csináltunk a barátommal egy kis fotóműhelyt a Baross utcában, ott, a Terézia-templom háta mögött. A körleveleket széjjelküldtük. Harmadnap megáll egy taxi előttünk, és kiszáll Szenes. „Kérem, hát mért nem jönnek hozzánk, hát ott van a sok munka, épp magukat vártam, hát hallottam magukról.” Én boldogan mentem az aktatáskával, hoztam a munkát, megcsináltam. Sose fizette ki. Abban az időben, azt hiszem, kormányzóportrét is csináltam színesen, aztán Anna főhercegnőről egy nagyon szép, ilyen 30×50-es akvarell színeket. Fiatal, jó arcú nő volt. Nagyon decens, nagyon decens, mondogatta. Megnéztem a lexikonban, decens: finom, franciául. De Szenes egyebet franciául nem tudott. Meg olyasmit csináltak ő is meg a másik is, hogy az úgynevezett rendelőnek a kezét megfogta, és fogta, és vezette körül a műteremben, nézte az arcát, akkor megcsinálta papírcsövet. Ez mind figura volt. Nem volt ezeknek, sem az egyiknek, sem a másiknak olyan alapismerete, műveltsége, intelligenciája, hogy ő ezt ilyenformán el tudta volna bírálni. Csak csinálta a nagy hókuszpókusz, és jobb árat ért el vele. Én az ilyeneket sose szerettem. Nálunk hogyha valaki bejött, előbb köszönt neki az ember, ránézett, akkor már láttam, mennyire szimmetrikus vagy aszimmetrikus az arca, már tudtam, melyik oldalról kell világítani. A rövidebb oldal felé világítunk, mindig a rövidebb arcoldal felé világítunk. Azért, mert a perspektíva törvényei szerint a másik úgyis összébb megy valamennyit, és akkor így

egyenlít az ember. Nem volt ott arra szükség, hogy körbevezessem meg kuksizzam. Az ilyeneket nem szerettem sose. És ilyen alapon aztán a fényképezésk sem szerettek úgy engem. De nem baj, mindegy. Amikor bajban voltak, úgyis mindig ránk szorultak. Még egyszer mondom, már sokadszorra, hogy a szennyesükből mi mostuk ki őket, hogy a kis semmi, rossz vacak dolgokból, amit csináltak, tudjanak valamit szállítani, és tudjanak élni.

Schwartz bácsi? Ő egy idős ember volt, Diskaynál ismertem meg. Arról volt nevezetes, hogy az idegenlégióban szolgált, Afrikában is meg Indiában is körülbelül vagy huszonöt évig. Francia kettős állampolgár volt, onnan kapta a nyugdíját. Volt neki egy állványos 13×18-as gépe, Dagor optikával. Hazahozott vagy kétszáz nagyon érdekes negatívot. Volt abban borzasztó, volt abban szép is, volt, ahol az embert széjjelszedték a bennszülöttek. Őneki azt fényképezni kellett. Az optikája valószínű, hogy a trópusi fénytől ilyen lila, ahogy ő mondta, stichet kapott, fátvolt kapott. Attól rövidebbet kellett exponálni, mint más Dagorral. Nem akartuk elhinni. Én is úgy voltam vele, ha már színt kapott, csak fékezhet. És amikor bejött a té-réteg, nem őt igazolta? Őt igazolta teljesen. Diskay bácsi, az egy nagyszerű ember volt. Amikor bement egy kis fiatal tanuló hozzá, megkérdezte: *„Kedves fiam, tudod, hogy mi a legfontosabb a fotografiában?”* Nem tudta. *„Az előleg.”* Na most, ha fiú volt, *„fiam, úgy való vagy te fényképezésnek, mint a sündisznó vécepapírnak”*. Hogyha lány volt: *„lányom, úgy való vagy te fényképezésnek, mint a sündisznó díványpárnának”*. A zuhaltung, az hozzáállás magyarul, megkérdezte a kuncsafttól: *„zuhaltunggal kell vagy anélkül? Mert úgy egy kicsit drágább.”* Hát, hogyha jobb lesz, zuhaltunggal tessék! Akkor bement hangosan: zuhaltunggal, és rászámítottak két pengőt. Egyébként nem jelentett semmit se, de ilyen trükkök voltak. Ezeket sose szerettem.

A szocialista realizmusról

Kálmán Kata? Azzal érdekes dolgom volt, úgy 25 éve. Tartottak itt egy előadást a Tanítóképzőben, csupa értelmiségiek meg ilyenek. Itt volt egy régi jó barátom, nagyon kitűnő tudós, vallásos zsidó ember volt, Brusz Pál. Nemcsak fogorvos volt, hanem tudós ember is. Egyszer telefonál, hogy te Laci, a Tanítóképzőben lesz egy zártkörű előadás, Kálmán Kata tartja, gyere el. Mondom, Palikám, hát ott csupa értelmiségi lesz, én meg értelmetlen. Hogy gondolod, nekem nincs diplomám. Nem baj, én nagyon szeretném, ha ott lennél mellettem. Jó, mondom. Kálmán Kata egy kis vékony, barna asszony volt, középkorú. Megtartja az előadását a fényképezés történetéről, ötvenen-hatvanan hallgatják, de csupa orvos, tanár, ügyvéd satöbbi. Szóljanak hozzá. Hát, mondom, kedves művész, az édesapám fényképész volt, valahogy én is odatartozom egy kicsikét. Elég sok előadást tartok én is. A világnak a legkönnyebb témája a fényképezés történetéről beszélni, mert a témát, az anyagot, a helyet úgy választom meg, ahogy akarom, annyit mondok, amennyit akarok, de nem volt még szó a szocialista realizmusról. Akkor ez divat volt. Mondom, én ezt valahogy nem értem. Nagyon kérem, pár szóban igazítson el, hogy ne utánozzam szolgálai módon valakinek a képét a szocialista realizmusról. Mert végeredményben, ha én egy jó mozdulatot lefényképeztem, az megmerevedett, az már nem változik tovább. Az azt a pillanatot rögzíti. De a szocialista realizmusnak úgy, mint a dialektikának, annak mindig mozogni kell. *„Hát, hát, nagyon nehezett kérdezett.”* Akkor valaki még kérdezett valamit, és a végén az asztalra támaszkodva azt mondja, hogy kérem szépen, kérdezzenek tőlem bármit, én önöknek mindenre tudok válaszolni. Nem mondtam neki, hogy az anyád istenit, hát még a pap se tud mindenre válaszolni, pedig az okos ember. Akkor jöttem az ilyesféle kérdéssel, és akkor az ő mosolyával azt

mondja: olyan jót, olyasmit kérdezett tőlem, hogy egy napig is tudnék rá válaszolni. Mondom, művész, hát nekem tulajdonképp nem válaszolt, és módfelett hiányzik nekem, hogy mi a szocialista realizmus. Rám néz, elneveti magát, kinyitott tenyérrel így hátra vág, azt mondja, jó firma maga. Hát azóta is hiányérzetem van a szocialista realizmust illetően.

Találkozások

Meghalt nemrégiben szegény barátunk, Kis Károlynak hívták. Nemesnádudvaron, még a lobbanós, magnéziumporos vakus, háromlábos világban kihívták Karcsit fényképezni egy esküvőre. Hát a Rolleiflexet beállította, és azt a pillanatot kellett volna rögzítenie, amikor a páter a megáldott gyűrűt átveszi. Karcsi beállt a sarokba az állvánnyal, három lábbal, kezében a magnéziumpuska, a villanó, a bal kezében a kioldó. Elérkezik a pillanat, Karcsi megnyomja, durrant egyet, elvillan, megtörténik a főlvetel, a pap megrezdül, elgurul a gyűrű. A násznagyok meg a többiek zseblámpával meg gyufával keresték szanaszét, mert ugye a gyűrű nélkül nem mehetett tovább az esküvő. Nem is hívták többé a barátunkat esküvőt fényképezni.

Asbóth Oszkárral Diskay bácsinál találkoztam. Ő, aki a helikopter egyik föltalálója volt, hatvan körüli, kis sovány, helyes ember volt, mutatta a rajzokat. Egy másik hírességgel meg úgy ismerkedtünk meg, hogy egyszer, még 1932-ben Balatonfüreden, a sétányon fényképeztem, és egy szemüveges, idős bácsi szakállal, tolókcocsiban megszólított: kedves barátom, lefényképezne? Mondom: uram, ez a dolgom, örömmel. Beszélgettünk vele. Albrecht főhercegnek meg gróf Zichy Gézának építettek akkor ott valami nagyon drága motorcsónakokat. De gondoltatok el, hogy abban az időben hatvankilós volt egy olasz Laross motor és nyolcvan lóerős volt. Négyhengeres, kétütemű, ezres motor. Ment, mint az istennyila. De úgy kellett fényképezni a képet, hogy a hajó faránál legyen benne a vetett hullám, és ezért gravurával alakítottam az összhatás kedvéért a farnál. Nem ismertem én az öregot, hogy kicsoda, de végtelen értelmes, intelligens volt, nyolcvanon fölülü öreg bácsi, már mozogni alig tudott. Lefényképeztem, aztán el is ment. Később a főnöknőmtől, özvegy Kurzweil Frigyesnétől kérdeztem, hogy ki volt ez. Akkor mondta, hogy Bláthy Ottó Titusz, aki a villanyórát meg a transzformátort is föltalálta.

Az első világháború után kezdődtek a gázfénymásolatok. Valószínű, hogy a háborút követő valutáris, kémiai, üzleti és egyéb más okok miatt már körülbelül 1920–22-ben lassan-lassan kifogyott a napfénypapír. A régi fényképezészek még erőlködtek, kínlódtak. Akkor a Kodak Solio volt az a kétnemű papír, napfényen is lehetett vele dolgozni, meg már előhívni is. És a fiatal fényképezészeket még froclizták is, meg azzal ijesztgették, hogy ki mer gázfénypapírral dolgozni. Szóval bátorság és hiúság kérdésévé tették. Például édesapám a Szeghalmi Gyula bácsinak 1914–15-ben háborús nagyításokat már nagyon szépeket csinált erre az NPG brómpapírra. Vidéki fényképész csak imitt-amott volt az országban, aki nagyítani tudott. De jóatyám az csinálta szépen. Acetilénnel egész nevetséges módon, de hiába, mégis megcsinálta, egyenként másolókeretben, és itt az árnyékban mindjárt elő is hívta. Ugyhogy akkor még, nemcsak nekünk, de másnak se volt ilyen nagy sötétkamrája. Később aztán volt, hogy narancsfénynél csináltuk, azután jöttek a kontaktgépek. De Vésztőn hiába lett volna kontaktgépem, még villany sem volt.

A Brunhubertől eljőve, hogy úgy mondjam, szabadúszó lettem. Így fényképezésztől vállaltam kisebb-nagyobb reprodukciókat, színezéseket, abból éltem úgy-ahogy, hát nehe-

zen. Volt olyan idő hónapokon keresztül, amikor a IV. kerületi Molnár utcában lévő ingyenes konyhán az előjáróság javaslatára mint művésznövendék, három hónapig ebédet kaptam. Reggeli, vacsora nemigen volt. De végül is kitarítottam, aztán megvagyok. Sok nagy ember volt ott. Vagy 110–120-an. Az Illés Árpád is ifi volt, és a Damjanich utca 30.-ban volt egy nagyon jó padlasműterme, és mi ott elég sokszor hallottunk 1932 körül politikai szemináriumokat. Valószínű, hogy Ságvári Endrét meg Braunt meg ezeket az ismerteket is láttuk, de nem tudhattuk pontosan, mert mindegyiknek fedőneve volt, beceneve volt. Gyakran hallgattunk szemináriumokat, általában az indító beszélgetés Ilja Ehrenburg volt. Amikor a biatorbágyi merénylet volt, akkora Diskay bácsinál laktam, mert... Ja, ezt nem mondtam. Megengedte az öreg, hogy egy sarok az enyém lehessen, egy állvánnyal, és én ott dolgozhattam.

Úgy kezdődött, hogy elmentem hozzá bemutatkozni, 1931-ben, 32-ben lehetett. A Rákóczi út 18-ban, a Gázművek házában, fenn a hetedik emeleten volt egy nagyon jó világítású, hajlított dupla üveges, remek, jól méretezett napfényműterme. Öltözővel. Hát oda mindenféle szegénylegények bejártak, többek között egy Szűcs József nevű, úgynevezett riporter. Eredetileg gyógyszerészhallgató volt, de abban az időben Serédy volt a hercegprímás, és összevitakoztak, lehet, hogy még össze is verekedett a szentatyával, nem tudom. Egy esztendő kapott érte. Lecsukták, és az egyetemről kirúgták. Hát ezután mi lehetett volna más, rendőri riporter lett. 1931. szeptember 12-én éjjel, szombatról vasárnapra virradó éjjel bent volt a rendőrségen. Ő volt a soros riporter. Nem volt még vaku, csak ilyen lobbanó magnéziumos villanó volt. Egyszer csak jön a telefon éjfél után, hogy merénylet történt Biatorbágyon. Ő azonnal hallotta, és akkor neki Miroflex 9×12-es, ha akarom, tükörreflexes, ha akarom, átnézős, 15 centis Tessárral gépe volt. Abban az időben nagyon nagy riporter volt Schäffer, a Wesselényi utca négyben, óriási vállalat volt, ott dolgozott, és felzörgette Schäffert. Kért és kapott tőle egy borospoháryi magnéziumot. Azután szerzett még zsírpapírt, és kölcsönpénzzel, taxival kiment Biatorbágyra. Fel a meredekre, látta, hogy ahol a fáklyák dolgoznak, oda nem megy. Akkor állványra tette a gépet, könnyű volt központosítani, végtelenre állította a gépet, és a zsírpapírba beletette a magnéziumot, mit tudom én, harminc grammot, óriási adagot, és fölkötötte a fára. Szerencséjére volt ott egy csenevész fa. Kinyitotta a gépet, meggyújtotta, és akkor elfordult. Óriási nagy villanás, abban a pillanatban rohannak fel a rendőrök, hogy mi van itten, mert nem tudták, hogy újabb merénylet vagy micsoda. Akkor igazolta magát. Azt mondták, hogy menj a fenébe, reggel ne találjunk itt, mert aztán nagyon nagy baj lesz belőle! A Józsi hazament. Azt hiszem Diskay bácsinál lelaborálta csöpögősen a képet, a sajtó irodái mind lehozták, ő meg kapott abban a világban 1600 pengőt, óriási pénzt, húsz hónapi fizetést. Amikor a Viadukt című film volt, egyébként nem sokat járok moziba, akkor elmentem megnézni.

Diskay bácsi nagyon jószívű, bohém, zsidó ember volt. Egyébként az utcai széplányokat patronálta nagy buzgalommal. Később nősült meg, majdnem hatvanéves korában. Egy ménkű nagy gépe volt, jókora 30 centissel, jól lerekeszelve. Az asszisztense beállította a gépet, ő odaállt, fekete kendővel letakarta a gépet. Aztán lerántotta a kazettatejtőt, egy, kettő, három, négy csattanás volt. Mindig nagyon neveltünk, ahogy csinálta. Közepes fényképész volt, de ő abban az időben platinretusőr volt, emlékszem rá, nem ismertem még Diskayt, valamikor 15-ben olvastam egy naptárban, akkor olvastam, azóta se, a következő verset. Az volt „*Mona Lisa. Mona Lisa bájos mosolyába szerelmes lett az egész világ, ilyen lesz a te képed is, ha nálunk készül a fotográfiád. Szépit, fiatalít, nagyít Mona Lisa Diskay.*” Ez volt. Aztán többször tönkrement az öregúr. Egy darabig, egészen 44-ig, mentek a dolgok az öregúrral. Kár érte, nagyon jószívű, bohém, nagyszerű ember volt az öreg.

Népi írók meg Szárszó

Már korábban is ismertem, de 1938-ban újra talákoztam dr. Püski Sándorral, akinek egy kis könyvkereskedése volt az Egyetem tér mellett, a Szerb utcában. Könyvkiadással is foglalkozott, sorra megjelentette a népi írók munkáit. Hadd említsem a szerzők közül név szerint Veres Pétert, Sinka Istvánt, Szabó Pált, Móricz Zsigmondot, Kodolányi Jánost, Erdei Ferencet, Darvas Józsefet. A kiadványokhoz portrékra is szükség volt. Ezek elkészítésével Püski Sándor bennünket bízott meg. Helyesen használom a többes számot, mert minden munkát együtt végeztem a feleségemmel. A felvételek Püskiék Ráday utcai lakásában készültek, rendszerint éjszakába nyúló beszélgetések, viták követték a munkát. Mindig nappal, a természetes fény segítségével fényképeztem, mert az illett hozzájuk a legjobban. Például Szabó Pali bácsit vagy Darvas Józsefet nehéz lett volna műfénynél fényképezni. Azokban az években sok száz fénykép készült. A megismerkedés könnyen ment velük, mert én is az ő vidékükéről kerültem fel. Veres Péterrel Püskiék társaságában gyakran vacsoráztam a Szerb utcában. Emlékszem, Péter bácsi akkor rendfokozat nélküli honvédruhát viselt. A portrékról nagy mennyiségű levelezőlapot is készítettünk, amelyeket az írók aláírva a könyvekhez mellékeltek. Egyébként mindig több felvételt készítettünk, s ők választották ki, melyiket tartják a legkifejezőbbnek. Móricz is nagyon szerette az egyik képet, mégpedig azért, mert nagyon hasonlított rajta az édesapjához, akit én nem ismertem persze. Akkor fényképeztem le Móriczot, amikor Németh László egyik gyermekének a keresztelőjét tartották 1941 márciusában a Németh család budai lakásában. Móricz volt a keresztapa. Nemrég jelent meg a *Németh László élete képekben* című gyűjtemény, ebben 14 fotográfiám szerepel.

A népi írók többségét már korábbról ismertem, a Kossuth Lajos utcai Honszeretet Klubból. Ez afféle irodalmi, zenei klub volt, ahová én is eljárogattam. Így a Püski megbízásából készített portrék egyikén sem látszik semmiféle feszültség vagy merevség. Ezek az írók nem idegenként ültek előttem. Talán egyedül Szabó Dezső volt a kivétel. Róla azt hallottam, hogy igen rapszodikus ember, nem hagyja magát egykönnyen lefotózni. Megbízásom volt, mennem kellett. Csöngettem. Bokáig érő fürdőköpenyben, kefefrizurán nyitott ajtót, szúrósan nézett rám. Mester – mondtam –, olvastam *Az elsodort falut*. Rendkívüli írás, csodálatos a környezetrajz és a jellemábrázolás. Ezután tértem rá nagy óvatosan a lényegre, a fotózásra. Erre roppant mérges lett. Közölte velem, hogy a Püski egy kókler, ő egyedülálló, nem tartozik semmilyen írócsoporthoz, és utálja, ha fotózzák. Ezzel becsukta az orrom előtt az ajtót. Hanem azért kifogtam egyszer rajta! Egy könyvünnepen a sátor alá bújva, a hónom alatt kattintottam el régi jó Rolleiflexemet. Állítom, ma is ez a legélőbb Szabó Dezső-portrék egyike.

A felszabadulás után már csak Tersánszky Józsi Jenő bácsival talákoztam, aki 1904-ben már egy fényképen szerepel édesapámmal, a nagybányai művésztelepen. Jó barátok voltak. Ötven éve már, hogy Baján élek, messze az irodalom áramlatától. Ahogy telik-múlik az idő, annál jobban örülök, hogy annyi sikerült képet készíthettem a népi írókról. Lassan úgy érzem, ezek életem fő művei.

Püski, az írókonferencia egyik szervezője, 1943 augusztusában szólt nekem, hogy fotózni kellene Szárszón. Szívesen mentem, tudtam, hogy olyan emberekkel találkozom ott, akiket már régóta ismerek, vagy földijeim, mint Sinka István. Mindamellert akkor már tudtam, hogy ez nem csupán írókonferencia lesz, hanem egy nagy, antifasiszta népfront-találkozó. Az 1943-as balatonszárszói tanácskozást, melynek házigazdája a Soli Deo Gloria református ifjúsági szövetség, rendezője pedig a Magyar Élet Könyvbarátai Társaság volt, tulajdonképpen író-olvasó találkozóznak hirdették meg, de mindenki előtt nyilvánvaló volt erős politikai jellege. Hatszáz résztvevő, köztük a legkülönbözőbb háborúellenes pártok

képviselői, kereste a kibontakozás útját. Veres Péter két előadást tartott, de nagy sikert aratott Erdei Ferenc és Darvas József is. A konferencia minden mozzanatát megörökítettem, Erdei Ferencet többször is lefényképeztem. Kiváló szónok volt, aki mindig érvekkel győzte meg a hallgatóságot. A tábor hangulata lelkes és bizakodó volt. Éjszakába nyúló vitákkal, ám egymás véleményének tiszteletben tartásával ott mégiscsak mindenki egyet akart: békét és új, demokratikus Magyarországot. Éreztük, hogy hamarosan nagy társadalmi változásnak kell bekövetkeznie. Sokan már akkor tudni vélték, hogy a háború után baloldali kormány lesz nálunk. A legkülönbözőbb foglalkozású és világnézetű emberek vettek részt ezen. Mérnök, tanár, újságíró, lelkész, állatorvos, ifjúnunkás, parasztpolitikus és szociáldemokrata, kommunista és baloldali radikális író. Láttam ott professzort és népzenekutatót is. Ott volt például Szent-Györgyi Albert és László Gyula, Balla Péter és a fiatal Kálmán Lajos. Az esti tábortüzek mellett Kodály és Bartók szellemében agitáltak a magyar népzene mellett.

Elmeséltem most ezeket neked, de fényképészmeister vagyok én, barátom, ennél a címnél soha nem vágytam többre.

Isaszeg, Ótemető

Isaszegi nagylányok

Mariska, Isaszeg, 1934

Poros út

Jelky András szobra, Baja

Térésánszky Józsi Jenő

Szárszói Soli Deo Gloria Konferencia, strandon

SZABÉDI LÁSZLÓ	MAJLÁTH JULÁN
FÜZSI SÁNDOR	JÓCSIK LAJOS
NAGY ISTVÁN	PALOTÁS MIHÁLY
ERDEI FERENC	SOMOGYI IMRE
WOLKAR MEGYERI I.	

Szárszói Soli Deo Gloria Konferencia: Szabédi László, Püski Sándor, Nagy István, Erdei Ferenc, Majláth Jolán, Jócsik Lajos, Somogyi Imre

Mohai V. Lajos

Regényvárosok

Bekezdések Bánki Éva prózaírásáról

Bánki Éva 2004-ben napvilágot látott debütáló könyvének a címe, *Esőváros*, a Gellért-legenda egy változatát íróilag állító és művészileg képző második regényének pedig – mely alig egy esztendővel követte a „pályakezdő” művet – *Aranyhímzés*.

Rövid dolgozatom fölé azt írtam: regényvárosok. Írhattam volna regényhímzéseket vagy regényhímzöt is, ahogy azt egyik méltatója Büky László pedzette. Mégis maradtam a regényvárosoknál, mely teret és időt egyként jelöl. E két fogalom nélkül ugyanis nincs regény. Arról nem is szólva, hogy az *Aranyhímzés* haláltörténetének ugyancsak egy város, a középkori, színpompás, valóban magával ragadó Velence ad a szerző kezébe regényteret, regényhelyszínt, regénykulisszát, a nyomozás, a nyomkutatás, mely története és vezérlőszála a cselekménynek, tehát úgyszintén *regényvárosban* játszódik.

Az emlékezet és képzelet tájainak fölfedezése, mert Bánki Éva prózája is ezt a szerkezetet működteti, városban, városokban történik. Egyszer voltakban, melyek ugyan ma is állnak, de nem ugyanazok. Bánki városai, noha léteztek Prágától, Pozsonytól az „esőváros” Dunaszerdahelyen, Galántán át saját szülővárosáig, Nagykanizsáig, ahogy az írótól elvárható, képzeletbeli eseményekkel, történetekkel, és elképzelt titkokkal kitalált és megszemélyesített városok. (Nagykanizsa: „*Haldokló, de művelt város ez, gondoltam, Trianon elvágta a déli piacoktól [...]*”; „[...] az utolsó kisváros [...] Európában, ahol a kamarazene volt a »jobb emberek« legfőbb szórakozása, ahol az utcán, ha találkoztál valakivel, behívott a házába Mozartot hallgatni.”)

Bánki írásainak mélyén tehát városok, helyek rejtőznek, „a hely ahol élünk” archetipikus jegyeivel. Bánki városai voltak, ma is vannak, de az idők folyamán sohasem olyanok voltak, és ma sem olyanok, ahogy az írói szem láttatja őket. Azt mondanám, hogy nem azonosak azzal a várossal, amely után az írói szem *kutat és nyomoz*. Bánki Éva ezeket a már nem létező, vagy sohasem létezett városképeket, regényvárosokat emeli ki a prózaíró látásmódjával, az elbeszélő élményével, az elbeszélő felismeréseivel, fiktiiv, vagy a valóságból a fiktitivásba átlépő szereplőkkel, hősökkel. Harmadik könyve, a címe miatt sokféle előérzettel olvasható, különféle életfölgásokat és világviszonyulásokat epikusán egymás mellé sorakoztató *Magyar Dekameron* sem lóg ki ebből a sorból: a *Magyar Dekameron* elbeszéléseinek lapjain is helyek, határvidékre települt városok legendáját költi, városok legendája után nyomoz az író.

A kiemelések azt próbálják megelőlegezni, amit én Bánki írói nézőpontjának, sőt irodalmi vezérlőelvének, az író általa elgondolt pozíciójának vélek, a költést és a nyomozást, mely kifejeletten az *Aranyhímzés*ben áll előttünk. Ez a kisebb forma és térfogat e pillanatban talán mintha jobban a kezére állna Bánkinak, aki itt tudja kamatoztatni nagyszerű képességét, intuícóját a meseszövéshöz, és mozgósítani – ugyancsak a meseszövéshöz – páratlan műveltségét. Az *Aranyhímzés* tág értelemben voltaképp a történelmi regény regiszterébe tartozik, amelyben a kutatás, a visszakeresés, a visszafejtés áll a középpontban, a módszer pedig a nyomozás: „*egy nyomozás története*”, mondja az író, nem pedig egy szent életének a leírása. (Ha az utóbbi volna, akkor is többes számot kellene használni.) Tehát nem mással él, mint a detektívregény-technikával a szerző. Ez a két műfajtypus a szíve csücske a szerzőnek. Bánki első regénye történelmi regény volt, mely száz év történetét fogta rá. A második egy detektívregény sémalemeit felhasználó, nagyon fortélyosan egymásra rakódó emlékezéstörténetek könyve, ahol a főszereplő, Csanád megye püspöke, Sebe voltaképpeni politikai nyomozása Gellért múltjáért, múltjának legendájáért folyik a fényűző és hatalmi szempontból kulcsfontosságú

Velencében. Ebben a regényben meghatározó szemléleti és világképi elem a monológ, mely az írói beszéd formáját ölti magára: Sebe sem tesz ugyanis mást, mint elbeszéli a világot, úgy írja le, úgy mondja el azt, amit megfajtott, úgy írja le és formálja meg a benyomásait arról, amit látott, mint valami prózáiró.

Bánki Éva későn indult, de prózáirótól vajon mi a késeinek mondható indulás? Ki mikor írja meg első, vagy az első legjobb, már számon tartott regényeit? Vajon mi az, mi életrajzi éveken lemérhető, ha egyszer az első mű alatt, ahogy mondani szokás – hogy továbbgörgessem a szóképet –, az asztal legalábbis behorpadt. Bánki Éva az *Esőváros* című, 2004-ben megjelent, minden valamirevaló prózai előzményt mellőző regényével az írónok úgy dörömbölt a magyar irodalom kapuján, hogy az mindjárt ki is nyílt előtte. Mégpedig nem is csak résnyre nyitották meg a kaput: a jelenkori irodalom nagy dédelgetője, a Magvető Kiadó adta ki az ismeretlen szerző „pályakezdő” könyvét. (Ez betű szerint így történt: az elkészült kézirattal egy pénteki napon kopogtatott be a kiadóba, és a munkaidő letelte előtt néhány pillanattal már csak egy műszaki szerkesztőnek adhatta oda a művet.) És az *Esőváros* tehetséges írójának nemcsak a Magvető adott rangot, hanem Bánki is elismerést szállított vele a Magvetőnek.

Ez az időszak egybeesik a magyar regény történetének – talán nem túlzás azt mondani – egyik legerősebb korszakával: Nádas Péter ez idő tájt vált a *Párhuzamos történetekkel* a világirodalom egyik legérzékenyebb személyiségévé, Esterházy Péter pedig a *Harmonia Caelestissel*, majd nyomában a Javított kiadással az önismeret európai klasszisa, Spiró György régiesen nagy (talán közép-európai?) prózáiróvá, Kertész Imrét pedig 2002-es Nobel-díja miatt laudálta (érdeme szerint) a világ. De hozzájuk fölzárkózva másképpen vált nagy prózáiró egyéniséggé a csendes és elegáns Bodor Adám. A kisprózában és novellában magaslatokat sikerrel megostromló Tar Sándor, kinek *Szürke galambja* egyelőre fölfedezésre vár. A Felvidékről ott van Grendel Lajos, aki a magyar prózai hagyományvilág elemeit saját esztétikájában a cseh és a szlovák tradíciókból nemesítette meg. Márton László, Parti Nagy Lajos és Kukorelly Endre, vagy a Kosztolányi származásvidékéről indítást kapott, és az örökségével jó gazdálkodó Tolnai Ottó más-más elbeszélői magatartást választva, más-más eredményekkel emelkedtek a magyar próza élvonalába. De ide tartozhat még oldalágon Sándor Iván *Századvégi története* (1987–1994), ez a látásmódjával, hűvös fegyelmével, a tragédiával és komor lírával, mélyen átélt melankóliával foncsorozott regény.

Bánki Éva két első regényének nincs posztmodern olvasata az én szememben. Ez talán összefügg azzal az irodalom kívüli (ám fölöttébb beszédes) ténnyel, ahogy az *Esőváros* megíródott; létrejött nem nélkülözi a regénykészítés romantikus sablonját, csakhogy bármennyire romanticizált is a mű létrejöttének fizikai körülménye, a lényeg máson van. A tények: a regény ötlete, mintegy megvilágosodászerűen, 2003 halottak napján jött; szöveggé formálása pedig roppant kevés időt, mindössze három hónapot vett igénybe, mégpedig – ha hinni lehet a szerző későbbi nyilatkozatainak – mindenféle prózáirói gyakorlat nélkül. A kételkedés az írói rutinalanság fölnövesztésének szólt, miszerint addig a prózáírást nem művelte Bánki; addig csak versekkel foglalatzkodott, saját bevallása szerint a huszon- és harmincévesen fejben megírt verseit elfelejtette, ezek a költemények azonban a prózáírással párhuzamosan visszatértek az emlékeiben. Az *Esőváros*nak is van költői előzménye, mégpedig egy azonos című versciklus, ezt azonban nem ismerjük. (Ha fejben ír és tárol, akkor rajta kívül senki sem ismerheti meg ezután sem.) A vers számára fölkészülés a prózáírásra, ahogy az írónok mondja, kedvesebb és invenciózusabb időtöltés, mint könyvtárak mélyén gubbasztani. Nincs jogom kétségbe vonni, hogy ez így van, de ez csak „irodalmi” értelemben őszinte vallomás, sőt mivel az alkotási folyamatba vezet be, arra is rávilágít, hogy minden szerzői tudatosság, önművelés mellett Bánki az irodalmi véna, az ösztönös tehetség, az alkotás folyamatában pedig az ihletettség és az intencionáltság a legfontosabb elv.

Ezzel együtt sem félek kimondani: Bánki Éva hatalmas műveltséganyagot mozgat olyan önfelelt írói/elbeszélői örömmel, epikai tudással, hogy ez ritkaság manapság. Vagyis minden meg- és eltanulhatót szinte tud az irodalomról és az írásról, de ez nemhogy megbénítaná, ellenkezőleg, bátorra és merészre teszi. Eredetisége nem lehet kétséges, ám ezzel már saját magam is abba az értelmezői megszokás csapdájába esem, amelyet illik kikerülni. Vagyis hogy minden erénye mellett hibákat, utánérzéseket leljek föl a szövegben, mindenáron. Nem teszem.

Az eredeti írónál azonnal meglátszik az, hogy milyen kulturális, műveltségi tradícióhoz kapcsolódik, honnan szívta föl „irodalomismeretét”. Bánki Éva bizony több irodalmi hagyományhoz is vonzódik egyidejűleg. Választásaiba éppúgy beletartozik a *Puszták népe* szövege, mint Móricz Zsigmond többségében megrendítő nyelvi erejű, vagy Tar Sándor szociális töltetű prózája; talán ezeknél is több, már-már érzéki kapcsolódás fűzi az írónok a XX. század második felében létrejött latin-amerikai próza

látásmódjához, sűrű szövéssé prózanyelvéhez, nevezetesen Gabriel García Márquezéhez. Ez az utóbbi vonzalom nem annyira meglepő, mint amilyen szívet szorongató és melengető az első; a hetvenes évek óta világszerte mérhetetlenül sok prózai program alapját képezte a *Száz év magány* írásmódja, meseszövése, poétikája, témája. Ám, ha arra gondolunk, hogy az írónk egyik interjújában azt mondta: bizony komolyan megkísértette a gondolat, hogy spanyol nyelven írjon regényt, hogy spanyol író legyen, akkor ezt Bánkinál többnek kell tekinteni, mint a dél-amerikai próza és prózáiró egyszerű ajánlatánál, amit Bánki elfogadott. (Az *Esővárost*, ezt a „*valahogy nagyszülei történetére*” hajazó család-regényt majdnem spanyolul kezdte el írni Bánki.) Az sem véletlen nagy műveltségű irodalomtudós szerző esetében – és ez képezi a hagyomány harmadik ágát –, hogy Umberto Eco alakja és az általa bemutatott európai írói névjegy is fölsejlik módszertani és témaközelítési mintaként a háttérben. (A filozofus a listára helyezte; továbbá még Závada Pál, Darvasi László, Talamon Alfonz. És persze, akarva, nem akarva, Szabó Magda.)

Az író számára – kevés kivétel nyilván akad – meghatározó, vagy egyedüli jelentőségű annak az irodalomnak a hagyományvilága, amelybe beleszületett, és amely anyanyelvét, később írói nyelvét adja. A nyolcvanas évek nagy prózai föllendülése elképzelhetetlen Magyarországon a sok mindent sokféleképpen felülíró (de azért nem kiszorító) Kosztolányi–Ottlik-minta követése nélkül. Ne feledjük viszont, hogy a regényről és az írói létformáról legfinomabban gondolkodó Nadas Péter kevéssé vagy egyáltalán nem kapcsolódik Kosztolányihoz és Ottlik Gézához, Mészöly Miklós kísérletező kedvű érettségéhez ellenben igen. A nyolcvanas években jelentősnek mondott *Sátántangó* szerzője, Krasznahorkai László pedig egyikhez sem. Magyar, ahogy fentebb említettem már, a felvidéki magyar irodalmat korszakosan átalakító, jelentős elbeszélő, Grendel Lajos pedig a cseh, a szlovák irodalmiságból is merített, nem csak a magyarból.

E sorok írójával folytatott folyóirat-beszélgetésében (Egyenlítő, 2008. június) egyébként az író nő erre a kérdéskörre kitérve a következőt mondta:

„Nemzedékemmel együtt Kosztolányi-kultuszban nevelkedtem. Ismerem és szeretem Kosztolányit és Ottlikot, de én nem kötődtem a nevükkel jelzett irodalmi hagyományhoz. Rám sokkal nagyobb hatással volt a társadalmi regény Móriczsal, Tar Sándorral fémjelzett hagyománya – miközben a Móricz-prózát korlátoztak, túl egysíkúnak és rusztikusnak, olykor didaktikusnak éreztem. Hogy is van ez? Olyan férfit szeretsz, akivel tíz percig sem tudsz együtt üldögélni. Egyetemista koromban volt egy elméletem: a latin-amerikai írók – a modern és posztmodern hagyományhoz bátrabban kapcsolódva, és persze jóval kevesebb ideológiával – megvalósították azt, amiről a népi írók álmodoztak Európában. Lehet, hogy ez az elmélet vitatható, de nekem a latin-amerikai próza segítette lazítani a magyar társadalmi regény örökségén. A ma élő magyar írók közül Bodor Ádám a kedvencem, de nagyon sok írótól tanultam, és nem vagyok elkötelezett egyetlen irodalmi hagyomány mellett sem. Az Aranyhímzésben és a Dekameronban pedig ettől a móriczi örökségtől is eltávolodtam.”

Bánki művészi felismerése az volt, hogy a főt jelzett világirodalmi epikai hagyományhoz csakis olyan magyar prózafelfogás passzítható, amely magába fogad és működtet minden jól kiaknázható tradíciót és kánont, nem pedig leválaszt, eltaszít és ellök: ezeket a könyveket egy művelt, olvasott, a megszerzett ismereteket a saját világához hasonító, képzett író írta. Továbbmegyek, olyan író, aki pontosan érzékeli, hogy mi az irodalomban a minta, mi a hagyomány, és hol lehet vagy kell egy vérbeli írónak a „hagyományeltérés” módszerével és fogásaival élnie. Emellett még ott van egy másik fontos és komoly munkaeszköze, az atmoszférateremtő *képesség*. Ez Bánki Évánál nem csupán köteleességszámba menő regényírói, műfaji konvenció magas szinten történt elsajátítása és gyakorlása, hanem annak a lerögzítése, hogy a műveinek sajátos levegője van, melyet nyelvhasználatával, nyelvi szemléletmódjával ér el. Egyszerű példa: az *Esővárosban* másként beszélte paraszti világból származó szereplőit, mint azt az eddig hagyományosnak gondolt parasztabrázolásból megszoktuk. A nyelvhasználat formája a szereplők és a helyszínek történeti gyökereit, viszonyrendszerét tárják föl és mutatják be. Az *Esőváros* és az *Aranyhímzés* prózaszövegének nyelvi háttérben egy jól átgondolt írói stratégia működik.

Az időrendben utolsónak megjelentetett műve, a *Magyar Dekameron* is rákapcsolható arra a belső áramkörre, amelyen az első két regény mozgott: most is a történelem menete, ide-oda billegése, állapotrajza izgatja. Az író a történelem folyásának ábrázolásakor most az epizódosorokra bontást választotta. De azonnal látszik, hogy a távolságtartás ebben a regényre összenövő vagy összefűződő nagyovella-sorozatban más; minden közelebb, képlékenyebb, porózusabb és leleplezőbb. Az első két kötet történelmi látomássorozatként is olvasható, a *Magyar Dekameronban* kisebb a távlat, kevesebb a távlatosság, de több a sejtelmesség, és még több az áthallás. Közelebb és kevertebb a történelem, de írói bátorságra vall, hogy történelemként ábrázolódik az epikai anyag Bánki kezén. Ez a kibontott

aktualitás – minden bizonnyal a magyar rendszerváltozás és környéke lehetett az ihlető forrás –, még a koraérett mű benyomását kelti bennem. A *Magyar Dekameron* nem a klasszikus minta újraírása, bár Boccaccio óhatatlanul sorvezető; újraformázás is csak abban az értelemben, hogy minden sorában ott leledzik a mesélés öröme, mi több, itt-ott megcsillanó erotikus gyönyöre is. Modernizált világban mesélnek ezek a szereplők, és modernizált világban beszél a narrátor is. Ebben a tekintetben az egyik legérdekesebb és az írói célt legtisztábban artikuláló szöveg a *Vadhattyúk* című Andersen-átirat. Csakhogy ez a modernizált világ furcsa módon heterogén, és nem áll úgy össze, ahogy összeállt az *Esőváros* és az *Aranyhímzés* írói univerzuma. Nincs meg benne az utóbbi tömörsége, nincs meg benne az előbbi poétikai, költői ereje, frissessége és újdonsága. Érzek benne bizonyos makacs félreértést, amely talán Bánki következő könyvében teremtheti meg gyümölcsét: a szövegbeli Határvidék átmeneti élete nem rokonszenvez sem az íróval, sem az olvasóval. Ha ez majd valamely drámai súlypont felé eltolódik, akkor lehet (a *Magyar Dekameron*nál) izgalmasabb az, ami abból kikerekedik.

Bánki Éva szeretetre méltóan becsúgyó regényíró, nagyszerű könyvekkel, imponáló teljesítménnyel, sugárzó okossággal és még több várakozással, ígérettel. Ez remélem kiderült kritikai laudációból is. Kevesebb nem is érdemes nekivágni az irodalom művelésének. Könyveinek szuggesztív hatása átragad az olvasóra; a történetész és a cselekmény iránti rokonszenves elkötelezettsége pedig több, mint nagyszerű. Sok olvasót hódít meg és hódít vissza a szépprózáznak.

Vajon tehet-e ennél többet és mást író mindnyájunk szívügyének, az irodalomnak?

E számunkat nyomta és kötötte az AS-Nyomda Kft. Szilády Üzem

axel springer

6000 Kecskemét, Mindszenti krt. 63.
Tel.: +36 76 481 401; Fax: +36 76 481 204
E-mail: szilady@axelspringer.hu
www.as-nyomda.hu; www.szilady.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

nka
Nemzeti Kulturális Alap

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.